

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, СОЦІОЛОГІЇ ТА РЕЛІГІЄЗНАВСТВА

І. В. Кучера

СОЦІОЛОГІЯ:

навчально-методичний комплекс
для студентів
спеціальності 5. 01010101 «Дошкільна освіта»

Івано-Франківськ
2017

Рецензенти:

Гайналь Т. О., кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Дойчик М. В. кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та релігієзнавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Кучера І. В. Соціологія: навчально-методичний комплекс для студентів спеціальності 5. 01010101 «Дошкільна освіта» / І. В. Кучера. – Івано-Франківськ, 2017. – 114 с.

Навчально-методичний комплекс містить програму курсу, стислий виклад лекційного матеріалу, плани семінарських занять, тестові завдання, термінологічний словник, контрольні запитання та завдання для самостійної роботи студентів, які можуть бути корисними під час вивчення дисципліни в умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
1. НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ	6
2. ПРОГРАМА КУРСУ.....	7
3. КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ.....	11
4. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ	65
5. ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ	89
6. ТЕСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ.....	91
7. ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ З КУРСУ «СОЦІОЛОГІЯ»	105
8. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ І ВМІНЬ СТУДЕНТІВ	107
9. ОРГАНІЗАЦІЯ, ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ І ЗАСОБИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОТОЧНОГО І ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ	110
10. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	111

ПЕРЕДМОВА

Сучасна соціологія – це система соціальних знань, дослідницьких технологій, методик, за допомогою яких вона охоплює особливий аспект суспільства: соціальну реальність, процеси і явища соціального життя людей, інші соціальні сфери. Особливе місце соціології в системі соціальних і гуманітарних наук полягає в тому, що вона формує у майбутніх фахівців соціологічне мислення та культуру, здатність правильно сприймати соціальні процеси, які відбуваються у світовому співтоваристві та сучасному українському суспільстві, сприяє формуванню знань про соціальну дійсність та пояснює логіку процесів соціального розвитку. Знання дисципліни сприятимуть зростанню рівня фахової компетентності спеціалістів, слугуватимуть передумовою застосування набутих студентами теоретичних знань у практичній площині реальних соціокультурних умов та обставин.

Даний навчально-методичний комплекс призначений насамперед для того, щоб допомогти студентам отримати необхідний інформаційний і довідковий матеріал, закріпити набуті знання та навички. Він містить програму курсу, плани семінарських занять, тестові завдання, термінологічний словник, контрольні запитання та завдання для самостійної роботи студентів, які можуть бути корисними під час вивчення дисципліни в умовах кредитно-модульної системи організації навчального процесу.

Метою вивчення курсу є підвищення рівня світоглядної і гуманітарної підготовки студентів шляхом оволодіння знаннями про соціальні зв'язки і відносини, способи їх організації, закономірності формування і розвитку.

Визначена мета реалізується шляхом розв'язання наступних **завдань**:

- сформувати у студентів цілісне уявлення про специфіку соціологічного знання, історію зарубіжної і вітчизняної соціології, перспективи її подальшого розвитку;
- розвинути у студентів вміння теоретично осмислювати й аналізувати соціальні явища та процеси, які відбуваються у світовому співтоваристві і сучасному українському суспільстві;
- виробити у майбутніх спеціалістів навички організації і проведення конкретно-соціологічних досліджень та використання їх результатів у практичній діяльності.

У процесі вивчення курсу «**Соціологія**» студенти повинні:

знати:

- основні етапи розвитку світової та вітчизняної соціологічної науки;
- понятійно-категоріальний апарат соціології;
- зміст основних соціологічних теорій;
- закономірності функціонування і розвитку суспільства;
- особливості соціологічного підходу до вивчення особистості, сім'ї, культури, освіти і релігії;
- методологічні і методичні підходи до організації соціологічних досліджень.

ВМІТИ:

- розкрити сутність основних понять, категорій соціології;
- аналізувати соціальні явища та процеси, які відбуваються в світовому співтоваристві та сучасному українському соціумі;
- охарактеризувати процес трансформації сучасного українського суспільства, джерела і види соціальних змін, що в ньому, відбуваються;
- використовувати на практиці результати соціологічних досліджень;
- застосовувати соціальні технології в майбутній роботі задля покращення соціально-психологічного клімату в колективі та розв'язанні міжособистісних і трудових конфліктів.

Форми поточного контролю:

- оцінювання засвоєного змісту матеріалу семінару, тобто усне і письмове опитування на семінарських заняттях (з виставленням балів – за п'ятибальною шкалою);
- оцінювання творчих, пошукових завдань, доповідей, реферативних повідомлень;
- оцінювання контрольних робіт.

Вид підсумкового контролю: залік.

1. НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ДИСЦИПЛІНИ

Назва теми	Кількість годин, відведених на		
	лекції	семінари	самостійна робота
Тема 1. Предмет, завдання, функції та категорії соціології	2	2	3
Тема 2. Основні етапи і тенденції розвитку соціологічної думки	2	2	5
Тема 3. Суспільство як соціальна система	2	2	3
Тема 4. Особистість в системі соціальних зв'язків	2	2	3
Тема 5. Соціологія культури і освіти	2	2	3
Тема 6. Соціологія сім'ї та молоді	2	4	3
Тема 7. Теорія, методика і техніка організації та проведення соціологічного дослідження	2	2	4
Всього за видами роботи	14	16	24
Усього	54		

2. ПРОГРАМА КУРСУ

Тема 1. Предмет, завдання, функції та категорії соціології

Поняття соціології: об'єкт та предмет її дослідження. Структура соціологічної науки. Фундаментальний і прикладний, теоретичний і емпіричний рівні соціології. Макро- і мікросоціологія.

Методологічні основи соціології як науки. Методи соціального пізнання. Порівняльно-історичний, системно-структурний, соціально-типологічний та соціально-генетичний методи в соціології. Принципи вивчення соціальних процесів: об'єктивність, історизм, системний підхід. Соціальні закони: загальні і специфічні. Категорії соціології.

Гносеологічні (теоретико-пізнавальна, світоглядно-ідеологічна) та соціальні (практично-перетворювальна, прогностична, організаційно-технологічна, гуманістична, критична, соціального управління) функції соціології. Значення соціології як науки для розв'язання проблем наукового управління суспільством, соціально-економічних і політичних перетворень на шляху модернізації українського суспільства.

Місце соціології в системі суспільних та гуманітарних наук. Взаємозв'язок соціології з філософією, історією, політологією, психологією, економічною теорією

Тема 2. Основні етапи і тенденції розвитку соціологічної думки

Найважливіші етапи становлення соціологічних знань: протосоціологічний, академічний, сучасний.

Передумови виникнення соціології як науки. Міфологія як спосіб відображення соціальної реальності. Проблеми суспільства та соціального пізнання у працях античних мислителів: Демократа, Платона, Аристотеля. Соціальні знання епохи Середньовіччя і Відродження. Соціальні утопії Т. Мора і Т. Кампанелли. Вчення Н. Макіавеллі. Теорія природного права і суспільного договору Т. Гроція, Т. Гоббса, Б. Спінози.

Становлення і розвиток соціології у XIX ст. О. Конт як засновник соціології. Органістська школа в соціології. Соціал-дарвіністський (Л. Гумпловуич, А. Смолл), расово-антропологічний (Ж. Гобіно, Х. Чемберлен) та географічний (Ф. Ратцель, Г. Бокль, Ш. Монтеск'є) напрями в соціології. Соціальна теорія марксизму.

Психологічні напрями в соціології. Концепція „психології натовпу” Г. Леона. Теорія малих груп і „дзеркального Я” Ч. Кулі. Теорія інстинктів соціальної поведінки У. Мак-Дугала. Формальна соціологія Г.Зіммеля та Ф. Тьонніса. Теорія соціальної дії та ідея „розуміючої соціології” М. Вебера. Типологія суспільних форм Е. Дюркгейма.

Особливості розвитку соціології у XX ст. Структурні (функціоналістські, конфліктні) та інтерпретативні (теорія символічного інтеракціонізму, феноменологія, етнометодологія, теорія соціального обміну)

парадигми в соціології. Інтегральна соціологія П. Сорокіна. Емпірична соціологія: Чиказька, Колумбійська і Гарвардська школи.

Історія становлення та розвитку соціології в Україні. Спроби осмислення соціального буття в період Київської Русі. Ідея природного права та суспільного договору С. Оріховського. Соціальна філософія Г. Сковороди. Розвиток суспільно-політичної думки у ХІХ ст.: М. Драгоманов про еволюцію і революцію, соціально-історичні погляди М. Костомарова, теорія плюралізму М. Ковалевського, О. Потебня, І. Франко. Історико-соціальний метод М. Грушевського. Сучасна українська соціологія.

Тема 3. Суспільство як соціальна система

Соціологічні уявлення про суспільство. Системний підхід до вивчення суспільства. Типи суспільства. Базові компоненти соціального життя: соціальна дія, соціальна взаємодія, соціальні відносини. Норми і санкції як структурні елементи соціального контролю. Первинні і вторинні соціальні групи. Соціальні інститути, їх типи та функції.

Поняття соціальної структури суспільства. Соціальні статуси, соціальні ролі, соціальні групи, соціальні організації, соціальні інститути як основні елементи соціальної структури суспільства. Соціально-класова структура суспільства.

Соціальна нерівність та соціальна стратифікація. Дохід, освіта, влада і престиж як основні критерії стратифікації. Види стратифікації (економічна, політична, професійна). Функціональне пояснення нерівності в теорії стратифікації К. Девіса та У. Мура. Історичні типи соціальної стратифікації: рабство, каста, стан, клас. Поняття „середній клас”, його критерії та функції.

Соціальна мобільність та її види: горизонтальна і вертикальна, висхідна і нисхідна, індивідуальна і колективна, внутрішньогенераційна і міжгенераційна. Концепція вертикальної мобільності П. Сорокіна.

Характерні риси стратифікації сучасного українського суспільства. Маргіналізація.

Тема 4. Особистість у системі соціальних зв'язків

Соціологія особистості. Ключові поняття і категорії соціології особистості: людина, індивід, особистість, індивідуальність. Характерні риси особистості. Періодизація розвитку особистості (за А. Еріксоном). Структура особистості та її компоненти (П. Сорокін, З. Фрейд). Потреби, інтереси, мотиви та ціннісні орієнтації.

Соціалізація особистості, її етапи. Структура соціалізації: адаптація, інтеріоризація, формування особистості. Агенти соціалізації. Ресоціалізація особистості в умовах трансформації суспільства.

Рольові теорії особистості (Ч. Кулі, Д. Мід, Р. Мертон). Соціальний статус. Соціальна роль. Міжособистісні та внутрішньоособистісні рольові конфлікти.

Поняття „соціальний тип особистості”. Типології особистості (В. Ядов, Е. Фромм, Р. Дарендорф).

Тема 5. Соціологія культури і освіти

Поняття культури та особливості її дослідження в соціології. Еволюція уявлень про культуру. Основні сфери прояву людської культури та рівні її соціологічного дослідження.

Базисні елементи культури: цінності (смісложиттєві цінності, цінності суспільного визнання і покликання, цінності міжособистісного спілкування, вітальні, демократичні та партикулярні цінності), норми, санкції, соціокультурні зразки поведінки (звичаї, обряди, традиції), соціокультурні уявлення, поняття, мова, соціально-культурне середовище.

Внутрішня структура культури та її форми: загальнолюдська культура, суперкультура, субкультура, контркультура, девіантна культура, особистісна культура. Функціональні культури: професійні, територіальні, статево-вікові. Культурні конфлікти. Етноцентризм та культурний релятивізм. Культурні універсалиї. Народна й елітна культура. Масова культура. Соціальні функції культури.

Зміст і роль освіти в житті суспільства. Навчання як соціокультурна діяльність. Соціальні функції і мета освіти. Соціологічні дослідження системи освіти в Україні, шляхи її вдосконалення.

Тема 6. Соціологія сім'ї та молоді

Сім'я як соціальний феномен. Поняття «сім'я» та «шлюб». Сім'я як соціальний інститут і мала соціальна група. Категорії соціологічного дослідження сім'ї: умови життя, структура сім'ї, життєвий цикл сім'ї.

Основні форми сім'ї та різновиди шлюбу (нуклеарна і розширена сім'я; моногамія і полігамія, груповий шлюб; патріархальні і матріархальні родини, егалітарна сімейна система).

Функції сім'ї: виховна, господарсько-побутова, економічна, первинного соціального контролю, духовного спілкування, соціально-статусна, дозвільна, емоційна, сексуальна.

Проблеми сучасної сім'ї, тенденції розвитку та демографічна політика.

Об'єкт, предмет і завдання соціології молоді. Поняття «молодь». Основні риси молоді та її відмінність від інших соціально-демографічних груп. Критерії (фізіологічні, культурно-освітні, соціально-психологічні, соціально-економічні) та необхідність вивчення вікових меж молоді. Вікові межі молоді в Україні. Ціннісні орієнтації сучасної молоді.

Тема 7. Теорія, методика і техніка організації та проведення соціологічного дослідження

Сутність соціологічного дослідження та його різновиди. Етапи соціологічного дослідження. Формулювання проблеми дослідження.

Програма соціологічного дослідження і її основні компоненти. Методологічний компонент програми дослідження та його зміст: формулювання теми, мети і завдань дослідження, визначення предмета і об'єкта дослідження, інтерпретація і операціоналізація понять, висування і перевірка гіпотез.

Стратегічний і робочий плани соціологічного дослідження.

Вибірковий метод у соціологічному дослідженні. Види вибірки. Обґрунтування вибірки. Репрезентативність. Способи побудови вибірки.

Опитування як метод збору соціологічної інформації. Критерії якості даних різних видів опитування. Анкетування та інтерв'ю як різновиди опитування. Соціометричне дослідження: мета, методика, обробка і інтерпретація даних. Спостереження: види, програма, підготовка спостерігача. Аналіз збору документів як метод соціологічного дослідження. Класифікація документів. Проблема якості документальної інформації. Кількісний (контент-аналіз) зміст документів. Експеримент.

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Лекція 1. Предмет, завдання, функції та категорії соціології

План

1. Об'єкт і предмет соціології.
2. Структура та рівні соціологічного знання.
3. Функції соціології та її роль у розвитку сучасного українського суспільства

Література

Основна

- Дворецька Г. Соціологія: навч. посіб. / Г. Дворецька. – КНЕУ, 1999. – 338 с.
- Лукашевич М. Соціологія. Загальний курс: підруч. / М. Лукашевич, М. Туленков. – К.: Каравела, 2004. – 456 с.
- Піча В. Соціологія: курс лекцій / В. Піча. – К.: Заповіт, 1996. – 344 с.
- Примуш М. Загальна соціологія: навч. посіб. / М. Примуш. – К.: ВД „Професіонал”, 2004. – 592 с.
- Сірий Є. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку спеціальні та галузеві теорії: навч. посіб. / Є. Сірий. – К.: Атіка, 2004. – 480 с.
- Соціологія: навч. посіб. / за ред. С. О. Макеєва. – 2-е вид. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. – 455 с.
- Соціологія: підруч. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. В. Г. Городяненка. – К.: ВЦ „Академія”, 2005. – 560 с.
- Танчин І. Соціологія: навч. посіб. / І. Танчин. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
- Черниш Н. Соціологія: підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Черниш. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

Додаткова

- Вебер М. Основные социологические понятия / М. Вебер // М. Вебер. Избранные произведения. – М.: Политиздат, 1990. – С. 601-628.
- Руткевич М. О предмете социологической науки: три методологических вопроса / М. Руткевич // Социологические исследования. – 1991. – №7. – С. 25-37.
- Ядов В. Размышления о предмете социологии / В. Ядов // Социологические исследования. – 1990. - №2. – С. 3-17.

1. Об'єкт і предмет соціології.

Термін «соціологія» є похідним від дох слів: латинського слова *societas* – суспільство та грецького *logos* – вчення. Отже, соціологія – це наука про суспільство. Саме тому найчастіше її відносять до суспільних наук. Крім останніх, зазвичай виокремлюють ще й такі, як природничі, гуманітарні та технічні науки. Вказаний поділ обумовлений тим, що кожна з цих груп наук

має спільний об'єкт. Об'єкт науки – це вибраний, вмотивовано обмежений елемент реальності, який вирізняється у навколишньому середовищі. Так, природничі науки (фізика, хімія, біологія, геологія) мають єдиний об'єкт – природу; суспільні науки (історія, правознавство, економіка, культурологія, політологія, етнологія, демографія) – суспільство; гуманітарні (психологія, антропологія) – людину; технічні науки (машинознавство, приладобудівництво) – техніку. З огляду на те, що сучасна соціологія все більше уваги приділяє дослідженню людини у суспільстві, більш коректно, на наш погляд, називати цю науку суспільно-гуманітарною (чи соціогуманітарною).

Як зазначає один з найвидатніших російських соціологів сучасності В. Ядов, об'єктом соціології є соціальна реальність у всій багатогранності її якісних характеристик.

Проте визначення об'єкта науки недостатньо для того, щоб побачити її специфіку, відрізнити від інших наук. Для цього, перш за все, необхідно виокремити її предмет, тобто ті складові об'єкта (зв'язки, відношення), які їй підлягають вивченню саме цією галуззю наукового знання.

Ретроспективний аналіз визначень предмета соціології, сформульованих ученими різних країн, які працювали у різні часи та у різних соціокультурних умовах, свідчить про суттєві відмінності у їх розумінні предметного поля соціологічної науки.

Так, засновник соціології О. Конт вважав, що її предметом є не якась певне конкретно-історичне суспільство, а соціум як система в її минулому та сучасному.

На думку французького вченого Е. Дюркгейма предметом соціології виступають соціальні факти як форми колективної дії і колективного буття, тобто колективне в усіх його проявах.

Видатний німецький соціолог М. Вебер визначав соціологію як «універсальний, міждисциплінарний метод дослідження соціальної поведінки людей, тобто таких їх дій, які свідомо співвідносяться з поведінкою інших людей».

Російсько-американський вчений П. Сорокін стверджував, що «соціологія вивчає явища взаємодії людей один з одним, з одного боку, і явища, що виникають з цього процесу взаємодії, – з іншого», це наука, «яка розглядає родові види всіх цих (соціальних) явищ і взаємозв'язків між ними».

Фундатор структурно-функціональної школи у світовій соціології Т. Парсонс зазначав, що «предметом соціологічного аналізу виступають функціональні зв'язки у процесах людської діяльності, насамперед у ході здійснення соціальної взаємодії».

Сучасний американський соціолог Н. Смелзер підкреслює, що «соціологія... – це один із засобів вивчення людей... Соціологію можна визначити як наукове вивчення суспільства і соціальних відносин».

Виходячи з ідеї про «виокремлення соціальної спільноти як центральної ланки в предметній галузі соціології», відомий український соціолог Н. Черниш, наслідуючи ідеї польського соціолога П. Штомпки, пише про те, що доба глобалізації зумовила розширення предметної царини соціології до світової мегаспільноти, яка знаходиться сьогодні у стані становлення. «Запровадження мегарівня соціологічного аналізу, – підкреслює вона, – є свідченням зосередження уваги дослідників на спільнотах різного рівня: всередині суспільства і у світі в цілому. Історія, таким чином, демонструє, що саме спільнота (локальна чи глобальна) є тією формою організації соціуму, яка найбільше відповідає вимогам, інтересам і прагненням людей в їхньому спільному (суспільному) житті на початку третього тисячоліття».

Отже, протягом розвитку соціології як самостійної науки уявлення вчених про її предмет змінювались. Це обумовлювалось перш за все трансформацією об'єкта соціології – суспільства, а саме появою та розвитком нових закономірностей, механізмів та проблем суспільного життя, його розширенням до мегарівня. Як справедливо зазначає В. Ядов, предмет будь-якої науки не може бути стабільним, «він знаходиться у постійному русі, розвитку, як і сам процес пізнання. Його рух залежить від двох вирішальних факторів: прогресу самого наукового знання, з одного боку, та потреб суспільства, що змінюється, соціального запиту, з іншого».

В історії соціології у визначенні її предметного поля найбільш виразно виявились дві тенденції. Перша – це тлумачення соціології як науки, що досліджує цілісність суспільного організму як соціально-культурної системи; друга – підхід до соціології як до науки про масовидні соціальні процеси та масову поведінку. Перша тенденція більшою мірою притаманна класичній європейській соціології, яку часто визначають як предметно-орієнтовану науку. Друга – характеризує розвиток американської соціології як проблемно-орієнтованої поведінкової науки.

Дискусії щодо предмету соціології, які розпочалися майже одночасно з її виникненням як самостійної науки, не вщухають і сьогодні. При цьому учасники цієї дискусії по-різному визначають предмет соціології, акцентують увагу на різних елементах суспільного життя. Ось чому кожна з дефініцій соціології та її предмета має такі ключові слова: «соціальне», «соціальна структура», «соціальна сфера», «соціальні інститути», «соціальні відносини», «соціальні процеси», «соціальні механізми», «соціальні спільноти»,

«соціальні феномени», «самоорганізація та саморозвиток суспільства», «соціальний факт», «соціальна дія», «соціальна взаємодія» тощо. Остання категорія «соціальна взаємодія» є сутнісною характеристикою суспільства, яку можна визначити як процес та результат людської взаємодії.

Саме тому, серед сучасних соціологів поширена думка про те, що соціологічну науку сьогодні перш за все цікавить «процесуальний образ соціального світу», тобто у фокусі уваги предметного поля соціології знаходяться соціальні процеси.

Таким чином, соціологія – це наука, яка вивчає процеси розвитку суспільства (локального чи глобального) та механізми його функціонування на рівні взаємодії між різними елементами соціальної системи: соціальними спільнотами, соціальними інститутами, особистостями.

2. Структура та рівні соціологічного знання.

Структура соціологічного знання – це система взаємопов'язаних уявлень, понять, поглядів, підходів, теорій про суспільство як динамічно функціонуючий соціальний організм.

Існують різні підходи щодо аналізу структури соціологічного знання. З огляду на можливості використання соціологічного знання чи то у вирішенні конкретних соціальних проблем, чи то для розвитку самої соціологічної науки, її теорії та методології виокремлюють прикладну і фундаментальну соціологію.

Головним завданням прикладної соціології є вивчення актуальних проблем життєдіяльності суспільства з метою пошуку оптимальних варіантів їх вирішення. Специфічною особливістю прикладної соціології є дослідження конкретних соціальних явищ, концентрація уваги на тих компонентах соціальної системи, які безпосередньо пов'язані з людиною, впливають на її діяльність.

На відміну від прикладної соціології метою і завданням фундаментальної соціології є побудова і вдосконалення основ самої соціологічної науки, збагачення її теорії та методології.

Зазначимо, що розподіл соціології на фундаментальну та прикладну має умовний характер, бо кожна з них безпосередньо чи опосередковано робить певний внесок у вирішення як наукових, так і практичних задач.

Таким чином, поняття «фундаментальна» та «прикладна» соціологія визначають лише певні аспекти, спрямованість соціологічного знання, його цільову установку – переважно пізнавальну чи практичну.

На відміну від цього, поняттями «теоретична» та «емпірична» соціологія визначають специфіку соціологічного знання та рівень його абстракції. Емпіричною називають соціологію, орієнтовану на збір та аналіз

різноманітної соціальної інформації. Емпірична соціальна інформація виражається у вигляді статистичних і соціологічних даних, документів, публікацій, даних особистого характеру тощо. Для того, щоб відігравати певну роль в процесі пізнання вони потребують наукової інтерпретації.

Теоретична соціологія – це сукупність наукових тверджень, ідей, гіпотез, концептуальних підходів, напрямів, течій, «напрацьованих» класиками соціологічного знання та сучасними вченими для осмислення соціокультурної реальності у певному часово-просторовому континуумі.

В теоретичній соціології обґрунтовується і розробляється базовий рівень соціологічного знання – теорія і методологія, яка зосереджує свою увагу на визначенні і уточненні об'єкта і предмета соціологічної науки, її категоріального і понятійного апарату, закономірностях розвитку як соціальної реальності, так і самої соціології, її функцій і місця в системі наук.

У сучасній соціології існує також структурний поділ системи соціологічних знань на макросоціологію і мікросоціологію. Макросоціологія вивчає будову суспільства, взаємозалежність і взаємодію його структурних утворень. Мікросоціологія зорієнтована на вивчення механізмів взаємодії людей на особистісному рівні, який вважається базовим і вирішальним у формуванні складніших форм соціальної поведінки. Ці рівні взаємопов'язані, оскільки безпосередня повсякденна поведінка людей відбувається в межах конкретних соціальних систем, структур та інститутів.

Соціологічне знання може бути представлено також за рівнем і ступенем осмислення об'єкта і предмета соціології або певного їхнього аспекту. Даний поділ відображає об'єктно-предметний принцип пізнання і передбачає декілька рівнів аналізу: вищий (загальносоціологічна теорія), середній (теорії середнього рівня) та нижчий (емпіричні соціологічні дослідження).

Загальносоціологічна теорія досліджує суспільство в цілому, основні закони його розвитку і функціонування. Вона дозволяє співставити окремі соціальні явища і процеси з соціальним цілим, унаслідок чого з'являється можливість науково пояснити їх, розглянути їх походження, структуру і функції.

У межах загальної соціологічної теорії виділяють декілька головних напрямів:

теорія соціальних структур, яка вивчає складові елементи й основи будови різних груп і спільнот;

теорія соціального розвитку (теорія змін), яка включає теорії соціального прогресу і регресу;

теорія соціальної поведінки індивідів, яка вивчає залежність між соціальною ситуацією і реакцією індивіда на неї, стереотипи поведінки людей;

теорія поведінки спільнот, яка з'ясовує загальні закономірності поведінки великих мас людей (натовпів) у кризові періоди.

Наступний рівень складають спеціальні соціологічні теорії (теорії середнього рівня), які вивчають закономірності розвитку окремих соціальних спільнот, функціонування соціальних інститутів і процесів, які є невід'ємною складовою частиною певної сфери суспільного життя. Спеціальні соціологічні теорії постають як самостійний рівень соціологічного знання. Кожна з них не тільки має свій особливий предмет, категорії, комплекс термінів, а й виробляє особливий підхід до вивчення суспільних процесів і явищ, який, у свою чергу, зумовлює особливості вироблення й застосування конкретної методики.

В межах теорій середнього рівня вченими прийнято виокремлювати три групи теорій:

соціальних інститутів та організацій (соціологія сім'ї, соціологія виховання, соціологія політики, соціологія права, пізнання, ідеології, науки, релігії, мистецтва, армії, війни, промисловості, праці);

соціальних спільнот (соціологія малих груп, соціологія міста, соціологія села, соціологія класу);

соціальних процесів та явищ (соціологія девіантної поведінки, соціологія конфлікту, соціологія мобільності та міграції).

Останній рівень структури соціологічного знання складають емпіричні соціологічні дослідження, скеровані на з'ясування, аналіз і узагальнення соціальних фактів: дій, вчинків і мислення людей, конкретних продуктів людської діяльності, розвитку і взаємодії створених людьми соціальних спільнот. Емпіричне дослідження є не тільки нагромадженням і відбором соціальних фактів, що підтверджують чи спростовують теоретичні гіпотези. Це спеціальні наукові процедури, які за допомогою соціологічних методів дослідження дають змогу зареєструвати соціальні факти, що є базою для подальших теоретичних пошуків і узагальнень.

3. Функції соціології та її роль у розвитку сучасного українського суспільства.

Соціологічне знання виконує важливі функції, спрямовані на пізнання та удосконалення суспільства. Саме завдяки реалізації цих функцій соціологія здійснює безпосередній вплив на життєдіяльність суспільства в цілому, різних соціальних груп, соціальних інституцій, окремої особистості.

Визначаючи функції соціології, треба брати до уваги специфічні особливості конкретного суспільства на певному етапі його розвитку. З огляду на це, можна виокремити такі групи функцій сучасної української соціології:

теоретико-пізнавальні: полягають у нарощуванні фундаментального знання щодо структури та функціонування суспільства в цілому та його окремих елементів;

практично-політичні: їх реалізація передбачає взаємодію соціології з владними органами і полягає у сприянні ефективному управлінню соціальними процесами завдяки наданню цим органам оперативної соціологічної інформації щодо реального стану суспільства;

громадянські: полягають у методично надійному і регулярному інформуванні суспільства про сутність процесів, які в ньому відбуваються, їх причини та результати (пов'язані з формуванням громадянського суспільства в Україні).

Кожна із цих груп функцій має у своєму складі завдання, які її конкретизують. Зокрема, в межах теоретико-пізнавальної групи функцій зазвичай виокремлюють прогностичну функцію, покликану на підставі наукового (соціологічного) аналізу минулого суспільства та його сучасності формулювати прогнози щодо можливих варіантів розвитку суспільства у майбутньому.

Як зазначає відома українська дослідниця Н. Черниш, прогностична функція соціології, тобто її здатність виробляти науково обґрунтовані прогнози щодо тенденцій розвитку соціальних процесів і спільнот у майбутньому, має особливе значення у перехідні епохи розвитку суспільства, а отже, саме у наш час.

Активна роль соціології у суспільстві, на думку Е. Гіденса, виражається передусім в тому, що соціологія обов'язково передбачає соціальну критику. Це також треба розглядати як завдання, що вирішується у межах теоретико-пізнавальної функції соціології. Адже реалізація соціально-критичної функції можлива лише за умов глибокого наукового пізнання соціального світу, в тому числі його негативних феноменів (відчуження, бюрократизації, дегуманізації праці, злочинності, наркоманії тощо).

Щодо практично-політичних функцій соціології, то вони реалізуються, як зазначалось вище, перш за все завдяки наданню органам влади оперативної соціологічної інформації, необхідної для прийняття ними управлінських рішень. Реалізація даних функцій здійснюється завдяки так званій соціально-інженерній діяльності, в процесі якої наукове (соціологічне)

знання трансформується безпосередньо у перетворювальню-практичну діяльність.

Необхідними елементами соціально-інженерної діяльності виступають соціальне проектування та соціальні технології. Соціальне проектування – це ґрунтована на науковому (соціологічному) знанні діяльність щодо створення образу майбутнього об'єкта. Таким об'єктом у соціальному проектуванні є ті стани суспільних явищ і процесів, яких передбачається досягти.

Соціальна технологія – це визначення науково обґрунтованих засобів реалізації образу майбутнього суспільного стану. За концепцією К. Поппера, соціальна технологія – це засіб застосування теоретичних висновків соціології у практичних цілях. Соціальна технологія безпосередньо пов'язана з соціальним проектуванням, яке не тільки створює образ майбутнього об'єкта, але й прораховує принципову можливість його досягнення. Соціальна технологія визначає засоби досягнення бажаного стану об'єкта. Реалізація цих засобів – справа соціальної інженерії. Отже, утворюється єдиний ланцюг: соціальне проектування – соціальні технології – соціально-інженерна діяльність.

З огляду на ті завдання, які реалізуються в межах практично-політичних функцій соціології, до їх складу входить така функція, як соціальне планування. Завдяки реалізації цієї функції, як зазначає Н. Черниш, соціальне планування охоплює різноманітні галузі суспільного життя на всіх його рівнях – від процесів життєдіяльності світового співтовариства, окремих регіонів і країн до життя конкретних міст та сіл, окремих підприємств, колективів тощо.

Реалізація громадянських функцій соціології, спрямованих на створення в Україні громадянського суспільства. Головною умовою цього процесу є формування та розвиток соціологічного мислення різних верств населення, окремої особистості. Під соціологічним мисленням розуміється здатність індивіда (чи соціальної групи) адекватно оцінювати свою діяльність у різноманітних сферах особистого і суспільного життя (економічній, політичній, правовій, моральній, ідеологічній, сімейно-побутовій тощо), а також передбачати її результати та наслідки як для особистісного, так і для суспільного розвитку. Успіх формування соціологічного мислення населення в цілому та окремої людини залежить від того, наскільки оперативно, повно та об'єктивно йде процес розповсюдження даних емпіричних (соціологічних) досліджень щодо реального стану українського суспільства, ефективності реалізації внутрішньої, в тому числі соціальної, політики владними органами різних рівнів; можливостей та конкретних результатів участі тих чи інших соціальних груп або окремих

громадян у реформуванні суспільних відносин. За таких умов актуалізується інформаційна функція соціології як складова її громадянських функцій.

Деякі дослідники виокремлюють ще ідеологічну функцію соціології. У цьому зв'язку підкреслимо, що ідеологія – це система поглядів, ідей, оцінок, в яких відображається ставлення індивідів до дійсності, виражаються інтереси різних соціальних груп, класів, суспільств. З огляду на це, ідеологія – це упереджений погляд на суспільство, оскільки вона відображує суб'єктивне, таке, що не є ціннісно нейтральним, знання про соціальний світ. Однак, соціологія як система наукового, тобто неупередженого, здобутого спеціальними методами, об'єктивного знання про суспільство, не може мати ідеологічної функції. Проте можна погодитися з В. Ядовим, який говорить про ідеологічний вплив соціології, тобто її здатність впливати на суспільне життя, зокрема на життєдіяльність окремих соціальних груп, спільнот, колективів, окремої людини, змінюючи їх погляди на суспільство, його оцінки завдяки самому факту проведення соціологічних досліджень та оприлюднення їх результатів.

Усі функції соціології тісно пов'язані між собою і тільки їх комплексний аналіз забезпечить достовірну картину взаємодії між суспільством та соціологією, розкриє місце й роль соціологічної науки у суспільному розвитку. Значущість соціології в подальшому реформуванні нашого суспільства тільки зростатиме. Це зумовлено по-перше, нагальною потребою у науковому обґрунтуванні реформ, що здійснюються в країні. Це передбачає всебічний аналіз та прогнозування можливих соціальних наслідків тих чи інших економічних, політичних, правових та інших нововведень, їх впливу на соціальне самопочуття населення, його матеріальне становище, настрої, протестну поведінку тощо.

По-друге, зростання ролі та значення соціальної сфери життя суспільства зумовлює необхідність «втручання соціології» у розробку соціальної політики української держави. При цьому мова йде не лише про соціально орієнтовану економіку та певну систему соціального захисту населення, але й про потребу розгалуження такої сфери діяльності держави та суспільства, як соціальна робота.

По-третє, соціологія має велике значення для становлення в Україні громадянського суспільства та правової держави. Громадянське суспільство та правова держава не дистанціюються одне від одного, а взаємодіють між собою завдяки створенню надійних та доступних каналів взаємодії. Одним із таких каналів є інститут громадської думки. Його становлення в Україні є, з одного боку, наслідком розвитку соціології, активізації соціологічних досліджень різноманітних проблем сучасного суспільства, з іншого –

зростаючої громадянської самосвідомості населення, формування у нього соціологічного мислення.

Лекція 2. Основні етапи і тенденції розвитку соціологічної думки

План

1. Виникнення та розвиток класичної соціології.
2. Основні школи та концептуальні напрями сучасної західної соціології.
3. Історія розвитку соціологічної думки в Україні.

Література

Основна

Дворецька Г. Соціологія: навч. посіб. / Г. Дворецька. – КНЕУ, 1999. – 338 с.

Лукашевич М. Соціологія. Загальний курс: підруч. / М. Лукашевич, М. Туленков. – К.: Каравела, 2004. – 456 с.

Піча В. Соціологія: курс лекцій / В. Піча. – К.: Заповіт, 1996. – 344 с.

Примуш М. Загальна соціологія: навч. посіб. / М. Примуш. – К.: ВД „Професіонал”, 2004. – 592 с.

Сірий Є. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку спеціальні та галузеві теорії: навч. посіб. / Є. Сірий. – К.: Атіка, 2004. – 480 с.

Соціологія: навч. посіб. / за ред. С. О. Макеєва. – 2-е вид. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. – 455 с.

Соціологія: підруч. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. В. Г. Городяненка. – К.: ВЦ „Академія”, 2005. – 560 с.

Танчин І. Соціологія: навч. посіб. / І. Танчин. – К.: Знання, 2007. – 351 с.

Черниш Н. Соціологія: підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Черниш. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

Додаткова

Арон Р. Етапи розвитку соціальної думки / Р. Арон. – К.: Юніверс, 2004. – 688 с.

Вебер М. Избранные произведения: Пер с нем. / М. Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.

Дворецька Г. Соціологія: навч. посіб. / Г. Дворецька. – КНЕУ, 1999. – 338 с.

Захарченко М. В. Історія соціології (від античності до початку ХХ ст.) / М. В. Захарченко, О. І. Погорілий. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.

История социологии в Западной Европе и США: учеб. для вузов / отв. ред. Г. В. Осипов. – М.: Изд. группа Норма – ИНФРА, 1999. – 576 с.

История теоретической социологии. Т. 1,2 / сост. и ред. Ю. Давыдов. – М.: Канон, 1997. – Т. 1. – 496 с. – Т. 2. – 560 с.

Кравченко А. И. История зарубежной социологии: учеб. пособ. для ВУЗов / А. И. Кравченко. – М.: Культура, Академический проект, 2005. – 704с.

Соціологічна думка України: навч. посіб. / М. В. Захарченко, В. Ф. Бурлачук, М. О. Молчанов та ін. – К.: Заповіт, 1996. – 424 с.

1. Виникнення та розвиток класичної соціології.

На початку XIX ст. у зв'язку із розвитком природознавства високого статусу набуло позитивне знання отримане методами спостереження та експерименту. Першим, хто теоретично обґрунтував науковість позитивних знань був французький мислитель К.-А. Сен-Сімон. Його методологічні розробки сприяли формуванню позитивізму як напряму в філософії та соціології (від лат. *positivus* - заснований на досвіді, фактах, реальний).

Продовжувачем ідей Сен-Сімона був французький вчений Огюст Конт (1798-1857 рр.). Його вважають засновником соціологічної науки, оскільки він вперше у своїй роботі «Курс позитивної філософії» вжив термін «соціологія» і висунув завдання вивчати суспільство на наукових засадах. Розвиток суспільства, за Контом, підлягає тим самим законам, що й природа, тому соціологія є частиною природознавства. Виходячи з досвіду природознавства, яке вивчало певні системи явищ, вчений стверджує, що соціологія має вивчати суспільство як систему.

О. Конт поділяв соціологію на дві частини: «соціальну статику» (або теорію суспільного порядку, яка вивчає умови існування і закони функціонування соціальної системи, її структуру та елементи) і «соціальну динаміку» (або теорію суспільного прогресу, яка досліджує закони розвитку і зміни соціальних систем).

Ідеї Конта були уточнені, поглиблені й розвинуті англійським філософом і соціологом Гербертом Спенсером (1820-1903 рр.). Він є автором таких праць: «Вивчення соціології», «Принципи соціології», «Основи соціології», «Соціологія як предмет вивчення». Загальновизнана заслуга Спенсера полягає у застосуванні принципу еволюції як методологічної основи будь-якого знання, що дало змогу розглядати суспільство з точки зору поступальності його розвитку. Соціальна еволюція, за Спенсером, - це прогресивний розвиток суспільства по шляху його ускладнення і вдосконалення діяльності соціальних інститутів. Основними складовими еволюції, в тому числі соціальної, є: інтеграція – перехід від простого до складного; диференціація – перехід від однорідного до різнорідного; зростання порядку – перехід від невизначеного до визначеного.

Одним з творців соціології як науки, професії та навчального предмета є французький філософ, соціолог Еміль Дюркгейм (1858-1917 рр.). Соціологія, за Дюркгеймом, є наукою про соціальні факти – ідеї, норми, цінності, вироблені колективною свідомістю людей. Їх вплив на індивідів здійснюється через соціальні інститути (правові, релігійні). Е. Дюркгейм активно займався аналізом змін у суспільстві, особливо розвитком розподілу праці у процесі індустріалізації. Він вважав, що розподіл праці значно

послаблює роль релігії як основи соціального зв'язку. З посиленням розподілу праці люди набувають більшої взаємозалежності, бо їх потреби задовольняються внаслідок праці багатьох людей, а процеси і зміни у світі настільки стрімкі та інтенсивні, що не всі здатні включитись у них. Внаслідок швидкого оновлення соціального життя розривається традиційний порядок і моральні устої, підтримувані релігією. У суспільстві стає дедалі більше людей, які живуть без усвідомлення мети, сенсу, відчують свою непотрібність і незатребуваність. З цим процесом Дюркгейм пов'язував виникнення та існування явища «аномії». Аномія – стан соціальної системи, за якого значна частина громадян, знаючи про існування обов'язкових норм, ставиться до них негативно або байдуже.

Значний внесок у соціологію кінця XIX - початку XX ст. зробив німецький вчений Макс Вебер (1864-1920). Вчений вважав, що закони суспільства є принципово відмінними від законів природи. А тому необхідно розвивати два типи наукового знання - науку про природу (природознавство) і науку про культуру (гуманітарне знання). Так, як соціологія перебуває на межі між цими двома сферами, то вона повинна запозичити у природничих дисциплін причинно-наслідкове пояснення дійсності і дотримання точних фактів, а у гуманітарних – метод розуміння і віднесення до цінностей.

Головним інструментом пізнання у М. Вебера є «ідеальні типи». Ідеальні типи мають вивчатися соціологією в тій формі, в якій вони стають значимими для окремих індивідів, у якій ті орієнтуються на них у своїх діях. Соціальні дії індивідів – це дії, які співвідносять з діями інших осіб і орієнтовані на них. М. Вебер виділяє чотири типи соціальної дії: цілераціональну, ціннісно-раціональну, афективну й традиційну.

Цілераціональна дія передбачає виразне уявлення людиною своєї мети і засобів її досягнення та зворотну реакцію інших людей на свої дії; критерієм раціональності є успіх.

Ціннісно-раціональна дія зумовлена свідомою вірою в етичні, естетичні, релігійні цінності, відповідно до яких і відбувається ця дія, незалежно від того, чи принесе вона успіх, чи ні.

Афективна дія – дія під впливом афектів і почуттів. У випадку афективної дії, так само, як і у випадку ціннісно-раціональної, метою дії є власне сама ця дія, а не результат чи успіх.

Традиційна дія – це дія під впливом звички, традиції.

2. Основні школи та концептуальні напрями сучасної західної соціології

У межах сучасної соціології виділяють різні парадигми. Одним із варіантів є поділ на структурні та інтерпретативні парадигми.

Структурні парадигми досліджують та описують суспільство на макрорівні, а тому вони ще мають назву макросоціологічні. Структурні парадигми поділяються на функціоналістські та конфліктні.

Засновниками та прибічниками функціоналістських парадигм були: Г. Спенсер, Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Р. Мертон.

Основні засади функціоналістських парадигм:

розгляд суспільства як системи взаємопов'язаних структур, що складають його і утворюють єдине ціле; всі елементи системи залежні один від одного в силу різних виконуваних ними функцій;

розуміння соціальних інститутів (держави, церкви, профспілок тощо) не стільки як самостійних утворень, скільки частин соціальної системи, які впливають на функціонування всього суспільства;

визнання індивіда (діючої особистості) як основного елемента системи; він входить до соціальної структури суспільства через виконувану ним соціальну роль;

твердження, що суспільне життя залежить від солідарності, засновується на взаємодії та співробітництві діючих у ньому індивідів;

положення про те, що в основі соціального життя лежать норми й цінності; воно включає певні обов'язки людей і необхідність соціального контролю;

висновки, що соціальні системи є інтегрованими і тяжіють до стабільності; дисфункції у суспільстві є ненормальним, патологічним станом, який слід долати; велику роль у цьому відіграє соціологія, бо саме вона здатна виявляти соціальні відхилення і попереджати про них відповідні соціальні інститути.

У 50-х рр. ХХ ст., функціоналістський підхід до пояснення суспільства, який наголошував на рівновазі, стабільності, гармонії, порядку, солідарності, вступає в протиріччя з реальними подіями у суспільстві, яке характеризувалося надмірною конфліктністю. З цього часу популярності набувають конфліктні парадигми.

Фундаментальні положення даних парадигм були розвинуті такими вченими, як: К. Маркс, Г. Зіммель, Л. Гумплович, Р. Мілс, Р. Дарендорф, Л. Козер.

Основні засади конфліктних парадигм:

конфлікти та колізії – невід'ємний атрибут внутрішнього життя суспільства;

розв'язання одних конфліктів і народження інших – основа для постійних еволюційних змін у суспільстві;

суспільство завжди суперечливе, але разом з тим і єдине ціле, тому що в ньому завжди є групи з різними інтересами, причому одні мають користь за рахунок інших;

соціальні конфлікти мають радше позитивне значення для суспільства, оскільки сприяють його адаптації до змін, появі нового й прогресу у кінцевому підсумку;

соціальні конфлікти вимагають соціального контролю з метою недопущення соціальних вибухів і повної руйнації соціальної системи;

соціологія займає провідне місце у профілактиці конфліктів та їх оптимальному розв'язанні.

У 60-і рр. ХХ ст. виникла нова наукова галузь знання конфліктологія – прикладна наука з практичного врегулювання конфліктів. Конфліктна парадигма широко використовується також у транзитології – новому науковому напрямку, який вивчає соціальні зміни.

Інтерпретативні парадигми досліджують мікропроцеси та мікроявища суспільного життя, тобто вивчають людину в її повсякденному житті, аналізуючи здебільшого її міжособистісні взаємовідносини.

Виникнення цих парадигм припадає на 50-і рр. ХХ ст. Сукупність їх об'єднана у напрям, який носить назву – соціологія повсякденного життя або гуманістична соціологія.

До інтерпретативних парадигм належать: символічний інтеракціонізм, феноменологічна соціологія, етнометодологія та теорія соціального обміну.

Символічний інтеракціонізм – соціологічна парадигма, що аналізує соціальні взаємодії між людьми через спільні для її учасників смисли їх взаємних реакцій: висловлювань, вчинків, жестів, міміки тощо.

Термін «інтеракція» (взаємодія) введений у науковий обіг американським вченим Г. Блумером, авторство ж концепції символічного інтеракціонізму належить представнику Чиказької школи соціології Дж. Міду.

Для символічного інтеракціонізму характерим є:
розуміння суспільства як символічної взаємодії людей та груп;
у процесі взаємодії люди конструюють об'єкти і змінюють зовнішнє середовище;

взаємодія розглядається не як взаємодія усталених соціальних ролей, а як реально існуючих, сповнених внутрішніх суперечностей, почуттів та емоцій, людей.

Феноменологія – соціологічна парадигма, що спирається на дослідження життєвого світу людини, який конструюється суб'єктивно кожним індивідом. Прибічниками цієї парадигми є А. Шюц, Т. Лукман, П. Бергер.

Основними принципами феноменологічного підходу до розуміння й пояснення соціальної реальності виступають наступні положення:

соціальна реальність є існуючий до нас інтерсуб'єктивний світ;
люди можуть прилучитися до цього світу лише шляхом накопичення власного досвіду взаємодії з оточуючими їх людьми. Основну роль у цьому відіграє виховання у сім'ї та навчання у школі;
таке прилучення дозволяє ставити перед собою реальні цілі та досягати їх;

соціальна дія - це продумана, осмислена і спланована поведінка людини у її духовній взаємодії з іншими людьми.

Етнометодологія – соціологічна парадигма, яка спирається на дослідження смислів поведінки шляхом спостереження за рутинною, щоденною практикою людей. Термін походить від «етнонаука» - зачаткові знання у примітивних первісних суспільствах. Розвиток етнометодології пов'язаний з іменами Г. Гарфінкеля, та Е. Гофмана. Теорія соціального обміну – соціологічна парадигма, яка тлумачить соціальне життя через процес обміну між людьми винагородами і витратами через призму взаємовигоди суб'єктів взаємодії.

Автори цієї парадигми – Д. Хоманс та П. Блау. На їхню думку мета соціального обміну, як і економічного – максимізація користі і мінімізація витрат при соціальній взаємодії. Вона заснована на досконалій системі винагород і покарань та спрямовує розвиток суспільства у напрямку соціального прогресу у сторону добра та зменшення зла. Вчені виокремлюють п'ять основних положень (гіпотез) соціального обміну, на підставі яких можлива взаємодія людей.

Гіпотеза успіху (якщо людина під час здійснення дії має нагороду, то у майбутньому вона намагається її повторити).

Гіпотеза стимулу (людина намагається відтворити схожі умови при отриманні винагород у минулому).

Гіпотеза цінності (чим цінніша винагорода, тим вища вірогідність відповідної дії).

Гіпотеза голодування – насичення (коли потреби задовольняються, тоді люди докладають менше зусиль).

Гіпотеза фрустрації – агресії (коли людина не отримує очікуваної винагороди, то вона піддається негативним емоціям).

Для всіх інтерпретативних парадигм характерно:

зосередження уваги на суб'єкті соціальної дії і акцент на повсякденних взаємодіях людей, які мають вираз у словах, міміці, жестах, розповідях про власне життя;

намагання авторів досягти максимальної об'єктивності у методах дослідження і разом з тим - максимально суб'єктивне тлумачення того, що вивчається;

широке використання якісних методів дослідження;

тісний зв'язок з психологією, політикою;

намагання пояснити соціальні процеси психологічними.

3. Історія розвитку соціологічної думки в Україні

Початком української соціологічної науки прийнято вважати діяльність Женевського гуртка українських вчених у 80-х рр. XIX ст. (М. Драгоманов, С. Подолинський, Ф. Вовк), а також таких видатних дослідників, як М. Грушевський, М. Туган-Барановський, Б. Кістяківський та ін.

Для цього етапу характерним є те, що українська соціологія перебуває під впливом західної соціологічної думки, а також те, що українські вчені не були фаховими соціологами і займалися соціологічною проблематикою в контексті своїх філософських, історичних, правових чи економічних

досліджень, вивчаючи тільки окремі проблеми суспільного життя. Жоден з українських вчених у той час не створив власної цілісної теорії.

Найвидатнішим представником Женевського гуртка, одним із його засновників та редактором журналу «Громада» був відомий український історик, Михайло Драгоманов (1841-1895). Учений приділяв чимало уваги аналізу соціологічної методології, працював у сфері філософії історії, сприяв розробці теорії соціального прогресу, був одним із фундаторів української політичної соціології, в межах якої вивчав проблеми влади та федералізму. У його розумінні, суспільство мало складатися з вільних, економічно і соціально забезпечених індивідів, діяти на основі громадської ініціативи й асоціації, мало поєднувати в собі приватні та колективні інтереси та розв'язувати суперечностей між ними – на засадах взаємоповаги, діалогу та компромісів, знаходячи суспільні цілі та завдання.

Окрему сторінку соціологічної спадщини України на рубежі XIX-XX ст. представляли ідеї Михайла Грушевського (1866-1934). Вершиною його наукових соціологічних поглядів стала праця «Початки громадянства» (генетична соціологія), опублікована 1921 р. у Відні. Провідною ідеєю твору стало обґрунтування основних закономірностей становлення і розвитку суспільства. Автор «генетичної соціології» виділяє три стадії суспільства — початки суспільної організації, племінно-родову організацію та класово-державний устрій. На кожній із цих стадій діють основні детермінуючі чинники соціального розвитку: на початках суспільної організації переважаючим є біологічний чинник, при переході до родо-племінної общини домінує психологічний фактор, а з виникненням класового суспільства і держав – економічний.

В заключній частині «Початків громадянства» - «Українських переживаннях», яку автор не встиг закінчити, досліджується проблема становлення українського суспільства. Ця частина «генетичної соціології» цінна тим, що вперше в історії українського суспільствознавства була зроблена узагальнена спроба сформулювати сучасну концепцію розвитку українського суспільства й української нації.

Лекція 3. Суспільство як соціальна система

План

1. Суспільство як категорія соціології: дефінітивний аналіз. Типологія суспільств.
2. Соціальна структура суспільства.
3. Теорія соціальної стратифікації.

Література

Основна

Дворецька Г. Соціологія: навч. посіб. / Г. Дворецька. – КНЕУ, 1999. – 338с.

Лукашевич М. Соціологія. Загальний курс: підруч. / М. Лукашевич, М. Туленков. – К.: Каравела, 2004. – 456 с.

Піча В. Соціологія: курс лекцій / В. Піча. – К.: Заповіт, 1996. – 344 с.

Примуш М. Загальна соціологія: навч. посіб. / М. Примуш. – К.: ВД „Професіонал”, 2004. – 592 с.

Сірий Є. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку спеціальні та галузеві теорії: навч. посіб. / Є. Сірий. – К.: Атіка, 2004. – 480 с.

Соціологія: навч. посіб. / за ред. С. О. Макеєва. – 2-е вид. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. – 455 с.

Соціологія: підруч. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. В. Г. Городяненка. – К.: ВЦ „Академія”, 2005. – 560 с.

Танчин І. Соціологія: навч. посіб. / І. Танчин. – К.: Знання, 2007. – 351 с.

Черниш Н. Соціологія: підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Черниш. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

Додаткова

Балабанов А. Социальное неравенство: факторы углубления депривации / А. Балабанова, Е. Балабанова // Социологические исследования. – 2003. - №7. – С. 34-43.

Гидденс Э. Стратификация и классовая структура / Э. Гидденс // Социологические исследования. – 1992. - №11. – С. 107-121.

Іващенко О. Про анатомію економічної нерівності в сучасній Україні: соціологічні дослідження / О. Іваненко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. - №4. – С. 29-55.

Структурні виміри сучасного суспільства: навч. посібник / за ред.. С. Макеєва. – К., 2006. – С. 209-243.

1. Суспільство як категорія соціології: дефінітивний аналіз. Типологія суспільств.

Соціологічна думка від свого зародження постійно намагалася пізнати сутність, основні засади функціонування та найхарактерніші особливості суспільства як соціального феномену. Так, античні філософи, зокрема Аристотель, Платон, ототожнювали суспільство з державою. У середньовіччі поширеною була думка про те, що суспільство виникло внаслідок домовленості людини з Богом; у період нового часу побутувала ідея суспільного договору між людьми, внаслідок якого постало суспільство, хоча деякі філософи, зокрема, Д. Дідро вважали, що життя людей завжди було суспільним.

Якісно нове розуміння категорії «суспільство» запропонувала соціологія в середині ХІХ – на початку ХХ ст. Так, О. Конт і Г. Спенсер вважали його динамічним утворенням, що, як і кожний живий організм, перебуває у постійному розвитку, виявляючи здатність до саморегулювання. Е. Дюркгейм розглядав суспільство як надіндивідуальну реальність, що заснована на колективних уявленнях. Для М. Вебера суспільство – це

взаємодія людей, яка є продуктом соціальних, тобто орієнтованих на інших людей, дій.

Суспільство є високоабстрактною категорією, витвореною на перетині соціальної філософії, соціології, історії та інших наук, надзвичайно складним соціальним феноменом, що зумовило різні тлумачення його.

Узагальнюючи вищевказані уявлення про суспільство Н. Черниш визначає його як – сукупність усіх засобів взаємодії та форм об'єднання людей, що склалися історично, в якій знаходить вияв їх взаємозалежність один від одного.

До найхарактерніших сутнісних рис суспільства належать:

спільна територія, яка становить основу соціального простору, що в ньому проживають, взаємодіють, формують і розвивають між собою взаємозв'язки члени суспільства. Зазвичай вона збігається з державними кордонами;

загальноприйнята система норм і цінностей, система культури, що є основою зв'язків між людьми. Завдяки цьому суспільство має велику інтегруючу силу. Воно соціалізує кожну людину, кожне покоління людей, підпорядковуючи їхню поведінку чинним нормам і включаючи її до загальної системи зв'язків;

здатність підтримувати й постійно відновлювати високу інтенсивність внутрішніх взаємозв'язків, забезпечувати стійкість соціальних утворень. Стійкість суспільства, на думку Р. Мертона, зберігається завдяки наявності фундаментальних цінностей, які засвоюються спільнотою індивідів, а на думку Е. Шилза, - завдяки владі, що забезпечує контроль над усією територією і нав'язує відповідну систему цінностей;

автономність, саморегуляція, саморозвиток, що забезпечуються тими інститутами й організаціями та на підставі тих норм, принципів, традицій і цінностей, які виникають у самому суспільстві. Суспільство здатне без втручання зовнішніх сил створювати для людей такі форми організації та умови їх життя, які необхідні для задоволення їхніх потреб, їхнього самоутвердження й самореалізації.

Усе це дає змогу трактувати суспільство як соціальну систему. Соціальна система – цілісне утворення, основним елементом якого є люди, їхні зв'язки, взаємодії та взаємини.

Суспільство складається з значної кількості індивідів, але не становить собою простої їх суми, це не сумарна, а цілісна система з якостями, яких не має в жодного зі складових її елементів окремо. Залежно від різноманітних підходів до розуміння суспільства як певної системи розрізняють і способи розгляду його структури.

В українській філософсько-соціологічній літературі найпоширенішим є системний підхід із виокремленням трьох рівнів аналізу: у ньому макро- і макрорівні доповнюються мезорівнем. Таке бачення рівнів дослідження дещо відрізняється від прийнятого у західних системних дослідженнях, які спираються на традиційно-кібернетичний підхід з його макро і мікрорівнями, де в першому випадку наголос ставиться на організації і функціонуванні

суспільства як єдиного цілого, а в другому – на дослідження й тлумачення дій індивіда. Уведення особливої проміжної ланки – мезорівня – дозволяє соціологам скерувати науковий пошук на соціальні спільноти, які нині стають центральною категорією соціології.

Щодо питання походження суспільства, то апелюючи до різних чинників, що зумовлювали цей процес вчені називають такі концепції: інструментальну, сексуальну, критичну, гендерну та семантичну.

Проблема типологізації суспільств передбачає, з одного боку, відокремлення понять «суспільство», «держава», «країна», з іншого – з'ясування співвідношення між ними. Країна – частина світу чи територія, яка має певні кордони і користується державним суверенітетом. Держава – політична організація цієї країни. Співвідношення між даними категоріями визначає типологізацію суспільств.

Типологізація суспільств – це класифікація суспільств на основі визначення найважливіших і найсуттєвіших ознак, типових рис, які відрізняють одні суспільства від інших.

Залежно від критеріїв соціологи по-різному визначали типи суспільств. Наприклад, американські соціологи Герхард Ленські та Джерард Ленські, беручи за основу головний спосіб здобуття засобів до існування, виокремлюють: суспільства мисливців і збирачів; садівничі, аграрні та промислові.

Досить часто вживаною є історична типологія суспільств. У загальних рисах вона окреслена Е. Гіденсом. Згідно з нею виокремлюють два типи суспільств: ранні (суспільства мисливців, збирачів, скотарські, аграрні, традиційні) та сучасні типи. Останні в свою чергу поділяються на:

суспільства першого світу (існують від XVIII ст. і дотепер, ґрунтуються на індустріальному виробництві і вільному підприємстві, більшість населення мешкає в містах, характеризуються великою класовою нерівністю) – США, Західна Європа, Японія, Австралія, Нова Зеландія;

суспільства другого світу (час існування від початку XX ст. до початку 90-х рр. XX ст.) – СРСР, держави Східної Європи, які згодом, внаслідок політичних та економічних реформ, переходять до суспільств першого світу;

суспільства третього світу (від XVIII ст., коли вони були колоніями, дотепер) – Індія, африканські та південноамериканські країни;

«нові» індустріальні країни (від 1970-х рр. до тепер) – Бразилія, Мексика, Гонконг, Південна Корея, Сінгапур, Малайзія, Тайвань. (Колишні суспільства «третього світу». Темпи економічного зростання найуспішніших НІК, таких як Тайвань у кілька разів перевищують темпи західних індустріальних економік. До 1968 р. жодна з країн «третього світу» не фігурувала у списку 30 найбільших світових експортерів, але через 25 р. Гонконг та Південна Корея ввійшли до першої 15).

Марксистська типологія суспільств відома з середини XIX ст. (автор К. Маркс), згідно з нею існують п'ять типів суспільств, сутнісні риси яких зумовлені існуючим способом виробництва і які поділяються на: первісні, рабовласницькі, феодальні, капіталістичні та комуністичні.

Теоретичну альтернативу марксизмові запропонував американський дослідник У. Ростоу, який розподілив суспільства за стадіями економічного росту. В роботі «Стадії економічного росту. Не комуністичний маніфест», автор замість п'яти суспільно-економічних формацій, запропонованих К. Марксом, виділяє в історії п'ять стадій економічного росту. І, якщо марксизм клав в основу суспільно-економічних формацій способ матеріального виробництва, то Ростоу, хоча й оперує економічними категоріями, пояснює історичний прогрес по суті діяльністю видатних особистостей, передусім учених, бізнесменів, винахідників.

Згідно теорії У. Ростоу, суспільство у своєму розвитку проходить п'ять стадій.

Перша стадія – традиційне або до індустріальне суспільство. Для цього типу суспільства характерне аграрне господарство, примітивне ручне виробництво, а найголовніше «доньютонівський» рівень мислення. Традиційне суспільство характеризується відсталістю, застоєм, відтворенням своєї власної структури у відносно незмінному масштабі (просто відтворення).

Друга стадія – перехідне суспільство, або період підготовки так званого зрушення. На цій стадії з'являються люди, здатні здолати відсталість і застій консервативного традиційного суспільства. Головною рушійною силою виступають підприємливі люди. Ще однією рушійною силою є «націоналізм», тобто прагнення народу створити політичну й економічну систему, яка б забезпечувала захист від іноземного втручання і завоювань. Цей період охоплює приблизно XVIII - поч. XIX ст.

Третя стадія – стадія «зрушення». Вона ознаменована промисловою революцією, підвищенням частини капіталу у національному доході, розвитком техніки тощо. Цей період охоплює XIX — поч. XX ст.

Четверта стадія – стадія «зрілості». На цій стадії значно зростає національний дохід, бурхливо розвивається промисловість і наука. Деякі країни, як Англія, досягли цієї стадії раніше. Такі ж, як Японія, - пізніше (Уолт Ростоу вважав, що Японія досягла цієї стадії у 1940 р.).

П'ята стадія – «ера масового споживання». На цій стадії в центрі суспільної уваги опиняються уже не виробничі проблеми, а проблеми споживання. Основними галузями в економіці виступають сфера послуг і виробництво товарів масового споживання. На базі технічного прогресу виникає суспільство «загального благоденства». Першими цієї стадії досягли США, згодом — Західна Європа і Японія.

Британський соціолог К. Поппер в роботі «Відкрите суспільство і його вороги» ввів у науковий обіг ще один спосіб типології суспільств – на «закриті» і «відкриті» суспільства. Самі поняття цих двох суспільств були запропоновані французьким вченим Анрі Бергсоном. Під першим він розумів примітивні спільноти, яким притаманна замкнутість, згуртованість, жорстка ієрархія стосунків, примусова дисципліна, і які є орієнтованими, передусім, на самовиживання. Друге є відкритим для вияву індивідуальних здібностей і

бажань, «творчої інтуїції», які і стають рушійною силою соціального прогресу.

Ґрунтуючись на цих положеннях, Поппер характеризує перехід від закритого суспільства до відкритого, який, на його думку, почався ще за часів античності, як найбільшу революцію в історії людства, незважаючи на те, що цей історичний рух має цілком непередбачуваний і некерований характер. Західна демократія, на думку Поппера, в основному завершила перехід до відкритого суспільства – для неї характерна раціональність, можливість свідомо управляти соціальним розвитком, поступово формувати державні інститути, відповідно до потреб людей. У той час як соціалізм, вважає вчений, організований як примітивне суспільство: йому властива незмінність законів функціонування, тоталітаризм, перевага суспільства над індивідом, особиста безвідповідальність та ідейний догматизм, а відтак – соціалізм залишився закритим суспільством.

У сучасній соціології найчастіше використовують так звану синтетичну модель типології суспільств. Її автором вважають американського соціолога Д. Белла. Він запропонував поділити усю історію людства на три стадії: доіндустріальну, індустріальну та постіндустріальну. Коли одна стадія приходить на зміну іншій, змінюються технології, спосіб виробництва, форма власності, соціальні інститути, політичний режим, культура, спосіб життя, чисельність населення, соціальна структура.

У доіндустріальному суспільстві, яке ще називають традиційним, визначальним чинником розвитку було сільське господарство, а головними інститутами - церква та армія. В індустріальному суспільстві – промисловість з корпораціями і фірмами на чолі, а в постіндустріальному – інформація, теоретичні знання з вищою школою як місцем формування і зосередження цих знань. Перехід від індустріального до постіндустріального суспільства визначається такими чинниками:

зміною у сфері економіки: перехід від економіки, орієнтованої на товаровиробництво до економіки, що орієнтується на сферу послуг та інформації. У середині 90-х рр. ХХ ст. в сфері виробництва й у сфері обслуговування та надання інформаційних послуг було, відповідно, зайнято: в США – 25% і 70% працюючого населення, в Німеччині – 40% і 55%, в Японії – 35% і 60%;

зміною в соціальній структурі суспільства: класову структуру поступово змінює статусна ієрархія, яка формується на підставі освіти, рівня культури та ціннісних орієнтацій;

центральним місцем теоретичного знання у визначенні основних векторів розвитку суспільства: вісь соціального конфлікту пролягає не по лінії володіння чи неволодіння власністю, а по лінії володіння знаннями та контролю над інформацією.

Інтелектуальне розшарування поступово стає основою будь-якої іншої соціальної нерівності. Як слушно зауважує російський вчений Є. Балабанов проблема посилюється й тим, що знання, на відміну від матеріальних

цінностей, невіддільне від свого носія, і, відповідно, спадкова приналежність до нинішнього «нижчого класу» набагато жорсткіша, аніж приналежність до індустріального пролетаріату.

створення нових інтелектуальних технологій: гена інженерія, клонування, нові агротехнології.

Прибічниками теорії постіндустріалізму виступають багато західних вчених, які використовують різну термінологію, зберігаючи єдність у розумінні сутнісних рис постіндустріального суспільства. Так, Р. Дарендорф вживає термін «пост капіталістичне суспільство», Р. Арон – «інформаційне», З. Бжезинський – «технотронне» (вирішальне значення електроніки і засобів комунікації).

2. Соціальна структура суспільства.

Суспільство є складною соціальною системою, структурно організованою цілісністю, яку утворюють різні елементи, компоненти, підрозділи. У свою чергу вони теж мають певний рівень організованості й упорядкованості власної структури. Це дає підстави стверджувати, що соціальна структура суспільства є комплексним, багатомірним утворенням.

Соціальна структура суспільства – ієрархічно упорядкована сукупність індивідів, соціальних груп, спільнот, організацій, інститутів, об'єднаних стійкими зв'язками і відносинами.

Поняття «соціальна структура» охоплює системно-організаційний і стратифікаційний аспекти. Згідно із системно-організаційним аспектом головний зміст соціальної структури створюють соціальні інститути (насамперед економіка, політика, наука, освіта, сім'я) зберігаючи і підтримуючи існуючі в суспільстві відносини і зв'язки. Ці інститути нормативно регулюють і спрямовують поведінку людей у життєво важливих сферах, а також визначають стійкі, регулярно відтворювані їх рольові позиції (статуси) у різних типах соціальних організацій. Соціальний статус є первинним елементом соціальної структури суспільства, що розкриває місце особистості в соціальній структурі суспільства. Він зумовлений професією, віком, освітою, матеріальними статками, демографічними характеристиками.

Не менш важливим елементом структури суспільства виступає соціальна роль. Вона поєднана зі статусом, характеризуючи його динамічну, поведінкову сторону.

Соціальні статуси та зв'язки між ними визначають характер соціальних відносин. На основі близькості соціальних статусів, що встановлюють потенційну можливість участі індивідів у відповідних видах діяльності, формуються складніші структурні елементи суспільства – соціальні групи.

Соціальна група – відносно стійка, історично сформована сукупність людей, об'єднаних на основі загальних соціально значущих ознак.

Це поняття є родовим щодо понять «клас», «соціальна верства», «колектив», «нація», «етнічна, територіальна, релігійна та інші спільноти», оскільки фіксує соціальні відмінності між окремими сукупностями людей у процесі розподілу праці та їх результатів. Ці відмінності мають у своїй основі

відношення до засобів виробництва, влади, специфіки праці, фаху, освіти, рівня й структури доходів, статі, віку, національної належності, місця проживання, стилю життя тощо. У кожному суспільстві існує певна кількість соціальних груп, утворення яких зумовлено:

спільною діяльністю (наприклад, професійні групи, зайняті у сфері політичної, економічної та духовної діяльності);

спільним просторово-часовим існуванням (середовищем, територією, комунікацією);

груповими установками та орієнтаціями.

У соціальній структурі суспільства взаємодіють різні за чисельністю соціальні групи. Традиційно їх поділяють на малі та великі.

Мала соціальна група – нечисленна за складом соціальна група, учасники якої об'єднані спільною діяльністю і перебувають у безпосередньому стійкому особистому спілкуванні, що є основою для виникнення особливих групових цінностей і норм поведінки. Родовою ознакою малої групи є наявність безпосередньо тривалих особистих контактів (спілкування, взаємодія), властивих, наприклад, сім'ї, виробничій бригаді, шкільному класові. Мінімальний розмір малих груп – дві особи, максимальний – кілька десятків.

Велика соціальна група – численна за складом група людей, об'єднаних для спільної діяльності, але взаємодія між якими формальніша. До них можна віднести професійні, демографічні, національні спільноти, соціальні класи.

Соціальна структура суспільства завжди передбачає групування його елементів. Критерієм їх диференціації чи інтеграції є їх позиція щодо певних суспільних ресурсів (влада, власність), виконуваних у суспільстві функцій (соціальна роль), соціальний статус (ієрархічне місце в суспільстві), єдність культурних норм і цінностей (культурна ідентичність) та ін.

Аналіз соціальної структури сучасного суспільства виділяє такі основні її види як:

соціально-класову – сукупність соціальних класів, їх зв'язок та відносини (соціальні класи, верстви, групи);

соціально-професійну (виробничі колективи та організації);

соціально-територіальну (міське, сільське населення, поселенські спільноти);

соціально-демографічну (вікові та статеві спільноти);

соціально-етнічну (етноси, нації, етнічні групи).

Як історичний феномен, соціальна структура суспільства перебуває в постійному розвитку. Його динаміка залежить насамперед від соціальної мобільності елементів соціальної структури. Соціальна мобільність – це рух індивідів між різними соціальними позиціями впродовж якого вони здійснюють перехід від однієї соціальної групи до іншої. Класиком теорії соціальної мобільності вважають П. Сорокіна, який запровадив відповідний термін до наукового обігу.

За напрямом переміщення розрізняють вертикальну соціальну мобільність – посадове, кваліфікаційне зростання чи декваліфікація, перехід

до групи та верстви з вищим чи нижчим статусом, і горизонтальну соціальну мобільність – рух між соціально однорідними позиціями й категоріями населення. У свою чергу вертикальна мобільність може бути висхідною і нисхідною, індивідуальною та колективною. Соціальну мобільність зумовлюють об'єктивні обставини:

структурні зрушення в економіці;

зміни характеру і змісту суспільного розподілу праці й відносин власності;

послаблення закріпленості працівників за соціально та економічно нерівноцінними видами діяльності.

Соціальні переміщення між групами складні і супроводжуються певними соціальними наслідками, найістотнішими з яких є постійна наявність маргінальних верств, щодо певних соціальних спільнот. Маргінал – це індивід, який втратив свій попередній соціальний статус і виявився нездатним адаптуватися до того соціокультурного середовища, в межах якого він змушений функціонувати. Характерними рисами маргінальної особистості є: невизначеність соціального статусу, посилені рольові конфлікти, амбівалентність поведінки, психологічний дискомфорт тощо.

Соціальна структура ніколи не є простим описом суспільства в «горизонтальній проекції», вона передусім є відображенням соціальної нерівності. Тому соціальна структура в його «вертикальній проекції» - це ієрархічно організована сукупність статусів, груп, верств, класів. Соціологія соціальну нерівність розглядає як результат соціальної стратифікації.

3. Теорія соціальної стратифікації.

Соціальна стратифікація – це ієрархічно організована структура соціальної нерівності, яка існує в певному суспільстві в певний історичний період.

Теорією соціальної стратифікації займалися такі видатні зарубіжні соціологи як М. Вебер, П. Сорокін, Р. Мертон, Т. Парсонс, Б. Барбер, Е. Шилз та ін.

Основи сучасного підходу до вивчення соціальної стратифікації були закладені М. Вебером, який розглядав соціальну структуру суспільства як багатовимірну систему, в якій поряд з класами і породжуючими їх відносинами власності важливе місце належить статусу і владі. М. Вебер виділив три основні компоненти нерівності людей: майнова нерівність (багатство), престиж, оскільки різні люди різною мірою користуються пошаною і повагою, і влада, яка має політичний характер.

На думку Т. Парсонса, Р. Мертона, К. Девіса стратифікаційна система суспільства, яка являє собою диференціацію соціальних ролей і позицій в ньому, є об'єктивною потребою будь-якого розвиненого суспільства. З одного боку, диференціація соціальних ролей зумовлена розподілом праці, а з другого боку, вона є результатом дії пануючої в суспільстві системи цінностей і культурних стандартів, яка визначає значимість тієї чи іншої

діяльності. Вчені стверджують, що соціальна стратифікація забезпечує виокремлення соціальних верств за певними важливими для конкретного суспільства ознаками (критеріями): характером власності, розміром доходів, обсягом влади, освітою, престижем, національними та іншими рисами.

Соціальна система характеризується такими вимірами стратифікованого соціального простору як: дохід, власність; освіта; влада; престиж.

Соціально стратифікаційний підхід є одночасно методологією і теорією розгляду соціальної структури суспільства. Він сповідує такі основні принципи:

обов'язковість дослідження всіх верств суспільства;
застосування під час їх порівняння єдиного критерію;
достатність критеріїв для повного і глибокого аналізу кожної з досліджуваних соціальних верств.

Англійський соціолог Е. Гіденс розрізняє чотири основні історичні типи стратифікованого суспільства: рабство, касти, стани і класи. Рабство, касти, стани – це закритий тип стратифікації, який передбачає досить жорсткі межі страт, і практично виключає будь-яку соціальну мобільність.

Класове суспільство – характеризує відкритий тип стратифікації. Класи не детерміновані віросповіданням або законом; належність до класу не є спадковою, тому соціальні переміщення за класовою ознакою – звичайне явище, оскільки належність до класу пов'язана з професією, матеріальним рівнем, майновим цензом індивіда тощо. Засновник соціології марксизму К. Маркс виникнення класів пояснював економічними чинниками – суспільним поділом праці, формуванням відносин приватної власності. На думку французького соціолога П. Бурдьє при розгляді цього питання слід брати до уваги не тільки економічний капітал, вимірюваний у категоріях власності й доходу, а й культурний (освіта, особливі знання, вміння, стилі життя), соціальний (соціальні зв'язки), символічний (авторитет, престиж, репутація).

Клас – угруповання людей на основі нерівного становища щодо основних соціальних ресурсів, які визначають їхні життєві шанси, соціальні претензії та соціальні можливості спільно діяти.

У західному індустріальному суспільстві розрізняють, як правило, три класи.

Вищий клас. До нього зараховують роботодавців, керівників, топ-менеджерів, усіх, хто володіє виробничими потужностями чи контролює їх, має високий майновий ценз (багатство).

Середній клас. Цей феномен сформувався в індустріальному суспільстві, розвинувся в постіндустріальному під впливом соціально-економічних зрушень і як наслідок науково-технічної революції у тому числі. Якісні показники та значні кількісні параметри середнього класу не могли не вплинути на сутнісні характеристики суспільства, яке він репрезентує. М. Тетчер назвала таке суспільство «суспільством двох третин», маючи на увазі, що дві третіх населення країни живуть добре, а соціальне невдоволення зосереджене в одній третині його.

Функції середнього класу:

вихователь та постачальник висококваліфікованої робочої сили;
стабілізатор суспільства, гарант його політичної і соціальної міцності.

У США та країнах Західної Європи до середнього класу відносять більше 60% населення, в скандинавських країнах та країнах з вираженою соціал-демократичною спрямованістю – до 75% населення.

Для виявлення середнього класу в суспільстві застосовується низка критеріїв (показників). Зазначимо, що нічого спільного з науковим не має так званий "арифметичний підхід", згідно з яким до середнього класу відносять ту частину населення, яка має середні прибутки по країні. Такий спрощений підхід дозволить знайти середній клас у будь-якій країні світу.

Нижчий клас. До нього належать малокваліфіковані робітники, особи без професійної кваліфікації (так звані «сині комірці»).

Розгляд соціальної структури в контексті стратифікації дає змогу описати механізми і способи формування конкретної ієрархії в суспільстві. Це особливо важливо при дослідженні перехідних періодів у розвитку суспільства, коли змінюються механізми соціальної диференціації.

Лекція 4. Особистість в системі соціальних зв'язків

План

1. Предмет дослідження, основні поняття та категорії соціології особистості.
2. Соціальний статус та соціальна роль особистості.
3. Соціалізація особистості.

Література

Основна

Дворецька Г. Соціологія: навч. посіб. / Г. Дворецька. – КНЕУ, 1999. – 338с.

Лукашевич М. Соціологія. Загальний курс: підруч. / М. Лукашевич, М. Туленков. – К.: Каравела, 2004. – 456 с.

Піча В. Соціологія: курс лекцій / В. Піча. – К.: Заповіт, 1996. – 344 с.

Примуш М. Загальна соціологія: навч. посіб. / М. Примуш. – К.: ВД „Професіонал”, 2004. – 592 с.

Сірій Є. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку спеціальні та галузеві теорії: навч. посіб. / Є. Сірій. – К.: Атіка, 2004. – 480 с.

Соціологія: навч. посіб. / за ред. С. О. Макеєва. – 2-е вид. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. – 455 с.

Соціологія: підруч. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. В. Г. Городяненка. – К.: ВЦ „Академія”, 2005. – 560 с.

Танчин І. Соціологія: навч. посіб. / І. Танчин. – К.: Знання, 2007. – 351 с.

Черниш Н. Соціологія: підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Черниш. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

Додаткова

Бергер П.Л., Бергер Б. Социология: Биографический подход / Петер Л. Бергер, Бриджит Бергер; пер. В.Ф. Анурина // Личностно-ориентированная социология. – М.: Академический Проект, 2004. – С. 25-396.

1. Предмет дослідження, основні поняття та категорії соціології особистості.

Соціологія особистості – галузь соціології, предметом вивчення якої є особистість як суб'єкт і об'єкт соціальних відносин суспільно-історичного процесу на рівні взаємозв'язків особи і соціальних спільностей.

Головними проблемами соціології особистості є:

вивчення особистості та властивих їй рис, що залежать від специфіки умов життєдіяльності соціальних спільнот, до яких належить індивід;

формування та розвиток особистості, тенденції її соціалізації;

вивчення особистості як об'єкта соціальних відносин;

розгляд особистості як суб'єкта суспільних відносин, закономірностей її взаємозв'язків із суспільством, групою, колективом;

вивчення регуляції та саморегуляції соціальної поведінки особистості;

соціальна типологія особистості;

структура особистості, формування та розвиток її потреб, інтересів та ціннісних орієнтацій.

Розкрити поняття «особистість» можна лише через поняття «людина», «індивід», «індивідуальність».

«Людина» – родове поняття, яке вказує на приналежність до певного біологічного виду («*Homo sapiens*»). Це поняття вказує на якісну відмінність людини від інших живих істот і слугує для характеристики всезагальних, притаманних усім людям якостей і особливостей;

Поняття «індивід» характеризує окрему людину як відособленого, одиничного, конкретного представника людської спільності (конкретний учень, студент, викладач, бізнесмен).

Поняття «індивідуальність» є похідним від поняття «індивід» і відтворює те неповторне, специфічне, унікальне, чим один індивід відрізняється від іншого. Це поняття має найширше використання у психології, у соціології ж його застосування обмежене.

Поняття «особистість» входить у науковий обіг для визначення в людини не даних від природи, а набутих у співжитті з іншими людьми характеристик, які називаються соціальними. Отже, особистість – усталений комплекс якостей і властивостей людини, що набуваються під впливом відповідної культури суспільства, соціальних груп і спільнот до яких вона належить.

Особистість є об'єктом та суб'єктом соціальних відносин. Як об'єкт соціальних відносин вона характеризується через:

соціалізацію - процес входження в суспільство, включення особистості у соціальні зв'язки, у різні типи соціальних спільностей, засвоєння нею соціальних норм і культурних цінностей. Вона охоплює як соціально контрольовані процеси цілеспрямованого впливу на людину, так і стихійні, спонтанні процеси, які впливають на її формування;

соціальну ідентифікацію - усвідомлення особистістю своєї приналежності до певної спільноти, її поведінки відповідно до прийнятих у групі норм;

рольову ідентифікацію – прийняття суспільно заданих функцій і групових вимог як таких, що відповідають інтересам і потребам суб'єкта.

Особистість як суб'єкт соціальних відносин характеризується через:

самоусвідомлення особистості, тобто усвідомлення власної самобутності в межах соціуму;

систему ціннісних орієнтацій, через яку вона сприймає та оцінює соціальну реальність.

2. Соціальний статус та соціальна роль особистості.

З'ясування місця і ролі особистості в соціальній системі можливе через розкриття поняття «соціальний статус».

Соціальний статус особистості – це її позиція в соціальній системі, пов'язана з належністю до певної соціальної групи чи спільноти, сукупність її соціальних ролей та якість і ступінь їх виконання.

Соціальні статуси поділяються на два основних типи: приписані (або вроджені) та набуті (або досягнуті).

Приписані статуси - це ті статуси, які надаються людині групою або суспільством, незалежно від її здібностей та зусиль. До них відносяться стать, раса, національність, член королівської сім'ї тощо.

Набуті статуси - це такі статуси, яких особистість досягає завдяки своїм власним здібностям та зусиллям. Такими статусами є: дружина, професор, банкір, студент тощо. На відміну від приписаних статусів, набуті знаходяться під контролем людини і набуває вона їх за власним бажанням.

Із соціальним статусом тісно пов'язана соціальна роль, яку називають динамічною стороною статусу. Соціальна роль - це модель поведінки, очікувана від того, хто займає зазначений соціальний статус. Роль - це дія в межах сукупності прав, привілеїв та обов'язків, які визначені статусом. Виконання соціальної ролі має відповідати прийнятим у суспільстві нормам і очікуванням. Людина в суспільному житті, як правило, виконує кілька соціальних ролей, які утворюють, за термінологією Р. Мертона, «рольовий набір». Соціальні ролі можуть закріплюватися формально (через посередництво закону чи іншого правового акту) або мати неформальний характер (моральні норми поведінки в певному суспільстві). Одна з перших спроб систематизації соціальних ролей належить Т. Парсонсу, на думку якого їх характеризують:

емоційність (одна роль вимагає емоційної стриманості, інша – цілковитої розкутості);

спосіб одержання (одні ролі притаманні особистості від народження, інші виборюються нею);

масштабність (сформульовані й суворо обмежені або нечіткі й розмиті);

ступінь формалізації (дія за жорстко встановленими правилами і приписами або довільна дія);

характер і скерованість мотивів (орієнтовані на особисте або загальне благо).

Соціальний статус і соціальна роль є основними поняттями рольових теорій особистості. Автори рольової теорії особистості Д. Мід, Р. Мертон та інші визнають залежність соціальної ролі людини як істоти соціальної від очікувань інших людей, пов'язаних з їх розумінням соціального статусу конкретної особистості. Розбіжність між уявленнями про соціальну роль тієї чи іншої особистості та її реальною поведінкою є основою соціальних конфліктів, що мають міжособистісний характер. Внаслідок виконання людиною кількох соціальних ролей, несумісних між собою, може виникнути внутрішній конфлікт особистості. Його наслідком, як правило, є стрес. Саме у виявленні передконфліктних і передстресових ситуацій або підстав для цього, а також у пошуках конкретних шляхів гармонізації соціальних ролей і полягає роль соціології.

3. Соціалізація особистості.

Соціалізація – процес інтеграції індивіда в суспільство, у різні типи соціальних спільнот, шляхом засвоєння ним елементів культури, соціальних норм і цінностей, на основі яких формуються соціально значущі риси особистості.

Взаємодія індивіда і соціального середовища в процесі соціалізації відбувається у формі адаптації та інтеріоризації.

Адаптація – це пасивне пристосування людини до соціально-економічних умов, рольових функцій та соціальних норм, соціальних груп і соціальних організацій, які виступають в якості її життєвого середовища.

Інтеріоризація – формування внутрішньої структури людської психіки, включення соціальних норм і цінностей у внутрішній світ людини. Результатом інтеріоризації є індивідуальність особистості.

Як зазначає соціолог В. Харчева, в процесі соціалізації людина через властиву їй соціальну активність при взаємодії із середовищем не просто засвоює його вимоги, але й змінює це середовище, впливаючи на нього. Тобто відбувається зворотний процес – екстеріоризація – об'єктивація внутрішнього світу людини в її поведінці, діяльності.

3. Фрейд виокремлює такі механізми соціалізації:

імітація – усвідомлені спроби дитини копіювати й наслідувати поведінку дорослих і друзів;

ідентифікація – засвоєння дітьми поведінки батьків, соціальних цінностей і норм як своїх власних;

почуття сорому і провини – негативні механізми соціалізації, що забороняють і придушують деякі моделі поведінки.

Ці механізми спрацьовують переважно на стадії дитинства. Але думки З.Фрейда були пристосовані деякими соціологами і до стадії дорослого життя особистості. Так, Т. Парсонс вживає фрейдівські поняття у теорії соціальної дії. Для нього імітація – це процес засвоєння елементів культури шляхом простого наслідування, а ідентифікація – вияв ставлення до соціального середовища та його складових компонентів, прийняття цінностей певних соціальних груп і спільнот, спосіб усвідомлення своєї до них приналежності.

Соціалізація особистості відбувається під впливом агентів та інститутів соціалізації, які формують, спрямовують, стимулюють або обмежують формування особистості.

Агенти соціалізації - це люди, які відповідають за засвоєння культурних норм та соціальних ролей.

Інститути соціалізації - установи, які впливають на процес соціалізації, спрямовують його. Вони розвивають особистість, розширюють її знання про світ, її розуміння того, якою є бажана і небажана соціальна поведінка.

Агенти та інститути соціалізації виконують важливі функції:

навчання культурним нормам та зразкам поведінки;

контроль за тим, як міцно, правильно та глибоко засвоєні соціальні норми та ролі.

Процес соціалізації відбувається у первинних і вторинних групах. Більшість дослідників вважають, що визначальне значення має первинна соціалізація, яка здійснюється батьками, родичами, друзями. Зокрема, сім'я виконує функцію посередника між дитиною та іншими соціальними системами. Рівень відповідності родинних та загальних цінностей, які пропонуються дитині для засвоєння може бути різним. У зв'язку з тим, що сім'я деякий час є єдиним джерелом інформації про систему цінностей, яка панує у суспільстві, вона і формує модель поведінки, характеру, адаптації або інтеграції індивіда у суспільство. В основі соціалізації лежить процес засвоєння рольової поведінки, який в значній мірі залежить від якості рольової поведінки рідних.

До соціалізації у вторинних групах, яка здійснюється представники адміністрації школи, університету, підприємства, церкви, ЗМІ, індивід підходить зі сформованою самосвідомістю (ієрархією цінностей, зразками поведінки, уявленнями про суспільство тощо). У цей час індивід стає членом різних соціальних груп, змінюється характер його взаємодії з цими групами. Таким чином, первинна соціалізація - це сфера міжособистісних відносин, вторинна - сфера соціальних відносин.

Залежно від віку індивіда розрізняють чотири основних етапи соціалізації:

соціалізація дитини;

соціалізація підлітка (нестійка, проміжна);

тривала (концептуальна) цілісна соціалізація (перехід від юності до зрілості у період від 17-18 до 23-25 років);

соціалізація дорослих.

На кожному етапі існують «критичні періоди». Якщо соціалізація дорослих націлена на зміну поведінки в новій ситуації, дітей – на формування ціннісних орієнтацій. У житті більшості людей в процесі двох останніх стадій соціалізації виділяють три основні кризові моменти:

17-18 років. Закінчення школи і підготовка до вступу у вищий навчальний заклад або пошук роботи. Зробити свій вибір дуже складно, катастрофічно не вистачає знань, життєвого досвіду.

Криза середини життя (приблизно 45 років). Людина оглядається на пройдений шлях і оцінює його. Вона зіставляє ідеальну траєкторію свого життя із реальною. Чим більша розбіжність – тим більше невдоволення власним життям. Ще можна змінити спосіб життя, професію, але психологічно зробити це вкрай важко.

Завершення трудової кар'єри і вихід на пенсію. З виходом на пенсію різко змінюється стиль життя людини, соціальний статус, становище в суспільстві.

Іншим варіантом поділу стадій соціалізації може бути наступне:

дотрудова (раннє дитинство, період навчання);

трудова (активна участь в трудовій діяльності);

після трудова.

Соціалізація тривалий і багатоактовий процес. Адже суспільство постійно розвивається, змінюється його структура, мета і завдання, цінності і норми. Водночас протягом життя багаторазово змінюється людина, її вік, погляди, уподобання, правила поведінки, статуси і ролі. Починаючи новий життєвий етап, людина вимушена перенавчатися. Цей процес, який складається з двох етапів безпосередньо пов'язаних між собою: десоціалізацією і ресоціалізацією.

Десоціалізація – це процес втрати старих цінностей, норм, ролей та правил поведінки. Він може бути зумовлений ізоляцією людини, уніфікацією, обмеженням спілкування та можливостей для підвищення культурного рівня тощо.

Ресоціалізація - процес засвоєння нових цінностей, норм, ролей і правил поведінки замість втрачених. Це болісний процес, який нерідко вимагає цілковитої зміни поглядів на суспільство, переоцінки свого життя, розриву з традиційними культурними цінностями, необхідності брати на себе цілковито нову роль тощо.

Лекція 5. Соціологія культури

План

1. Поняття культури. Соціологія культури.
2. Елементи культури.
3. Форми культури.

Література

Основна

Дворецька Г. Соціологія: навч. посіб. / Г. Дворецька. – КНЕУ, 1999. – 338с.

Лукашевич М. Соціологія. Загальний курс: підруч. / М. Лукашевич, М. Туленков. – К.: Каравела, 2004. – 456 с.

Піча В. Соціологія: курс лекцій / В. Піча. – К.: Заповіт, 1996. – 344 с.

Примуш М. Загальна соціологія: навч. посіб. / М. Примуш. – К.: ВД „Професіонал”, 2004. – 592 с.

Сірій Є. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку спеціальні та галузеві теорії: навч. посіб. / Є. Сірій. – К.: Атіка, 2004. – 480 с.

Соціологія: навч. посіб. / за ред. С. О. Макеєва. – 2-е вид. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. – 455 с.

Соціологія: підруч. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. В. Г. Городяненка. – К.: ВЦ „Академія”, 2005. – 560 с.

Танчин І. Соціологія: навч. посіб. / І. Танчин. – К.: Знання, 2007. – 351 с.

Черниш Н. Соціологія: підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Черниш. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

Додаткова

Ионин Л. Социология культуры / Л. Ионин. – М.: Логос, 1996. – 362 с.

Победа Н. А. Социология культуры / Н. Победа. – Одесса: Астропринт, 1997. – 224 с.

1. Поняття культури. Соціологія культури.

Слово «культура» вживають у різних значеннях:

як вираження звичайної мови;

як спеціально-наукове поняття;

як філософську категорію.

У повсякденному спілкуванні це слово частіше асоціюється з поняттями: вихованість, етикет, мистецтво, традиції, дозвілля, освіта тощо.

Коло значень слова «культура», як спеціально-наукового терміна та філософської категорії, також досить широке й неусталене, оскільки ці значення змінюються залежно від того, щодо якої науки, теорії, напряму вживаються.

На відміну від інших базових гуманітарно-наукових понять (економіка, політика, право та ін.), які означають певну конкретну сферу суспільного життя і не є поняттями оціночними, термін «культура» часто вживають і в оціночному розумінні, у значенні чогось кращого, більш досконалого, більш цінного.

Термін «культура» походить з античності. Це латинське слово спочатку означало обробіток ґрунту. Проте вже в Стародавньому Римі слово «культура» починають вживати в переносному значенні. Вираз Цицерона *cultura animi* (культура душі) закликав сучасників плекати дух і душу, дбати про подальший

розвиток власних задатків і здібностей. Таким чином первісне значення слова «культура» розширює свій обсяг, позначаючи не тільки обробіток ґрунту, а й формування, виховання людини. Ядро античного поняття культури пов'язане з облагородженням людини і природи.

В період Нового часу поняття культури набуває нових смислових відтінків. Множина значень цього поняття починає диференціюватися, тяжіючи до двох протилежних полюсів: об'єктивного – культура як сукупність форм, способів, результатів людської діяльності, як родова ознака людини та суб'єктивного – внутрішня культура особистості. У ХІХ ст. термін «культура» набуває узагальнюючого значення, оскільки застосовується до всього, що не походить з природи, а виникає завдяки розумовій і фізичній діяльності людей. Звідси в повсякденному і теоретичному розумінні утверджується поділ всього, що існує в світі, на два класи явищ – природи і культури.

Опозиція культури і природи спирається на досвід людства зафіксований у міфологіях та релігіях. Люди століттями вели боротьбу за своє існування із силами природи. Те, що було досягнуте в цій боротьбі й забезпечувало подальше життя, витлумачувалося як дещо протилежне природі, як таке, що підкоряється волі людини.

З середини ХХ – початку ХХІ ст. поширення та утвердження промислових форм економіки на ґрунті досягнень науки і техніки призвело до радикальних змін у співвідношенні понять «природа» - «культура». Прояви глобальної екологічної кризи, породжені надмірною економічною і технічною діяльністю людини, вимагають дбайливого ставлення як до природи, так і до природи самої людини.

Сучасне розуміння культури ускладнюється наявністю надто великої кількості її визначень. Якщо у 1952 р. американські антропологи А. Кребер і К. Клакхон навели 164 визначень культури, то в 1964 р. вченими було систематизовано 257 дефініцій. Як показали укладачі реєстру визначень понять культури, це поняття вживають в:

описовому контексті, коли обмежуються лише переліком складових культури. «Культура – це знання, вірування, мистецтво, моральність, закони, звичаї та деякі інші властивості і навички, що засвоєні людиною як членом суспільства» - Е. Тейлор;

історичному контексті, коли роблять наголос на механізмі передачі культурної спадщини. «Культура – це соціально успадкований комплекс способів діяльності та переконань, що становить тканину нашого життя» - Е. Сепір;

нормативному контексті, коли наголошують на підпорядкуванні людської поведінки загальним взірцям, цінностям і моделям. «Культура – це спосіб життя, сукупність стандартизованих вірувань і практик, яким слідує громада або плем'я» - К. Вісслер;

психологічному контексті, коли культуру визначають як спосіб адаптації людей до умов навколишнього середовища або як процес навчання

чи формування навичок. «Культура – сукупність пристосувань людини до її життєвих умов» – В. Саміфта та А. Келлер;

структуральному контексті, коли зосереджується увага на внутрішньокультурних зв'язках та інструментальному характері культури. «Культура – сукупність організованих, повторюваних реакцій членів певної групи» - Р. Лінтон;

генетичному контексті, коли тлумачать культуру як специфічно людську форму адаптації до навколишнього середовища, підкреслюють роль мови як головної умови переходу від природи до культури, а також роль символів у комунікації та акумуляції знань і практичних умінь.

Сьогодні універсального визначення культури, яке б задовольнило усіх, немає, адже пронизуючи всі сфери життєдіяльності суспільства, вона набуває різних відтінків. Так, Н. Смелзер визначає культуру як систему цінностей, уявлень про світ і правил поведінки, спільних для людей, пов'язаних певним способом життя. При цьому він наголошує, що культура створюється людьми і що культурі навчаються. Оскільки культура не набувається біологічним шляхом, кожне покоління відтворює її і передає наступним поколінням. Цей процес є основою соціалізації: в результаті засвоєння цінностей, вірувань, норм, правил і ідеалів відбувається формування особистості і регулювання її поведінки.

О. Якуба вважає, що культура є якісною характеристикою окремих індивідів, спільнот, суспільства в цілому, вона відтворює міру їх прогресу, панування над силами природи і власними соціальними зв'язками й відносинами.

Н. Черниш наголошує, що культура – це складне динамічне утворення, яке має соціальну природу і знаходить свій вираз у соціальних відносинах, скерованих на створення, засвоєння, збереження й розповсюдження матеріальних предметів, поширення засобів дій, ідей, ціннісних уявлень, які забезпечують взаємодію і взаєморозуміння в різних соціальних ситуаціях.

Культура як складне та багатогранне явище виступає предметом дослідження багатьох наук. Політологія вивчає політичну культуру, економіка – культуру виробничої діяльності, культурологія – поняття культурно-історичних типів, етнологія – культуру, що формується на основі етнічних особливостей тощо. Соціологія має свій ракурс дослідження цього суспільного феномена. Вона вивчає роль культури у формуванні та розвитку соціальних систем – соціальних інститутів, груп, суспільства в цілому.

У соціології розрізняють культуру у широкому значенні цього слова як соціальний механізм взаємодії особистості та соціальної спільноти із середовищем проживання (сукупність засобів, форм, взірців та орієнтирів що генетично не успадковуються, а створюються у соціальному житті, засвоюються як досвід попередніх поколінь і використовуються для підтримки певних структур соціальної діяльності) й у вузькому розумінні (система цінностей, переконань, зразків та норм поведінки, притаманних певній соціальній групі, спільноті, суспільству). Останнє визначення не

суперечить попередньому, а доповнює його, бо культурою є не самі норми, цінності, а саме норми й цінності як засоби, що забезпечують підтримку соціальної діяльності, її розвиток.

Вчені виокремлюють три складові предмета соціології культури:

суспільство як соціокультурну систему, яка включає в себе субкультури спільностей;

культуру соціальних організацій;

культуру людини-індивіда, що включає такі сфери як наука, мистецтво, навчання та виховання.

Відповідно до окреслених складових предмета соціології культури її завдання зводяться до:

на рівні суспільства – забезпечення взаєморозуміння людей на основі спільних цінностей і пропонування ефективних способів організації множини соціальних взаємодій (діяльності, поведінки);

на рівні соціальних організацій – підвищення ефективності діяльності, трудової поведінки в межах організації людей;

на рівні людини-індивіда – забезпечення соціалізації особистості, прилучення до знань, цінностей норм і соціальних зразків.

У сучасній соціології категорія культури належить до фундаментальних. Вона є важливою для аналізу соціального життя. Разом із тим саму культуру неможливо зрозуміти та пояснити поза співвіднесеністю її із суспільством. У межах останнього культура реалізує низку найважливіших функцій до яких належать:

адаптаційна, яка дає можливість кожному індивіду, який включається в процес функціонування і розвитку, прилаштуватися до існуючих в суспільстві умов, оцінок і форм поведінки;

пізнавальна, суть якої полягає в ознайомленні людини зі знаннями, необхідними для пізнання соціальних явищ, для визначення у відповідності з цим ціннісного відношення до світу;

комунікативна, яка виконує передачу культурних цінностей, їх засвоєння та збагачення неможливі без спілкування людей, а саме спілкування здійснюється за допомогою мови, музики, зображення і. д., які входять в скарбницю культурних цінностей.

регулятивна, яка забезпечує відпрацьовування і поширення відповідних норм поведінки, які суспільство диктує людині, у відповідності з якими формується образ життя людей, їх установки й ціннісні орієнтації, способи поведінки.

освітньо-виховна, культура не лише пристосовує людину до певного природного та соціального середовища, вона ще й виступає універсальним фактором саморозвитку людства, людини. Кожного конкретного індивіда або людську спільність правомірно розглядати як продукт власної культурної творчості. Остання полягає у неперпинному процесі розвитку і задоволенні матеріальних і духовних потреб, різноманітних людських здібностей, продукуванні та здійсненні мрій та бажань, постановкою перед собою і

досягненні певних життєвих цілей, програм. Тому кожний новий етап у культурному поступі можна справедливо вважати новим кроком в напрямку розширення горизонтів людської свободи.

інтегративна та дезінтегративна, яка виявляється в тому, що культура з одного боку здатна об'єднати людей, забезпечити цілісність співтовариства, з другого – вона має властивість поділяти людей, протиставляти їх одне одному, іншим спільнотам, оскільки вони належать до різних субкультур.

2. Елементи культури.

Культура є складним феноменом у якому можна виокремити ряд елементів. Насамперед, культуру поділяють на матеріальну та духовну, що зумовлено характером розподілу праці на фізичну та розумову. Матеріальна культура, яка охоплює культуру матеріального виробництва і сфери побуту, включає в себе фізичні об'єкти створені людськими руками (артефакти).

В процесі своєї суспільної практики люди створюють не тільки умови і засоби свого життя, але й свідомість. Виробництво суспільної свідомості в її різних формах (релігійна, художня, правова, наукова, політична) формує сферу духовної культури.

Духовна культура поділяється на елементи, які складають самостійні підсистеми. Переважно більшість соціологів вважає стрижнем і ядром культура систему цінностей. Цінності - це загальноприйняті переконання щодо цілей, до яких людина повинна прагнути.

У цінностях різних культур виділяються різні домінанти. Наприклад, десять заповідей Божих – для християнської культури, аскетизм, самозречення, медитація – для буддизму. В рамках європейської культури до основних цінностей належать такі, як: індивідуальна свобода самовираження демократія, раціоналізм, кар'єра тощо.

За масштабністю цінності поділяються на: загальнолюдські, загальноцивілізаційні, загальнонаціональні (мета діяльності, вірування), локальні (субкультури).

За критерієм відповідності потребам людей: прогресивні, антицінності (раніше створені, але такі які не використовуються).

Вітчизняні соціологи стверджують, що цінності виступають узагальненням емпіричного досвіду людства і поділяються на:

смісложиттєві (уявлення про добро і зло, щастя, ціль і сенс життя);

вітальні (цінності життя, здоров'я, особистої безпеки, добробуту, сім'ї; цінності освіти, кваліфікації, правопорядку і т. ін.);

цінності суспільного визнання і покликання (любов до праці, соціальне становище, служіння громаді і людям);

цінності міжособистісного спілкування (чесність, безкорисливість, доброзичливість);

демократичні цінності (права людини на загал, свобода совісті, слова, переконань, вірування, свобода політичного вибору, національний суверенітет);

партикулярні цінності (прив'язаність до малої батьківщини, сім'ї, віра

в Бога, стремління до Абсолюту).

Функції цінностей:

для соціального суб'єкта виступають як бажаний стан соціальних зв'язків;

критерії оцінки реальних явищ;

регулюють соціальні взаємовідносини;

визначають зміст цілеспрямованої діяльності.

Цінності не є статичними: вони змінюються з плином часу. Як показують дослідження сучасна студентська молодь розглядає освіту переважно не як спосіб самовдосконалення, як колись, а прагматичні, як спосіб досягнення цілей, капітал для інвестування в життєву кар'єру

Соціальні норми є похідними від цінностей і ґрунтуються на них. Під соціальними нормами розуміються правила поведінки, очікування і стандарти, які регулюють поведінку людей, суспільне життя відповідно до цінностей певної культури та зміцнюють стабільність і єдність суспільства.

Норми поділяються на правові і моральні. Правові норми проявляються у вигляді закону або іншого державного чи адміністративного акту, містять чіткі диспозиції, що визначають умови застосування певної юридичної норми, а також санкції, здійснювані відповідними органами. Дотримання моральних норм забезпечується силою громадської думки, морального обов'язку людини. Крім того, соціальні норми можуть опиратись не лише на юридичні і моральні акти і уявлення, але й на звичаї і традиції.

Функції норм:

сприяють засвоєнню індивідами соціальних ролей;

виступають умовою впорядкованої соціальної взаємодії людей в суспільстві;

носять програмууючий характер і передбачають варіанти людської поведінки.

Важливим елементом культури виступають традиції. Традиції функціонують в усіх соціальних системах, є необхідною умовою їх життєдіяльності, і елементами соціокультурної спадщини, які передаються з покоління в покоління. Традиції переважно інтерпретують як звичаї, обряди чи ритуали, однак вони значно ширші за об'ємом і за значенням (свято як традиція, літературна казкова традиція, традиція в науковому розумінні). Обряди - це сукупність символічних стереотипних колективних дій, що втілюють в собі ті чи інші соціальні ідеї, уявлення, норми і цінності і викликають певні колективні почуття. Звичаї являють собою форми регуляції діяльності і відносин людей, які відтворюються у певному суспільстві, соціальній спільноті і групі і є звичними для їх членів. Звичаї - це неписані правила поведінки.

Мова є першоосновою будь-якої культури, мовою її виникнення. Мова – це форма накопичення, збереження і передання людського

досвіду, система понять, наділених певним значенням. Люди засвоюють ці значення в процесі виховання і навчання, що дозволяє їм розуміти сенс сказаного і написаного.

Н. Смелзер наголошує на тому, що мова – явище соціальне, нею неможливо оволодіти поза соціальною взаємодією, без спілкування з іншими людьми. Мова бере участь також у процесі, надбання і організації досвіду людей, вона виробляє загальноприйняті значення. Спільна мова підтримує згуртованість суспільства і соціальних спільнот, сприяє формуванню почуття групової єдності, групової ідентичності.

Мова є хребтом національної культури. Чим ширша сфера застосування національної мови у всіх сферах суспільного життя, тим сильніший культуротворчий потенціал народу, тим вищий його духовний розвиток. Не випадково, що національне поневолення української нації починається і постійно здійснюється забороною рідної мови. Так впродовж трьохсотп'ятидесятилітньої бездержавності українська мова заборонялася 170 разів.

3. Форми культури.

У межах одного суспільства існують різні форми культури. Залежно від того, хто створює культуру і який її рівень, соціологи розрізняють три форми культури: елітарну, народну, масову.

Елітарна культура створюється привілейованою частиною суспільства або, на її замовлення, професійними творцями. До неї можуть належати серйозна музика (А. Шнітке, С. Губайдуліна), концептуальний живопис (Д. Поллок, П. Пікассо), високоінтелектуальна література (М. Пруст, Д. Джойкс) та ін. Як правило творіння елітарної культури випереджають рівень запитів середньоосвіченої людини. Коли рівень освіченості суспільства зростає, розширюється коло її споживачів.

Народна культура (фольклор) створюється анонімними творцями, які не мають фахової підготовки. Вона є аматорською (не за рівнем, а за походженням) і колективною. Народна культура включає міфи, легенди, пісні, танці, казки які тісно пов'язані з традиціями певної місцевості.

Масова культура створюється професійними творцями і поширюється за допомогою електронних пристроїв (радіо, телебачення, комп'ютери тощо). Час її появи припадає на середину ХХ ст. Головною її ознакою є вторинна (на відміну від історично сталої) система культурних цінностей, призначених для масового споживання. Як вітчизняні так і зарубіжні соціологи наголошують на тому, що масова культура, пов'язана з уніфікацією і стандартизацією духовного начала в особистості, в суспільстві, є поверхневою і у меншій мірі збагачує духовно, ніж найкращі взірці високої культури.

Крім того у внутрішній структурі культури можна виокремити такі її форми:

загальнолюдська культура (у сенсі культури, виробленої людством протягом всієї історії його існування і опертої на загальнолюдські

цінності істини, добра, краси, справедливості тощо);

суперкультура (у значенні культури, створеної конкретним суспільством, яка передається з покоління в покоління);

субкультура (в розумінні культури як сукупності переконань, цінностей, норм, зразків поведінки, характерних для певної соціальної спільноти; приклад національні, професійні субкультури, субкультура організацій тощо);

контркультура (у сенсі культурної моделі певної групи, яка протистоїть або знаходиться у конфронтації до панівної суперкультури та субкультур просуспільних спільнот. Контркультурними можна вважати деякі субкультури антисоціальних розваг – організованих груп людей, які намагаються внести розлад у функціонування суспільства. Вони можуть підробляти комп'ютерні урядові програми, створювати комп'ютерні віруси, фальсифікувати списки виборців тощо);

девіантна культура (як різновид субкультури; притаманна групам з соціально відхиленою поведінкою; приклад - стиль життя і антисоціальна поведінка груп наркоманів, сатаністів тощо);

особистісна культура (мається на увазі культура конкретного індивіда).

Завданням соціологів є дослідження співвідношення всіх цих форм культури, протиріч між ними і домінуючою в суспільстві культурою, з'ясування їх оцінки різними соціальними групами.

У процесі порівняння різних культурних форм може утворитися дві тенденції: етноцентризм і культурний релятивізм. Етноцентризм – це судження про інші культури з позицій вищості своєї власної культури; розміщення певної етнічної національної культури в центрі соціокультурного простору.

З погляду соціології, етноцентризм є функціонально доцільним, оскільки він сприяє згуртуванню спільноти. Жоден народ не зможе розвиватися стійко і стабільно, якщо не буде поважати і підтримувати свої норми, цінності, звичаї. Однак етноцентризм може набувати і деструктивних форм, таких як ксенофобія, шовінізм тощо.

Друга тенденція носить назву культурний релятивізм. Її суть полягає в переконанні, що культуру можна зрозуміти лише на основі аналізу її власних цінностей. Вперше сформульована Г. Самнером, ця теза згодом знаходить продовження у працях Р. Бенедикт: вона вважає, що кожна культуру можна зрозуміти лише у її власному контексті та у цілісності всіх її складових елементів.

Незважаючи на велику розмаїтість культур соціологи виявили ряд культурних універсалій властивих кожній соціальній культурі. Культурні універсалії – це такі норми, цінності, правила, традиції і властивості, які присутні всім культурам незалежно від їх географічного розташування, історичного часу та соціального устрою суспільства.

У 1959 р. американський вчений Д. Мердок виділив більше 60 культурних універсалій. До них він відносить спорт, прикраси тіла, спільну

працю, танок, освіту, поховальні ритуали, звичай робити подарунки, гостинність, інцест, дотепи і жарти, мову, релігійні обряди, виготовлення знарядь праці тощо. Значно коротший список культурних універсалій запропонував К. Уіслер. Вчений виокремлює всього дев'ять фундаментальних рис властивих усім культурам: мова, мистецтво, міфологія, релігійні практики, сім'я і соціальна система, власність, уряд, знання, війна.

Вважають, що культурні універсалії виникають тому, що всі люди незалежно від їхнього місця проживання мають одні і ті ж самі біологічні потреби, стикаються із однаковими потребами. І хоча різні суспільства знаходять різні способи вирішення цих проблем, та обставина, що вони з ними зустрічаються забезпечує існування своєрідного «спільного знаменника» для всіх культур – культурних універсалій.

Висновки.

У сучасному суспільстві культура все більшою мірою оцінюється не лише як епіфеномен, що супроводжує політику й економіку та потребує врахування, але і як впливовий та відносно автономний чинник соціального розвитку. Саме тому пріоритетного значення у структурі соціологічного знання набуває соціологія культури, яка покликана осмислювати усі складові культурного життя сучасного соціуму, окреслювати проблеми культурної модернізації, методологічно обґрунтовувати соціологічні виміри нової соціокультурної реальності взагалі та сучасної української культурної реальності зокрема.

Лекція 6. Соціологія сім'ї та молоді

План

1. Сім'я як об'єкт соціологічного аналізу.
2. Типологія і структура сім'ї.
3. Молодь як соціально-демографічна група.

Література

Основна

Дворецька Г. Соціологія: навч. посіб. / Г. Дворецька. – КНЕУ, 1999. – 338с.

Лукашевич М. Соціологія. Загальний курс: підруч. / М. Лукашевич, М. Туленков. – К.: Каравела, 2004. – 456 с.

Піча В. Соціологія: курс лекцій / В. Піча. – К.: Заповіт, 1996. – 344 с.

Примуш М. Загальна соціологія: навч. посіб. / М. Примуш. – К.: ВД „Професіонал”, 2004. – 592 с.

Сірій Є. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку спеціальні та галузеві теорії: навч. посіб. / Є. Сірій. – К.: Атіка, 2004. – 480 с.

Соціологія: навч. посіб. / за ред. С. О. Макеєва. – 2-е вид. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. – 455 с.

Соціологія: підруч. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. В. Г. Городяненка. – К.: ВЦ „Академія”, 2005. – 560 с.

Танчин І. Соціологія: навч. посіб. / І. Танчин. – К.: Знання, 2007. – 351 с.

Черниш Н. Соціологія: підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Черниш. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

Додаткова

Антонов И. А. Микросоциология семьи (Методология исследования структур и процессов) / И. А. Антонов. – М.: Note Rene, 1998.

Гіденс Е. Соціологія: Пер. з англ.. В. Шовкун, А. Олійник; наук. ред. О. Іваненко / Е. Гіденс. – К.: Основи, 1999. – 726 с.

Синельников О. В. Социально одобряемые причины разводов в прошлом и настоящем / О. В. Синельников // Социологические исследования. – 1992. - №2. – С. 27-38.

Чухно В. П. Общество и семья: вчера, сегодня, завтра / В. П. Чухно. – Донецк, 1990. – 248 с.

1. Сім'я як об'єкт соціологічного аналізу.

Соціологія сім'ї – це галузь соціологічної науки, яка вивчає формування, розвиток та функціонування сім'ї як малої соціальної групи і як соціального інституту за конкретних культурних і соціально-економічних умов, її місце і посередницьку роль у суспільстві, взаємодію з іншими соціальними групами та інститутами, з окремими індивідами.

У науковій літературі розрізняють поняття «шлюб» і «сім'я», що означають два найважливіші об'єкти вивчення соціології сім'ї.

Шлюб – це сімейний (духовний, економічний, сексуальний) союз між чоловіком і жінкою, що породжує їх права й обов'язки один до одного, до дітей та рідних.

Суспільні ціннісні, стандарти й морально-правові норми зумовлюють домінуючі типи шлюбу, які суттєво різняться в різних соціокультурних системах. Виділяють ендогамні та екзогамні шлюби.

Ендогамний шлюб – це союз між особами, які належать до одної суспільної групи (рід, плем'я, каста). Норми екзогамного шлюбу навпаки приписують вибирати шлюбного партнера за межами своєї спільноти, забороняють шлюби між людьми одної спорідненої групи. Ці звичаї притаманні общинно-родовому устрою. Такий тип шлюбу руйнує соціальні обмеження, сприяє солідаризації суспільства.

Залежно від кількості партнерів, що вступають у сімейно-родинні відносини, розрізняють моногамні – між одним чоловіком і однією жінкою – і полігамні шлюби (між одним і декількома іншими індивідами). Полігамія, у свою чергу, поділяється на полігінію (шлюб між одним чоловіком і кількома жінками) та поліандрію (шлюб між однією жінкою і кількома чоловіками). Ще однією формою є груповий шлюб (між кількома чоловіками і кількома жінками) – так звана пуналуальна сім'я. Ця форма шлюбу є вкрай рідкісною і ще порівняно недавно існувала на Маркільських островах.

Зважаючи на роль і права кожного з подружжя, виділяють такі типи шлюбу: патріархальний – чоловік відіграє домінуючу роль у сімейному житті; матріархальний – коли домінує жінка; егалітарний – чоловік і жінка мають рівні права.

За юридичним оформленням розрізняють громадянські (вільні, юридично не засвідчені) і офіційні (оформлені відповідними документами) шлюби.

Термін «сім'я» характеризує складнішу від подружніх форму відносин – міжособистісних між подружжям, між дітьми і батьками, між іншими членами сім'ї. Сім'я має історично стійку організацію, соціальна необхідність якої зумовлена потребою суспільства у фізичному та духовному відтворенні населення. Сім'я – це об'єднання людей на основі шлюбу, кровної спорідненості або усиновленні, пов'язаних спільністю побуту, взаємною моральною відповідальністю за виховання дітей, соціальна необхідність якої зумовлена потребою суспільства у фізичному й духовному відтворенні населення.

Соціологія вивчає сім'ю на макро- і мікрорівні. Специфіка цього вивчення полягає в тому, що сім'я на макрорівні розглядається як найдавніший соціальний інститут, що характеризується певними соціальними нормами, санкціями, організаційними формами, системою ролей, прав і обов'язків, за допомогою яких регулює відносини між подружжям, батьками і дітьми, родичами; на мікрорівні – як суттєвий елемент соціальної структури суспільства, автономну цілісність, малу контактну соціальну групу, найдавнішу природну спільноту людей, засновану на шлюбних відносинах і родинних зв'язках, спільному господарстві й побуті, взаємній моральній відповідальності і допомозі, члени якої перебувають у постійному спілкуванні.

Як вітчизняні так і зарубіжні дослідники проблем сучасної сім'ї погоджуються в тому, що сьогодні аналіз сім'ї як соціального інституту поступається місцем дослідження її групових характеристик.

2. Типологія і структура сім'ї.

Різноманітність сімейних відносин зумовлює появу багатьох типів сім'ї. У соціологічних дослідженнях їх класифікують за такими критеріями:

характером спорідненості:

консангвінальна (кровноспоріднена) – тип сімейної організації, в якому основними є відносини дітей з батьками і дітей між собою, тобто відносини, що базуються на кровній спорідненості, а не на зв'язках між подружжям;

кон'югальна (подружня чи шлюбна) – тип сімейної організації, в якій основним є відносини жінки і чоловіка, а не кровно-родинні зв'язки.

кількістю представлених поколінь:

однопоколінна, що складається з подружньої пари без дітей;

проста або нуклеарна – подружня пара з дітьми, які ще не одружені.

розширена, що складається з трьох і більше поколінь, які з'явилися внаслідок одруження дітей та онуків і зв'язані спільним господарством.

Розширена сім'я характерна для традиційного суспільства. Індустріалізація підірвала розширену сім'ю, одночасно сприяючи розвитку нуклеарних сімей.

наявністю батьків:

повна, коли є батько і мати;

неповна, коли відсутній хтось із батьків;

кількістю дітей:

бездітна – немає дітей;

одnodітна – одна дитина;

багатодітна – троє і більше дітей;

розподілом ролей:

партнерська - заснована на взаєморозумінні подружжя і добровільному розподілі ролей згідно з можливостями і схильностями кожного з них;

матріцентрична – центральне місце посідає мати через обмежену включеність батька в сімейне життя;

патернальна - центральне місце посідає батько; він піклується про інших членів сім'ї, ставиться до них поблажливо як до слабших;

ступенем самостійності:

автономна – така, що є самодостатньою, самостійною одиницею;

гетерономна – така, котра не є економічно самодостатньою, засоби до життя забезпечує один чи кілька її членів, характеризується чітким розподілом обов'язків, а отже, дотриманням норм, правил, що запроваджені іншими.

Структура сім'ї – це сукупність родинних, духовних, моральних, правових, владних та інших відносин між подружжям, батьками і дітьми, іншими членами сім'ї.

Виокремлюють авторитарний та демократичний типи сімейної структури. Авторитарна сімейна структура передбачає жорстке підпорядкування дітей батькам, чоловіка – дружині чи навпаки. У свою чергу демократична (рівноправна) сімейна структура характеризується розподілом ролей згідно з особистими якостями та здібностями подружжя, добровільним розподілом побутових обов'язків, однаковими правами й відповідальністю щодо виховання дітей, спільним розв'язування сімейних проблем.

3. Молодь як соціально-демографічна група.

У сучасній літературі існує багато визначень молоді. Найбільш поширеним є визначення молоді як соціально-диференційованої соціально-демографічної групи, котрій притаманні специфічні психологічні, фізіологічні та культурні властивості. Ці властивості визначаються не лише віковими особливостями, але й тим, що соціально-економічне, соціально-політичне становище молоді, її духовний світ, система ціннісних орієнтацій перебувають на стадії становлення.

Визначити сутнісні риси молоді можна як через виокремлення основних етапів соціалізації особистості, так і через виявлення

характеристик, притаманних різним групам молоді. У першому випадку йдеться про час повноліття, настання правової відповідальності, початок трудової діяльності, створення сім'ї, досягнення соціально-економічної незалежності від батьків тощо. У другому - передбачається розподіл молоді на внутрішньовидові групи (за соціально-професійними та віковими ознаками), кожна з яких має власні специфічні характеристики. Такий підхід дає змогу адекватніше аналізувати окремі контингенти молоді під час емпіричних соціологічних досліджень.

Суттєвою рисою молоді є те, що значна її частина не має власного соціального статусу, перебуває на стадії «статусного мораторію», характеризується або попереднім соціальним статусом, тобто соціальним положенням батьків, або своїм майбутнім статусом, пов'язаним із професійною підготовкою. Молодь входить у життя в умовах уже чинних соціальних інститутів, які не завжди відповідають її потребам, що призводить до виникнення криз і конфліктів.

Важливим питанням є визначення вікових параметрів молоді. Вони залежать як від історичних особливостей, традицій, так і від рівня соціально-економічного розвитку країни (11-25, 15-28, 16-24 роки):

- нижня межа визначається біологічною, статевою зрілістю;
- верхня - визначається з огляду на юридичне повноліття, закінчення навчання, здобуття професії, одруження та набуття економічної незалежності.

За законами України цей вік означається від 14 до 35 років. Розширення загальноприйнятих у 60-70-ті роки ХХ ст. вікових меж молоді від 16-30 до 14-35 років відображає об'єктивні процеси в розвитку людства. З одного боку, життя все наполегливіше висуває завдання більш ранньої соціальної зрілості молоді, залучення її до трудової практики на ранніх етапах життя, з іншого - розширюються межі середнього і старшого віку, тривалість життя загалом, подовжуються терміни навчання та соціально-політичної адаптації, стабілізації сімейно-побутового статусу.

Як специфічна соціально-демографічна група суспільства молодь визначається не лише віковими межами, а й тим, яке місце вона посідає в соціальній структурі суспільства, а також особливостями соціального розвитку. Молоді притаманні основні та другорядні особливості. До основних належать: фізіологічні, психологічні, вікові й соціальні характеристики. Другорядні пов'язані з основними і виявляються залежно від суспільно-корисної діяльності, місця проживання, соціального статусу людини тощо.

У житті молодої людини умовно можна виділити три основних періоди:

- період пошуку - коли молода людина сама для себе визначає та приймає рішення щодо навчання і сфери професійної діяльності;
- період інтеграції в суспільство - пов'язаний із першими роками професійної діяльності;
- період інтенсивної творчості та продуктивної діяльності.

Специфічні функції молоді в суспільстві:
функція відтворення - полягає в збереженні та відтворенні на більш високому рівні всієї системи суспільних відносин;
трансляційна - це передавання наступним поколінням знань, досвіду, традицій і цінностей;
інноваційна - полягає у творчому розвитку, вдосконаленні всього, що створено попередніми поколіннями.

Лекція 7. Теорія, методика і техніка організації та проведення соціологічного дослідження

План

1. Програма соціологічного дослідження.
2. Підготовка анкети.
3. Вибірка у соціологічному дослідженні.

Література

Основна

Дворецька Г. Соціологія: навч. посіб. / Г. Дворецька. – КНЕУ, 1999. – 338с.

Лукашевич М. Соціологія. Загальний курс: підруч. / М. Лукашевич, М. Туленков. – К.: Каравела, 2004. – 456 с.

Піча В. Соціологія: курс лекцій / В. Піча. – К.: Заповіт, 1996. – 344 с.

Примуш М. Загальна соціологія: навч. посіб. / М. Примуш. – К.: ВД „Професіонал”, 2004. – 592 с.

Сірий Є. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку спеціальні та галузеві теорії: навч. посіб. / Є. Сірий. – К.: Атіка, 2004. – 480 с.

Соціологія: навч. посіб. / за ред. С. О. Макеєва. – 2-е вид. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. – 455 с.

Соціологія: підруч. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. В. Г. Городяненка. – К.: ВЦ „Академія”, 2005. – 560 с.

Танчин І. Соціологія: навч. посіб. / І. Танчин. – К.: Знання, 2007. – 351 с.

Черниш Н. Соціологія: підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Черниш. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

Додаткова

Гречихин В. Лекции по методике и технике социологических исследований: учебное пособие / В. Гречихин. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 456 с.

Девятко И. Методы социологического исследования / И. Девятко. – Екатеринбург: изд-во Уральского университета, 1998. – 208 с.

Добреньков В. И. Методы социологического исследования: учеб. / В. Добреньков, А. Кравченко. – М: ИНФРА-М, 2004. – 768 с.

Паніна Н. В. Технологія соціологічного дослідження: курс лекцій / Н. Паніна. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2007. – 320 с.

Рабочая книга социолога / под ред. Г. В.Осипова. – М.: Наука, 1983. – 476.

1. Програма соціологічного дослідження.

Програма соціологічного дослідження - це науковий документ, що відображає логічно обґрунтовану схему переходу від теоретичного (концептуального) осмислення проблеми до інструментарію конкретного емпіричного дослідження.

Сутність програми обумовлена двома основними взаємозв'язаними методологічними функціями. Першу методологічну функцію програма виконує на етапі підготовки анкети - методологічне обґрунтування інструментарію дослідження; другу – на етапі аналізу одержаних даних - обґрунтування логіки аналізу й інтерпретації даних, отриманих внаслідок збирання первинної соціологічної інформації за допомогою розробленого інструментарію.

Своєчасно підготовлена програма виконує також ряд інших методологічних функцій:

- визначення мети і завдань дослідження, тобто стратегія аналізу проблеми; визначення понятійного апарату;
- формування критеріїв складання й оцінки запитань інструментарію;
- вибір статистичних методів аналізу первинної інформації та оцінка матеріальних витрат на обробку;
- формування структури звіту.

Методологічний розділ програми конкретно-соціологічного дослідження складається з таких елементів-складових:

1. Формулювання теми, мети дослідження та його основних завдань. З'ясувавши попередньо суть проблемної ситуації, слід чітко зафіксувати проблему в назві дослідження.

Мета конкретно-соціологічного дослідження визначає домінуючу орієнтацію, від якої залежить уся логіка його здійснення і реалізації. Як зазначає В. Гречихін, програма конкретно-соціологічного дослідження повинна дати відповідь на питання, вирішення якої проблеми і досягнення якого результату ставить на меті дослідження. У формулюванні мети треба чітко означити одну проблему, якщо їх декілька, то цей фрагмент програми варто назвати цілями.

Завдання конкретно-соціологічного дослідження – це сукупність цільових установок, спрямованих на аналіз і вирішення проблеми. Завдання дослідження безпосередньо впливають із поставлених перед дослідниками цілей і є їхньою конкретизацією.

2. Визначення об'єкта та предмета дослідження.

Об'єктом дослідження є носії певної соціальної проблеми – люди, об'єднані у спільноти різного типу, а також їхня діяльність. Досить часто обраний об'єкт соціологічного дослідження занадто великий у кількісному плані для того, щоб його можна було охопити суцільним дослідженням (наприклад, весь колектив робітників певного підприємства). Тоді виникає завдання визначення кола респондентів, тобто тих, хто підпадає під дослідження. Практика свідчить, що у випадках, коли об'єкт дослідження налічує 500 і більше людей, єдино правильним є вибірковий метод.

Предметом конкретно-соціологічного дослідження є найсуттєвіші властивості й стосунки об'єкта, пізнання яких є важливим для виконання завдань, закладених у програму. Тому визначення предмета дослідження одночасно визначає межі, в яких конкретний об'єкт досліджують у цьому разі.

3. Здійснення інтерпретації та операціоналізація понять.

Інтерпретація понять відіграє надзвичайно важливу роль у процесі формування програми дослідження, оскільки саме завдяки цій процедурі теоретичні положення переводяться у площину наближення до безпосереднього емпіричного дослідження. Інтерпретація понять необхідна для чіткого окреслення предметного поля дослідження й уточнення змісту термінів, які є ключовими для обраної теми. У цій частині доцільно навести означення основних рядоутворюючих а також похідних понять.

Наступним етапом є операціоналізація понять. Операціоналізація основних понять дає змогу співвідношення тих елементів і властивостей досліджуваного явища, аналіз яких може дати цілісне уявлення про його фактичний стан правильно пояснити причини його виникнення та результати. Процедура операціоналізації понять - це система певна пізнавальних та організаційних дій, необхідних для уточнення їх змісту розробки операцій їх вимірювання. Операціоналізація понять забезпечує вимір та реєстрацію явищ, що їх вивчають, за допомогою кількісних показників та індикаторів. Кінцевою метою цієї роботи є складання свого роду «дерева» рівнів інтерпретації.

Здійснення інтерпретації основних понять дає змогу охопити всі можливі напрями дослідження, уникнути його неповноти, односторонності або забуття важливих складових дослідницького процесу. Саме інтерпретацію понять закладають в основу побудови анкет, бланків інтерв'ю, роботи експертних груп, аби визначити структуру відповідного дослідницького інструментарію та логіку його розробки. Ця частина програми дає змогу втілити в інструментарії збирання первинної соціологічної інформації єдину

концепцію дослідницького пошуку, реалізувати його мету і завдання, перевірити правильність чи хибність висунутих гіпотез.

4. Формулювання гіпотез дослідження. Гіпотеза в конкретно-соціологічному дослідженні – це наукове припущення, яке висувають для можливого пояснення певних соціальних фактів, явищ і процесів, котре треба підтвердити або спростувати. У методологічному плані гіпотеза слугує з'єднувальною ланкою між теоретичною концепцією та емпіричною базою дослідження, її висувають для перевірки тих залежностей, які внесені до теоретичної схеми і на вивчення яких скеровані завдання дослідження. У цьому сенсі гіпотеза є своєрідним прогнозом їх очікуваного розв'язання, який може і не виправдатися, що не применшує її цінності.

Усі гіпотези поділяються на гіпотези-підстави і гіпотези-наслідки, які виводяться з перших.

Розробкою і формулюванням гіпотез завершується методологічна частина програми конкретно-соціологічного дослідження.

Методичний компонент програми соціологічного дослідження

Методичний компонент програми соціологічного дослідження включає:

- розрахунок і обґрунтування вибірки;
- основні методи соціологічного дослідження
- стратегічний та робочий плани дослідження

Як слушно зазначають російські соціологи, при визначенні методів соціологічного дослідження соціальної проблеми слід узяти до уваги низку суттєвих моментів:

- оперативність та економність дослідження не повинні досягатися за рахунок якості даних;
- жоден метод не є універсальним і має свої, чітко окреслені, пізнавальні можливості. Тому не існує взагалі «добрих» чи «поганих» методів; є методи, адекватні або неадекватні (тобто відповідні й невідповідні) поставленій меті й завданням;
- надійність методу забезпечується не лише його обґрунтованістю, а й дотриманням правил його застосування.

Методи мають бути внесені до програми конкретно-соціологічного дослідження; а їх вибір має відповідати цілям та завдання дослідження. Вони повинні бути базою для перевірки правильності чи хибності висунутих гіпотез. Серед методів збирання первинної соціологічної інформації використовують і такі, які не є специфічно соціологічними. Це

спостереження і експеримент. Своїм корінням вони сягають у природничі науки, але нині їх успішно застосовують у соціогуманітарних науках.

Стратегічний та робочий плани дослідження

Успіх дослідження залежить не лише від ретельності розробки методологічного розділу, а й від вироблення і запровадження у процес дослідження методико-процедурної частини методичного розділу програми конкретно-соціологічного дослідження. Перед тим, як розпочати дослідження, соціолог звертає увагу на наявність інформації про досліджуваний об'єкт. Саме на основі знань про об'єкт перед збиранням емпіричних даних розробляються гіпотези соціологічного дослідження. Відповідно них, а також цілей і завдань, будують стратегічний план соціологічного дослідження.

Існує три варіанти стратегічного плану:

- пошуковий;
- аналітичний;
- експертний.

Пошуковий варіант плану застосовують у тому разі, коли про об'єкт і предмет дослідження нема чітких уявлень. Тоді такий різновид стратегічного плану має на меті уточнення проблеми і формулювання гіпотез.

Конкретно ця процедура має три етапи:

- вивчення документів (насамперед наявної літератури щодо цієї проблеми, зі складанням графіка опрацювання літератури, відвідуванням бібліотек тощо);
- проведення інтерв'ю з експертами (спеціалістами-науковцями і спеціалістами-практиками зі складанням списку відповідних осіб та графіком їх опитування);
- спостереження за носіями проблемної ситуації (у нашому випадку — робітниками та представниками адміністрації). Робота над пошуковим планом завершується чітким формулюванням проблеми дослідження.

Аналітичний (описовий) вид плану застосовують тоді, коли знання про проблему дають змогу визначити об'єкт дослідження і сформулювати описову гіпотезу. Мета плану – перевірити цю гіпотезу і отримати точні кількісно-якісні характеристики досліджуваного об'єкта. Тут може бути вже недостатньо методів, використаних у пошуковому плані. А отже, належить запланувати розробку вибіркової сукупності, проведення анкетування тощо. Розробка аналітичного плану завершується класифікацією даних, які характеризують об'єкт дослідження.

Експериментальний план застосовують тоді, коли знання про об'єкт дають можливість сформулювати пояснювальну гіпотезу. Звідси мета плану

— встановити причинно-наслідкові зв'язки в об'єкті. Найнадійнішим методом досягнення цієї мети є проведення експерименту. С.Вовканич слушно зазначає, що у практиці соціологічних досліджень зрідка буває, щоб один із трьох наведених типів плану існував у чистому вигляді: досить часто в одному дослідженні поєднано всі три плани.

Робочий план дослідження складається на базі стратегічного плану і відображає основні процедурні заходи.

2. Підготовка анкети.

Основним інструментарієм збору вихідного матеріалу в масових широкомасштабних соціологічних опитуваннях є стандартизована анкета (опитувальник). Стандартизованим вважається опитувальний аркуш, який відповідає таким вимогам:

- кожне із запитань анкети пред'являється усім без винятку респондентам в одному й тому самому формулюванні;
- визначено чіткий порядок постановки запитань, кожне з яких має свій зафіксований номер;
- до кожного із змістових запитань додається перелік фіксованих відповідей.

За функціональним призначенням запитання анкети можна поділити на змістові та допоміжні. Змістовні запитання є емпіричними індикаторами ознак явища, що вивчається.

Основні вимоги до змістовних запитань анкети такі: валідність (обґрунтованість), локанічність та однозначність.

1. Валідність. Під валідністю розуміють міру відповідності запитання анкети показнику, що вивчається. Запитання можуть бути прямими або непрямими. Валідність запитання визначається точністю переведення показника у запитання. Наприклад, показнику «міра довіри політичному лідеру N» відповідає пряме запитання: «Якою мірою Ви довіряєте N?»). Однак запитання може бути і непрямим, якщо в прогностичному аналізі електоральної поведінки воно «працює» на інший показник, скажімо, «політичний вибір». Ствердження, що ту або іншу відповідь на запитання: «Якою мірою Ви довіряєте N?» можна інтерпретувати як політичний вибір потребує обґрунтованого доказу – доказу валідності.

2. Локанічність. Немає потреби наводити всі аргументи, що містяться в соціологічній літературі та спрямовані на обґрунтування принципу стислості у формулюванні запитань. Практично кожному соціологу зрозуміло, що чим довше запитання, тим важче респонденту зрозуміти зміст його. Як правило, в процесі сприйняття довгого і складного запитання респондент дуже часто немовби забуває першу його частину, поки дочитає або дослухає останню. Читаючи (або слухаючи) запитання повторно, людина намагається виділити основні (ключові) слова, що визначають сутність запитання. Якщо респондент і за другим разом (а тим більше - за третім) не зрозумів смисл

сказаного, він або пропускає запитання, або відмічає будь-який варіант, створюючи видимість відповіді.

Як довели експерименти в галузі міжособистісного спілкування, для більшості людей 11-13 слів є межею сприйняття фрази без суттєвого викривлення її основного змісту.

3. Однозначність. Під вимогою однозначності мають на увазі однакове розуміння респондентами змісту запитання. Порухення однозначності - найпоширеніша помилка в анкетах соціологів-початківців.

Перша група помилок, які є наслідком порушення принципу однозначності, - це помилки у формулюваннях запитань та відповідей.

Друга група помилок випливає з порушення вимог до набору відповідей на запитання анкети.

Помилки формулювань

Невизначеність або неоднозначність понять, що використовуються. Якщо поняття не визначене і не доведене до емпіричного аналога на етапі підготовки програми дослідження, то соціолог іноді своє завдання намагається (часто цього не усвідомлюючи) перекласти на респондентів. Так, не визначивши в межах дослідження поняття «адаптація», інтерв'юер запитує у респондентів, як відбувається процес адаптації до нового колективу. Мається на увазі, що респондент сам повинен не тільки знати, що таке адаптація, а й дати оцінку успішності цього процесу. Соціолог не враховує, що окремі респонденти, оцінюючи процес адаптації, мають на увазі різні аспекти свого становища та умов життєдіяльності. В інших випадках введені категорії здаються соціологу занадто очевидними й однозначними лише тому, що він особисто до них звик і, складаючи анкету, не враховує, що в суспільній думці ця категорія не має того значення, яке має на увазі автор дослідження.

Досить типовим прикладом неоднозначного запитання є таке формулювання: «Як Ви оцінюєте рівень соціальної напруги у Вашому регіоні?». У цьому запитанні присутні одразу два невизначені терміни: «соціальна напруга» та «регіон». Поняття «соціальна напруга» не має однозначного визначення ні у соціальній науці, ні в повсякденному житті. Соціолог може певним чином тлумачити цю категорію, а респондент - інакше. (На практиці, зіткнувшись з невизначеними або неоднозначними термінами, респонденти часто запитують інтерв'юерів: «Що мається на увазі?») Інтерв'юери дають власне тлумачення слова, що використовується.) Отже, соціолог повинен у програмі дослідження визначити поняття соціальної напруги, виділити його складові компоненти (наприклад, «страйки», «невдоволення умовами життя» тощо), сформулювати самостійне запитання щодо кожного індикатора і лише в процесі аналізу інтегрувати дані, які він отримав.

Термін «регіон», який для автора запитання, можливо, цілком однозначний (а типологія регіонів передбачена програмою дослідження), не може бути однаково зрозумілий для різних респондентів. У цьому разі слід

конкретизувати цей термін на підставі адміністративно-територіального поділу (населений пункт, район, область тощо).

Неконкретність. Оцінюючи ставлення, слід чітко визначити критерій оцінювання. Наприклад, у запитанні «Як би Ви оцінили сучасну політичну ситуацію в Україні?» потрібно уточнити, за яким критерієм слід оцінювати її (стабільність, демократичність, перспективи розвитку чи за будь-яким іншим критерієм, що цікавить авторів дослідження). Під конкретизацією розуміють, що запитання має формулюватися таким чином, щоб можна було отримати однозначну інформацію. Нерідко одне запитання містить у собі одразу кілька неконкретизованих значень. Наприклад, природне у звичайній розмові запитання «Як Ви розподіляєте залежно від міри важливості такі статті витрат сімейного бюджету: харчування, одяг, лікування тощо?» зовсім непридатне для стандартизованої анкети. У звичайній розмові, як і під час нестандартизованого інтерв'ю припускається, що людина, яка відповідає на запитання, може уточнити, про що власне йдеться. У межах стандартизованого опитування з подальшою статистичною обробкою за стандартною програмою таке запитання є неякісним, оскільки містить неконкретизовані поняття і різні респонденти можуть інтерпретувати їх по-різному.

Якщо повернутися до згаданого вище прикладу, то можна побачити, що одне запитання містить цілий ряд неконкретизованих понять.

По-перше, не конкретизовано критерій оцінки важливості (міра важливості - за часткою у бюджеті, за першочерговістю придбання чи за якимось іншим значенням). По-друге, не конкретизований суб'єкт (для кого важливо: особисто для респондента чи для більшості членів сім'ї, для глави сім'ї, що розпоряджається бюджетом, тощо). По-третє, не конкретизовано слово «розподіляєте». Чи розподіляє респондент реально бюджет сім'ї, чи повинен уявно розподілити в ситуації опитування. Якщо йшлося про реальний розподіл, то не конкретизовано час - останній рік, півроку, місяць, тиждень. Навіть за стабільних економічних умов розподіл бюджету в сім'ї може з часом зазнавати значних змін, а за умов інфляції він зазнає значних змін протягом досить короткого проміжку часу в багатьох сім'ях.

Якщо запитання стосується дій респондента, актів поведінки, воно повинно обмежуватися певним відрізком часу. Якщо йдеться про оцінювання, то необхідна конкретизація критерію оцінки. Часто конкретизація запитання міститься у запропонованих відповідях. Однак у будь-якому разі слід контролювати, чи достатньо зрозумілі запитання та перелік відповідей.

Складність підготовки запитання полягає в тому, що вимога конкретності та вимога стислості запитання суперечать одна одній і автору доводиться шукати компроміс між цими двома вимогами.

Два запитання в одному. На жаль, надто часто в анкетах наводяться запитання, формулювання яких містить у собі два, а то й більше запитань: Нижче наведено приклади досить типових формулювань поєднання двох запитань, на які звичайно пропонується лише одна шкала відповідей.

1. «Як часто Ви відчуваєте потребу послухати музику, відвідати театр, кінотеатр, почитати художній твір?».

2. «Які Ваші прогнози стосовно наслідків аварії на Чорнобильській АЕС для України та для Вас особисто?».

3. «Ви є прихильником чи противником експлуатації й подальшого будівництва АЕС у Вашій області?».

Як правило, подібна помилка викликана тією обставиною, що для автора дослідження не має значення, на яку з наведених ним альтернатив одержати позитивну (чи негативну) відповідь. У запропонованій ним класифікації не має значення, відчуває людина потребу піти до театру, кіно, почитати книгу чи послухати музику. Кожний з цих вчинків він розцінює як, припустимо, потребу в духовній діяльності, але він не враховує, що конкретна людина, яка відповідає на анкету, може відчувати потребу читати художню літературу, але їй не подобається ходити до кінотеатру. Вона може мати різні прогнози щодо наслідків аварії стосовно себе особисто та України: припустимо, стосовно себе вважає, що «все обійдеться», а стосовно України – що «найгірше ще попереду». Вона може бути прихильником експлуатації вже діючих АЕС і при цьому противником подальшого будівництва інших. Подібні запитання дуже дратують респондентів і, природно, не дають достовірної інформації.

Набагато рідше, але все ж таки трапляються випадки, коли автор ставить два запитання в одному формулюванні. Наприклад, «Чи хочете Ви виїхати з Вашого населеного пункту і чи збираєтеся це зробити?». В принципі допускається, якщо з якихось методичних міркувань автор робить таке поєднання свідомо. В цьому разі слід лише проконтролювати, щоб перелік відповідей містив усі можливі комбінації відповідей на перше та друге запитання: «хочу і збираюсь», «хочу, але не збираюсь» тощо. У більшості випадків таке поєднання недоцільне. Краще поставити два запитання.

Тенденційні пояснення до запитання. У деяких випадках пояснення до запитання є не конкретизацією, а підказкою відповіді, що відбиває авторську гіпотезу. Це так звані тенденційні запитання. Такі запитання «надто однозначні», оскільки їх результат можна впевнено передбачити заздалегідь.

Приклад: «Чи вважаєте Ви достатньою міру соціальної захищеності мешканців Вашого міста (району) з урахуванням роботи атомної електростанції у Вашій області?» У цьому формулюванні тенденційність автора виявляється вже в тому, що замість прохання оцінити міру соціальної захищеності (нейтральне формулювання, необхідне для одержання об'єктивної інформації) він використовує модальну частку «чи», основна мовна функція якої - підкреслювати суб'єктивний характер фрази, висловлювати сумнів. Друга ж частина запитання - прохання врахувати діючу атомну електростанцію - не залишає сумніву щодо змісту інформації, яка буде одержана в результаті відповідей на це запитання. Основним інструментарієм збору вихідного матеріалу в масових широкомасштабних соціологічних опитуваннях є стандартизована анкета (опитувальник).

За функціональним призначенням запитання анкети можна поділити на змістові та допоміжні. Змістовні запитання є емпіричними індикаторами ознак явища, що вивчається.

3. Вибірка у соціологічному дослідженні.

Вибірковий підхід виник як альтернатива суцільному опитуванню, найтипівішими прикладами якого є перепис населення та референдум.

Термін «вибірка» в емпіричній соціології масових опитувань має два основних значення.

- по-перше, поняття «вибірка» використовується як синонім поняття «вибіркова сукупність» - частина населення, яка зазнає опитування, а одержані результати поширюються на досліджувану популяцію загалом (генеральну сукупність);
- по-друге, під «вибіркою» розуміють процес відбору одиниць спостереження (технологія, способи і методи такого відбору визначають тип вибірки). У цьому випадку слово «вибірка» є синонімом процедурної категорії - «відбір одиниць спостереження».

Побудова вибірки при підготовці проекту конкретного соціологічного дослідження зводиться до розв'язання трьох основних проблем:

визначення обсягу вибірки – кількості людей, яких треба опитати для одержання якісної інформації;

визначення типу вибірки – побудова конкретної схеми процедури відбору;

оцінка якості вибірки – визначення ймовірності та міри точності, з якими результати опитування вибіркової сукупності можна переносити на ту чи іншу частину населення.

Виокремлюють два типи вибірки: ймовірну (випадкову) і цілеспрямовану. До першої належать чотири методи: власне випадковий відбір (для генеральної сукупності не більше 800 одиниць), який поділяється на випадково-безповторний і випадково-повторний методи; механічна вибірка; серійна вибірка; гніздова вибірка. У другу включені: репрезентативна, квотна і стихійна вибірки.

4. ПЛАНИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Соціологія як наука про суспільство

План

1. Соціологія як наука про суспільство: об'єкт і предмет дослідження.
2. Поняття соціального закону. Система категорій соціології.
3. Структура і функції соціології.
4. Зв'язок соціології з іншими науками.

Основна література

1. Дворецька Г. Соціологія: навч. посіб. / Г. Дворецька. – КНЕУ, 1999. – 338 с.
2. Лукашевич М. Соціологія. Загальний курс: підруч. / М. Лукашевич, М. Туленков. – К.: Каравела, 2004. – 456 с.
3. Нестуля О. Соціологія: практикум модульний варіант: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. О. Нестуля, С. І. Нестуля, С. Ж. Везомська. – К.: Цент учбової літератури, 2009. – 272 с.
4. Піча В. Соціологія: курс лекцій / В. Піча. – К.: Заповіт, 1996. – 344 с.
5. Піча В. Соціологія: Короткий навчальний словник: терміни і поняття / В. Піча, А. Хорунжий, Л. Климанська, В. Савка / за ред. В. Пічі. – К.: „Каравела”; Львів: „Новий світ-2000”; Львів „Магнолія 2006”, 2008 – 340 с.
6. Попова І. Соціологія. Пропедевтичний курс: підручник для студентів вищих навч. закл. / І. Попова. – 2-ге вид. – К.: Тандем, 1998. – 272 с.
7. Практикум з соціології: навч. посіб. для студентів вищих закладів освіти / за ред. В. Пічі. – Львів: „Магнолія 2006”, 2009. – 368 с.
8. Примуш М. Загальна соціологія: навч. посіб. / М. Примуш. – К.: ВД „Професіонал”, 2004. – 592 с.
9. Сірий Є. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку спеціальні та галузеві теорії: навч. посіб. / Є. Сірий. – К.: Атіка, 2004. – 480 с.
10. Соціологія: підруч. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. В. Г. Городяненка. – К.: ВЦ „Академія”, 2005. – 560 с.
11. Соціологія: навч. посіб. / за ред. С. О. Макеєва. – 2-е вид. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. – 455 с.
12. Соціологія: підруч. / за ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. – Київ – Харків, 1998. – 624 с.
13. Танчин І. Соціологія: навч. посіб. / І. Танчин. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
14. Черниш Н. Соціологія: підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Черниш. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

Додаткова література

1. Вебер М. Основные социологические понятия / М. Вебер // М. Вебер. Избранные произведения. – М.: Политиздат, 1990. – С. 601-628.

2. Руткевич М. О предмете социологической науки: три методологических вопроса / М. Руткевич // Социологические исследования. – 1991. – №7. – С. 25-37.

3. Ядов В. Размышления о предмете социологии / В. Ядов // Социологические исследования. – 1990. - №2. – С. 3-17.

Термінологічний словник

Галузеві соціологічні теорії – галузі соціологічного знання, які постають на межі власне між соціологією та іншими науками: економікою, правознавством, політологією, наукознавством.

Загальні соціологічні теорії – теорії, які розкривають сутнісні моменти розвитку суспільства і в цілому історичного процесу.

Категорії соціології – загальні поняття, які віддзеркалюють суттєві сторони її предмета, розкривають механізм прояву законів і закономірностей, які нею вивчаються.

Методи соціології – системний спосіб досягнення теоретичного та практичного результату з метою одержання нової інформації для пізнання соціальної реальності.

Соціальна дія – форма або спосіб розв'язання соціальних проблем і суперечностей, основою яких є зіткнення інтересів основних соціальних сил суспільства.

Соціальна система – складноорганізоване, цілісне утворення, основними елементами якого є люди, їх зв'язки та взаємовідносини, а також соціальні інститути та організації, соціальні групи та спільноти, норми та цінності, що надають функціонуванню системи впорядкованого характеру.

Соціальна спільнота – сукупність людей, що об'єднані тривалими соціальними зв'язками й відносинами, які склалися історично і мають низку спільних ознак, що надають їм неповторної своєрідності.

Соціальна теорія – комплекс поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на тлумачення і пояснення соціальних процесів і явищ.

Соціальне – це сукупність певних рис та особливостей суспільних відносин, що формуються в процесі спільної діяльності індивідів чи спільнот за конкретних умов і виявляються в їхніх стосунках, ставленні до свого місця в суспільстві, явищ і процесів суспільного життя.

Соціальне явище – будь-який прояв відносин, подія, випадок.

Соціальний інститут – форма організації і засіб здійснення спільної життєдіяльності людей.

Соціальний процес – послідовна зміна станів або рух елементів соціальної системи та її підсистем, будь-якого соціального об'єкта.

Соціальні відносини – відносини між окремими людьми, соціальними групами, які беруть неоднакову участь в економічному, політичному і духовному житті, мають різний соціальний статус, спосіб життя, джерела і рівні доходів, особистого споживання.

Соціальні закони – відносно сталі і систематично відновлювані зв'язки та відносини між соціальними суб'єктами.

Соціологічне знання – знання про основні закономірності функціонування й розвитку суспільства та його підсистем.

Соціологічні теорії середнього рівня – соціологічні теорії, які знаходяться між теоретичними і емпіричними дослідженнями і забезпечують взаємозв'язок між ними в межах окремих галузей соціології.

Соціологія – наука про суспільство як єдину цілісну соціальну систему, соціальні відносини та соціальну поведінку людей.

Спеціальні соціологічні теорії – галузі соціологічного знання, які вивчають, насамперед, окремі соціальні спільноти у їх конкретному стані, соціальні інститути та соціальні процеси.

Контрольні запитання та завдання

1. Охарактеризуйте спільні та відмінні риси об'єкта та предмета соціології як науки.
2. Які особливості категорії «соціальне» в соціології?
3. За якими критеріями класифікують соціологічні закони?
4. Як взаємодіють різні елементи структури соціологічного знання?
5. Чим відрізняються макро- і мікросоціологічні теорії?
6. Обґрунтуйте загальнонаукові принципи, на яких базуються соціологічні знання.
7. Які основні завдання соціологічної науки на сучасному етапі? Чим вони зумовлені?
8. У чому суть основних функцій соціології?
9. Охарактеризуйте взаємовідносини соціології з іншими науками про людину і суспільство?
10. Чому соціологію називають міждисциплінарною наукою?

Тема 2. Історія становлення та розвитку соціології

План

1. Становлення і розвиток класичної соціології.
2. Сучасна західна соціологія: основні проблеми та напрями.
3. Українська соціологічна думка кін. XIX – поч. XX ст.
4. Соціологія радянського періоду.
5. Українська соціологія сьогодні: стан, проблеми, перспективи.

Основна література

1. Дворецька Г. Соціологія: навч. посіб. / Г. Дворецька. – КНЕУ, 1999. – 338 с.
2. Лукашевич М. Соціологія. Загальний курс: підруч. / М. Лукашевич, М. Туленков. – К.: Каравела, 2004. – 456 с.
3. Нестуля О. Соціологія: практикум модульний варіант: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. О. Нестуля, С. І. Нестуля, С. Ж. Верезомська. – К.: Цент учбової літератури, 2009. – 272 с.
4. Піча В. Соціологія: курс лекцій / В. Піча. – К.: Заповіт, 1996. – 344 с.
5. Піча В. Соціологія: короткий навчальний словник: терміни і поняття / В. Піча, А. Хорунжий, Л. Климанська, В. Савка / за ред. В. Пічі. – К.: „Каравела”; Львів: „Новий світ - 2000”; Львів „Магнолія 2006”, 2008 – 340 с.
6. Практикум з соціології: навч. посіб. для студентів вищих закладів освіти / за ред. В. Пічі. – Львів: „Магнолія 2006”, 2009. – 368 с.
7. Примуш М. Загальна соціологія: навч. посіб. / М. Примуш. – К.: ВД „Професіонал”, 2004. – 592 с.
8. Сірий Є. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку спеціальні та галузеві теорії: навч. посіб. / Є. Сірий. – К.: Атіка, 2004. – 480 с.
9. Смелзер Н. Социология: Пер с англ. / Н. Смелзер. – М.: Феникс, 1994. – 688 с.
10. Современная западная социология. Словарь / сост. Ю. Давыдов, М. Ковальова, А. Фоменков. – М.: Политиздат, 1990. – 432 с.
11. Соціологія. Підруч. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. В. Г. Городяненка. – К.: ВЦ „Академія”, 2005. – 560 с.
12. Соціологія: навч. посіб. / за ред. С. О.Макеєва. – 2-е вид. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. – 455 с.
13. Соціологія: підруч. / за ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. – Київ – Харків, 1998. – 624 с.
14. Танчин І. Соціологія: навч. посіб. / І. Танчин. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
15. Черниш Н. Соціологія: підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Черниш. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

Додаткова література

1. Арон Р. Етапи розвитку соціальної думки / Р. Арон. – К.: Юніверс, 2004. – 688 с.

2. Вебер М. Избранные произведения: пер с нем. / М. Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
3. Захарченко М. В. Історія соціології (від античності до початку ХХ ст.) / М. В. Захарченко, О. І. Погорілий. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
4. История социологии в Западной Европе и США: учеб. для вузов / отв. ред. Г. В. Осипов. – М.: Изд. группа Норма – ИНФРА, 1999. – 576 с.
5. История теоретической социологии. Т. 1,2 / сост. и ред. Ю. Давыдов. – М.: Канон, 1997. – Т. 1. – 496 с. – Т. 2. – 560 с.
6. Кравченко А. И. История зарубежной социологии: учеб. пособ. для ВУЗов / А. И. Кравченко. – М.: Культура, Академический проект, 2005. – 704 с.
7. Погорілий О. І. Соціологічна думка ХХ століття: посіб. / О. І. Погорілий. – К.: Либідь, 1996. – 224 с.
8. Соціологічна думка України: навч. посіб. / М. В. Захарченко, В. Ф. Бурлачук, М. О. Молчанов та ін. – К.: Заповіт, 1996. – 424 с.

Термінологічний словник

Академічний (класичний) етап розвитку соціології – соціологічні знання ХІХ – першої чверті ХХ ст.

Академічний період української соціології – розвиток української соціологічної науки з 60-х рр. ХІХ ст. до 20-х рр. ХХ ст.

Аномія – стан суспільства, за якого відсутнє чітке моральне регулювання поведінки людей.

Концепція – система взаємопов'язаних і сумісних поглядів на певні явища і процеси, спосіб їх розуміння і трактування; головна ідея певної теорії.

Парадигма – певний ціннісно-нормативний підхід, який визначає кут зору, крізь призму якого відстежуються, аналізуються та узагальнюються соціальні явища та процеси.

Протосоціологічний етап розвитку соціології – розвиток соціологічної думки з найдавніших часів до ХVІІІ ст.

Протосоціологічний період української соціології – розвиток соціологічної думки з ІХ ст. до середини ХІХ ст.

Радянський період української соціології – розвиток української соціології в 20 – 80-х рр. ХХ ст.

Символічний інтеракціонізм – інтерпретативна парадигма, яка зводить зміст соціальних процесів до взаємодії індивідів у групі і суспільстві.

Солідарність соціальна – зв'язність або ступінь зв'язаності, яка проявляється у суспільстві, соціальній спільноті або групі.

Соціальна динаміка – теорія суспільного прогресу, яка вивчає закони розвитку соціальних систем і їх зміни.

Соціальна дія – дія, яка співвідноситься з діями інших осіб і орієнтується на них.

Соціальна статика – теорія суспільного порядку, яка вивчає умови і закони функціонування суспільної системи.

Соціальний факт – дії, вчинки і характеристики поведінки людей, соціальних груп, матеріальні і духовні продукти людської діяльності.

Структуралізм – напрям сучасної соціології, який надає пріоритет структурному методу пізнання всіх явищ і процесів соціального світу.

Сучасний етап розвитку соціології – розвиток соціологічної науки з ХХ ст. по теперішній час.

Сучасний етап української соціології – розвиток української соціологічної науки з початку 90-х рр. ХХ ст. по теперішній час.

Технократизм – напрям в соціології, згідно з яким сучасне суспільство регулюється принципами техніко-організаційної реальності, носіями якої є інженери, організатори виробництва, експерти.

Функціоналізм – один з напрямів макросоціологічного підходу до аналізу і розуміння суспільства, згідно з яким суспільство – єдиний організм, який складається із взаємозалежних елементів, що виконують певні функції.

Контрольні запитання та завдання

1. Яка роль О. Конта та Г. Спенсера у становленні соціології?
2. Розкрийте суть концепції «соціологізму» Е. Дюркгейма.
3. Охарактеризуйте внесок К. Маркса у розвиток соціології.
4. Хто є автором методу розуміння і віднесення до цінностей? У чому суть цього методу?
5. Що таке «парадигма» в соціології?
6. Зробіть порівняльний аналіз соціологічних концепцій Т. Парсонса та Р. Мертона.
7. Чи можуть соціальні конфлікти відігравати позитивну роль у розвитку суспільства?
8. Охарактеризуйте основні етапи розвитку соціологічної думки в Україні.
9. Чим зумовлене неоднакове ставлення до соціології у демократичних і тоталітарних державах?
10. У чому полягають особливості розвитку вітчизняної соціології ХХ ст.?

Тема 3 Суспільство як цілісна система

План

1. Поняття «суспільство» та його типи.
2. Соціальна структура суспільства: основні види та елементи.
3. Теорія соціальної стратифікації.
4. Характерні риси стратифікації сучасного українського суспільства.

Основна література

1. Дворецька Г. Соціологія: навч. посіб. / Г. Дворецька. – КНЕУ, 1999. – 338 с.
2. Лукашевич М. Соціологія. Загальний курс: підруч. / М. Лукашевич, М. Туленков. – К.: Каравела, 2004. – 456 с.
3. Нестуля О. Соціологія: практикум модульний варіант: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. О. Нестуля, С. І. Нестуля, С. Ж. Везомська. – К.: Цент учбової літератури, 2009. – 272 с.
4. Піча В. Соціологія: курс лекцій / В. Піча. – К.: Заповіт, 1996. – 344 с.
5. Піча В. Соціологія: короткий навчальний словник: терміни і поняття / В. Піча, А. Хорунжий, Л. Климанська, В. Савка / за ред. В. Пічі. – К.: „Каравела”; Львів: „Новий світ - 2000”; Львів „Магнолія 2006”, 2008 – 340 с.
6. Практикум з соціології: навч. посіб. для студентів вищих закладів освіти / за ред. В. Пічі. – Львів: „Магнолія 2006”, 2009. – 368 с.
7. Примуш М. Загальна соціологія: навч. посіб. / М. Примуш. – К.: ВД „Професіонал”, 2004. – 592 с.
8. Сірий Є. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку спеціальні та галузеві теорії: навч. посіб. / Є. Сірий. – К.: Атіка, 2004. – 480 с.
9. Соціологія. Підруч. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. В. Г. Городяненка. – К.: ВЦ „Академія”, 2005. – 560 с.
10. Соціологія: навч. посіб. / за ред. С. О.Макеєва. – 2-е вид. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. – 455 с.
11. Соціологія: підруч. / за ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. – Київ – Харків, 1998. – 624 с.
12. Танчин І. Соціологія: навч. посіб. / І. Танчин. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
13. Черниш Н. Соціологія: підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Черниш. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

Додаткова література

1. Гидденс Э. Стратификация и классовая структура / Э. Гидденс // Социологические исследования. – 1992. - №11. – С. 107-121.
2. Іващенко О. Про анатомію економічної нерівності в сучасній Україні: соціологічні дослідження / О. Іваненко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. - №4. – С. 29-55.
3. Катаєв С. Сучасне українське суспільство: навч. посіб. / С. Катаєв. – К.: Цент навчальної літератури, 2006. – 200 с.

Термінологічний словник

Аскрипція – просування соціальними сходинками завдяки зовнішнім, незалежним від індивіда властивостям (соціальному становищу, фізичним даним).

Бідність – неможливість через брак коштів підтримувати спосіб життя, який вважається нормальним та звичним для даного суспільства.

Внутрішньогенераційна мобільність (інтрагенераційна) – висхідна або нисхідна мобільність окремої людини впродовж її життя.

Інтенсивність мобільності – кількість індивідів, що змінюють соціальні позиції у горизонтальному та вертикальному напрямі за певний проміжок часу.

Клас соціальний – велика соціальна група, яка об'єднує людей з принципово спільним соціально-економічним і політичним статусом, елемент соціально-стратифікаційної системи.

Маргінали – нетипові представники своєї спільноти, які формують власне соціальне середовище, свою субкультуру, до певної міри дистанціюючи від своєї соціальної верстви.

Міжгенераційна мобільність (інтергенераційна) – рух індивіда по соціальній шкалі між різними поколіннями.

Постіндустріальне суспільство – суспільство, яке ґрунтується на інформаційно-комп'ютерній цивілізації, а технологічну основу якого складають знання та інформація.

Соціальна мобільність – рух індивідів між різними соціальними позиціями впродовж якого вони здійснюють перехід від однієї соціальної групи до іншої.

- **горизонтальна мобільність** – передбачає перехід індивідів з однієї соціальної групи до іншої без зміни соціального статусу;
- **вертикальна мобільність** – передбачає перехід індивіда з однієї групи до іншої зі зміною соціального статусу.

Соціальна роль – очікувана поведінка, що асоціюється з певним статусом.

Соціальна стратифікація – ієрархічно організована структура соціальної нерівності, яка існує в певному суспільстві в певний історичний період.

Соціальна структура – сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих між собою упорядкованих соціальних спільнот, груп, а також відносин між ними.

Соціальний статус – це комплекс соціальних ознак, які всебічно характеризують становище особистості або цілої групи у всіх основних сферах життя суспільства:

- **статус визначений** – соціальне становище, визначене людині за народженням або безпосередньо внаслідок родинного походження;
- **статус набутий** – отримання соціального положення завдяки власним зусиллям, особисто у відкритому змаганні з іншими, у процесі конкуренції.

Соціальні зміни – зміни в моделях культури, соціальної структури, соціальної поведінки:

- **структурні соціальні зміни** – зміни, які торкаються структур різноманітних соціальних утворень;
- **процесуальні соціальні зміни** – зміни, що торкаються соціальних процесів, ті, що відбуваються у сфері соціальних взаємодій та взаємовідносин різноманітних утворень: спільностей, інститутів, організацій, індивідів;
- **функціональні соціальні зміни** – зміни, що торкаються різноманітних функцій соціальних систем, інститутів, організацій;
- **мотиваційні соціальні зміни** – зміни у сфері мотивацій індивідуальної та колективної діяльності.

Суспільство – сукупність усіх способів взаємодії і форм об'єднання людей, в яких має вираз їх всебічна залежність.

Традиційне (доіндустріальне) суспільство – це суспільство з малорухомими соціальними структурами, з таким способом соціокультурної регуляції, який базується на традиції.

Швидкість мобільності – рух індивіда по соціоекономічній шкалі за певний проміжок часу.

Контрольні запитання та завдання

1. Дайте визначення терміна «суспільство» та охарактеризуйте його основні ознаки.
2. Назвіть відомі вам критерії типології суспільств.
3. Визначте сутність поняття «соціальна структура суспільства».
4. Охарактеризуйте основні елементи соціальної структури суспільства.
5. Яка відмінність між поняттями «клас» і «страта»?
6. Охарактеризуйте історичні типи стратифікації.
7. Які критерії соціальної стратифікації?
8. Вкажіть суттєві риси феномену «середнього класу», його соціальні функції.
9. Розкрийте сутність процесу соціальної мобільності.
10. Які фактори впливають на сучасні процеси структуризації українського суспільства?

Тема: 4. Соціологія особистості

План

1. Особливості соціологічного аналізу особистості.
2. Соціальна структура особистості.
3. Соціалізації особистості як процес.
4. Поняття «соціальний тип особистості». Типології особистості.

Основна література

1. Дворецька Г. Соціологія: навч. посіб. / Г. Дворецька. – КНЕУ, 1999. – 338 с.
2. Лукашевич М. Соціологія. Загальний курс: підруч. / М. Лукашевич, М. Туленков. – К.: Каравела, 2004. – 456 с.
3. Піча В. Соціологія: курс лекцій / В. Піча. – К.: Заповіт, 1996. – 344 с.
4. Примуш М. Загальна соціологія: навч. посіб. / М. Примуш. – К.: ВД „Професіонал”, 2004. – 592 с.
5. Сірий Є. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку спеціальні та галузеві теорії: навч. посіб. / Є. Сірий. – К.: Атіка, 2004. – 480 с.
6. Соціологія. Підруч. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. В. Г. Городяненка. – К.: ВЦ „Академія”, 2005. – 560 с.
7. Соціологія: навч. посіб. / за ред. С. О. Макеєва. – 2-е вид. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. – 455 с.
8. Соціологія: підруч. / за ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. – Київ – Харків, 1998. – 624 с.
9. Танчин І. Соціологія: навч. посіб. / І. Танчин. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
10. Черниш Н. Соціологія: підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Черниш. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

Додаткова література

1. Андреева Г. Социальная психология / Г. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 376 с.
2. Здравомыслов А. Г. Потребности, интересы, ценности / А. Здравомыслов. – М.: Мисль, 1986. – 156 с.
3. Злобіна О. Категорія „особистість” у системі понять соціологічної теорії / О. Злобіна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №2. – С 121-134.
4. Злобіна О. Суспільна криза: життєві стратегії особистості / О. Злобіна, В. Тихонович. – К.: Стило, 2001. – 238 с.
5. Шульга М. Соціальний ареал життя особистості / М. Шульга // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №2. – С. 20-23.

Термінологічний словник

Агенти соціалізації – це люди та установи, діючі соціальні суб’єкти, за допомогою яких людина соціалізується шляхом навчання, завдяки процесам комунікації та долученням до культури.

Адаптація – пасивне пристосування людини до соціального середовища.

Девіантна поведінка – поведінка індивіда, що відхиляється від прийнятих у суспільстві ціннісно-нормативних стандартів.

Десоціалізація – процес відмови від старих цінностей, норм, ролей та правил поведінки.

Ідентифікація соціальна – усвідомлення особистістю своєї приналежності до певної спільноти, її поведінки у відповідності до прийнятих у групі норм.

Індивід – окрема конкретна людина, представник людського роду.

Індивідуальність – сукупність біологічних і соціальних рис, що відрізняють одну людину від інших.

Інтереси – реальні причини дій, що формуються у соціальних груп, індивідів у зв'язку з їх відмінностями за станом і роллю в суспільному житті.

Інтеріоризація – активна взаємодія індивіда з середовищем, в якому людина робить свідомий вибір.

Особистість – це соціальна характеристика людини, яка представлена комплексом якостей, що набуваються нею у суспільстві внаслідок включення її у систему суспільних відносин.

Потреба – об'єктивно зумовлена для людини необхідність у засобах існування і в діяльності з їх придбання.

Ресоціалізація – процес засвоєння нових цінностей, норм, ролей і правил поведінки замість втрачених.

Рольова структура особистості – сукупність ролей, виконуваних особою в різних соціальних групах і будь-яких соціальних ситуаціях.

Рольовий конфлікт – внутрішнє протиріччя, що виникає внаслідок несумісності рольових вимог щодо прийнятих індивідом ролей, які виконуються ним одночасно.

Соціалізація – процес включення індивіда до системи зв'язків та відносин, його активної взаємодії з оточенням, у результаті якої індивід засвоює зразки поведінки, соціальні норми і цінності необхідні для його успішної життєдіяльності у даному суспільстві.

Соціальна поведінка – це усвідомлені, цілеспрямовані дії, засновані на врахуванні потреб, інтересів і дій інших людей, існуючих соціальних норм.

Соціальний тип особистості – певний фіксований набір соціальних властивостей, що виявляється у її свідомості та поведінці.

Соціологія особистості – галузь соціології, яка вивчає особистість як соціальну систему, як об'єкт і суб'єкт соціальних відносин.

Спрямованість особи – особливе ставлення людини до дійсності і самої себе, яка має вираз у цінностях, мотивах, потребах, установках, прагненнях, переконаннях, ідеалах.

Контрольні запитання та завдання

1. Охарактеризуйте співвідношення понять «людина», «індивід», «особистість».
2. Яка роль біологічного фактора у формуванні особистості?
3. У чому полягає специфіка макросоціологічного та мікросоціологічного підходів до розкриття проблем особистості?
4. Які особливості визначають соціологічний зміст понять «соціальний статус» і «соціальна роль»?
5. Що таке санкції? Які є типи санкцій?
6. Які складові визначають структуру особистості?
7. Дайте визначення поняття «соціалізація».
8. Охарактеризуйте фактори, механізми та агентів соціалізації.
9. Розкрийте соціологічний зміст понять «десоціалізація» та «ресоціалізація».
10. Яку роль відіграє соціалізація у процесі формування людини як громадянина.

Тема 5. Соціологія культури і освіти

План

1. Культура як соціальний феномен. Підходи до визначення поняття «культура».
2. Компоненти культури.
3. Форми і типи культури.
4. Освіта як соціальний інститут.

Основна література

1. Дворецька Г. Соціологія: навч. посіб. / Г. Дворецька. – КНЕУ, 1999. – 338 с.
2. Лукашевич М. Соціологія. Загальний курс: підруч. / М. Лукашевич, М. Туленков. – К.: Каравела, 2004. – 456 с.
3. Нестуля О. Соціологія: практикум модульний варіант: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. О. Нестуля, С. І. Нестуля, С. Ж. Верезомська. – К.: Цент учбової літератури, 2009. – 272 с.
4. Піча В. Соціологія: короткий навчальний словник: терміни і поняття / В. Піча, А. Хорунжий, Л. Климанська, В. Савка. / за ред. В. М. Пічі. – К.: „Каравела”; Львів: „Новий світ - 2000”; Львів „Магнолія 2006”, 2008. – 340 с.
5. Піча В. Соціологія: курс лекцій / В. Піча. – К.: Заповіт, 1996. – 344 с.
6. Практикум з соціології: навч. посіб. для студентів вищих закладів освіти / за ред. В. М. Пічі. – Львів: „Магнолія 2006”, 2009. – 368 с.
7. Примуш М. Загальна соціологія: авч. посіб. / М. Примуш. – К.: ВД „Професіонал”, 2004. – 592 с.
8. Сірий Є. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку спеціальні та галузеві теорії: навч. посіб./ Є. Сірий. – К.: Атіка, 2004. – 480 с.
9. Соціологія культури: навч. посібник / О. М. Семашко, В. М. Піча, О. І. Погорілий та ін. - К.: „Каравела”, Львів: „Новий світ-2000”, 2002. – 334 с.
10. Соціологія. Підруч. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. В. Г. Городяненка. – К.: ВЦ „Академія”, 2005. – 560 с.
11. Соціологія: навч. посіб. / за ред. С. О.Макеєва. – 2-е вид. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. – 455 с.
12. Соціологія: підруч. / за ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. – Київ – Харків, 1998. – 624 с.
13. Танчин І. Соціологія: навч. посіб. / І. Танчин. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
14. Черниш Н. Соціологія: підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Черниш. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

Додаткова література

1. Ионин Л. Социология культуры / Л. Ионин. – М.: Логос, 1996. – 362 с.
2. Історія української культури / за ред. В. П. Шкварця. – Миколаїв, 1996. – 210 с.
3. Победа Н. А. Социология культуры / Н. Победа. – Одесса: Астропринт, 1997. – 224 с.

4. Тимченко Н. С. Культура в современном социогуманитарном знании / Н. Тимченко // Социологические исследования. – 1998. – № 8. – С. 109-112.

5. Шевчук В. О. Відродження і реформація в українській культурі XV-XVII ст. / В. Шевчук // Філософська і соціологічна думка. – 1989. – №4.

Термінологічний словник

Девіантна культура – різновид субкультури, що притаманний групам з соціально відхиленою поведінкою.

Домінуюча культура – сукупність цінностей, вірувань, традицій і звичаїв, якими керується більшість членів суспільства.

Етноцентризм – судження про інші культури з позицій вищості своєї власної культури.

Загальнолюдська культура – культура, вироблена людством впродовж всієї історії його існування, яка спирається на загальнолюдські цінності істини, добра, краси, справедливості тощо.

Звичаї – схвалені суспільством масові взірці дій, які рекомендується виконувати.

Контркультура – культурна модель певної групи, яка протистоїть або знаходиться у конфронтації до панівної суперкультури та субкультур просуспільних спільнот.

Культура – рівень оволодіння людиною чи суспільством досягнутими цивілізаційними цінностями, їх наявність та створення нових цінностей; ступінь людського в людині.

Культура елітарна – форма культури, яка включає вишукане мистецтво, музику, літературу і призначена для вищих прошарків населення.

Культура масова – форма культури, витвори якої стандартизуються і розповсюджуються серед широких мас без участі регіональних, релігійних і класових субкультур.

Культура нормативна – сукупність культурних зразків, які вказують на стандарти правильної поведінки, дозволяють або забороняють певні дії.

Культурна дифузія – розповсюдження особливостей, якостей однієї культури на інші культури.

Культурний релятивізм – метод, що є спробою об'єктивного аналізу різних суспільств або культур, за яким цінності однієї культури визначаються незалежно від цінностей інших.

Культурні універсалії – риси, притаманні всім культурам.

Національна культура – культура певної нації і в цілому суспільства.

Норми – сукупність зобов'язуючих принципів, еталонів, що відбивають загальні вимоги суспільства, конкретних соціальних спільнот до поведінки їх членів.

Обряди - сукупність символічних стереотипних колективних дій, що втілюють в собі ті чи інші соціальні ідеї, уявлення, норми і цінності і викликають певні колективні почуття.

Особистісна культура – культура конкретного індивіда.

Соціокультурні уявлення – це регулятори, що формуються на особистісному рівні на основі повсякденного досвіду; це первинні орієнтації в просторі культури суспільства, соціальної спільноти або групи.

Соціологія культури – галузь соціології, що вивчає виробництво, сприйняття, тиражування, розповсюдження культурних цінностей, культури в цілому, соціальні закономірності функціонування культури в суспільстві і її специфічні особливості як окремої соціальної сфери.

Суперкультура – культура, створена конкретним суспільством, яка передається з покоління в покоління.

Цінності – загальноприйняті переконання щодо цілей, до яких людина повинна прагнути.

Контрольні запитання та завдання

1. У чому полягають особливості поняття «культура» з точки зору соціологічного аналізу?
2. Охарактеризуйте основні функції культури.
3. Які структурні елементи складають культуру як соціальну систему?
4. Які відмінності існують між поняттями «цінності» і «норми»?
5. У чому виявляється нормативний аспект культури?
6. Що таке «етноцентризм» і «культурний релятивізм»?
7. Наведіть приклади культурних універсалій. Які причини їх виникнення?
8. Охарактеризуйте різні форми культури в межах одного суспільства.
9. Як співвідносяться домінуюча культура і субкультура?
10. Охарактеризуйте особливості розвитку національної культури на рубежі ХХ-ХХІ ст.

Тема 6. Соціологія сім'ї

План

1. Соціологія сім'ї: об'єкт, предмет, основні категорії.
2. Сім'я як соціальний інститут та мала соціальна група.
3. Типологія сім'ї та шлюбу. Соціальні функції сім'ї.
4. Тенденції розвитку сучасної сім'ї.

Основна література

1. Нестуля О. Соціологія: практикум модульний варіант: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. О. Нестуля, С. І. Нестуля, С. Ж. Везомська. – К.: Цент учбової літератури, 2009. – 272 с.
2. Піча В. Соціологія: короткий навчальний словник: терміни і поняття / В. Піча, А. Хорунжий, Л. Климанська, В. Савка / за ред. В. М. Пічі. – К.: „Каравела”; Львів: „Новий світ - 2000”; Львів „Магнолія 2006”, 2008 – 340 с.
3. Практикум з соціології: навч. посіб. для студентів вищих закладів освіти / за ред. В. М. Пічі. – Львів: „Магнолія 2006”, 2009. – 368 с.
4. Соціологія: підруч. / за ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. – Київ – Харків, 1998. – 624 с.
5. Танчин І. Соціологія: навч. посіб. / І. Танчин. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
6. Черниш Н. Соціологія: підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Черниш. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

Додаткова література

1. Антонов И. А. Микросоциология семьи (Методология исследования структур и процессов) / И. А. Антонов. – М.: Note Rene, 1998.
2. Гайналь Т. О. Критерії амбівалентності кризи сучасної сім'ї / Т. Гайналь // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. Вип. XII. – Івано-Франківськ: Плай, 2009. – С. 77-81.
3. Гіденс Е. Соціологія: Пер. з англ.. В. Шовкун, А. Олійник; наук. ред. О. Іваненко / Е. Гіденс. – К.: Основи, 1999. – 726 с.
4. Синельников О. В. Социально одобряемые причины разводов в прошлом и настоящем / О. В. Синельников // Социологические исследования. – 1992. - №2. – С. 27-38.
5. Чухно В. П. Общество и семья: вчера, сегодня, завтра / В. П. Чухно. – Донецк, 1990. – 248 с.

Термінологічний словник

Екзогамія – правила, які дозволяють, вибирати собі подружнього партнера в середині певних суспільних груп (клас, раса, каста тощо).

Ендогамія – правила, які забороняють укладення шлюбу всередині певної суспільної групи.

Життєвий цикл сім'ї – послідовні етапи розвитку, життєдіяльності сім'ї від її створення до припинення шлюбних стосунків:

- створення родини (вступ у шлюб);
- початок дітонародження (народження першої дитини);

- завершення дітонародження (народження останньої дитини);
- „порожнє гніздо” (виділення з родини останньої дитини);
- припинення існування сім’ї (смерть одного з подружжя).

Інцест – звичай, який забороняє шлюби чи статеві зв’язки між особами, що є кровними родичами.

Проміскуїтет – невпорядковані, нестабільні сімейні стосунки, характерні для первісного людського стада, де всі чоловіки і жінки одночасно і, як правило, на нетривалий термін, могли вступати у статеві стосунки, створюючи сім’ї.

Сім’я – засноване на кровній спорідненості, шлюбі або усиновленні об’єднання людей, які пов’язані між собою спільністю побуту і взаємною відповідальністю за виховання дітей:

- нуклеарна сім’я – сім’я, яка складається з однієї сімейної пари, можливо, з дітьми;
- розширена (складна) сім’я – сім’я, яка складається із кількох поколінь родичів;
- егалітарна сім’я – сім’я, у якій влада розподіляється порівно між чоловіком і жінкою;
- матріархальна сім’я – сім’я, в якій влада належить жінці і матері;
- патріархальна сім’я – сім’я, в якій влада належить чоловікові і батьку.

Сімейна ідеологія – сукупність цінностей та установок у сфері сімейного життя.

Сімейна політика – один з напрямів соціальної політики, який визначає ставлення держави, суспільства до сім’ї, способи та форми регулювання сімейно-шлюбних стосунків з метою оптимізації її функціонування.

Соціологія сім’ї – спеціально соціологічна дисципліна, яка вивчає формування, розвиток і функціонування сім’ї та шлюбно-родинних стосунків у конкретних культурних і соціально-економічних умовах.

Спосіб життя сім’ї – сукупність тих видів життєдіяльності, які виконуються всіма разом, або деякими із членів сім’ї чи одним із них, але від імені і для усієї сім’ї.

Структура сім’ї – сукупність взаємин між її членами, яка містить у собі стосунки спорідненості, влади, авторитету, систему морально-духовних стосунків тощо.

Умови життя сім’ї – сукупність суб’єктивних та об’єктивних факторів макро- і мікросередовища проживання сім’ї.

Шлюб – історично змінна соціальна форма стосунків між чоловіком та жінкою, через які суспільство впорядковує і санкціонує їхнє статеве життя, визначає подружні та батьківські права і обов’язки:

- моногамний шлюб – шлюб між одним чоловіком та однією жінкою;
- полігамний шлюб – шлюб між одним і кількома партнерами:
полігінія – шлюб між одним чоловіком і кількома жінками;
поліандрія – шлюб між однією жінкою і кількома чоловіками;

- груповий шлюб – шлюб між кількома сім'ями.

Контрольні запитання та завдання

1. Дайте визначення „сім'ї” та „шлюбу”.
2. У чому полягає відмінність у розумінні сім'ї як малої соціальної групи і як соціального інституту?
3. Охарактеризуйте відомі вам типи сімейної структури.
4. Чим відрізняється нуклеарна сім'я від розширеної? Які фактори, на вашу думку, сприяють руйнуванню розширеної сім'ї в індустріальному суспільстві?
5. Зробіть порівняльний аналіз таких моделей сім'ї: „традиційна” і „сучасна”, „авторитарна” і „егалітарна”.
6. Назвіть основні форми шлюбу.
7. Що таке інцест?
8. Назвіть соціальні та індивідуальні функції сім'ї.
9. Охарактеризуйте фактори сімейних розлучень.
10. Визначте основні тенденції розвитку сучасної сім'ї в Україні.

Тема 7. Соціологія молоді

План

1. Місце соціології молоді у системі соціологічного знання та у державній молодіжній політиці.
2. Молодь як соціально-демографічна група.
3. Студентство як соціально-демографічна спільнота.
4. Стан дослідження молодіжних проблем та необхідність розвитку соціології молоді.

Основна література

1. Дворецька Г. Соціологія: навч. посіб. / Г. Дворецька. – КНЕУ, 1999. – 338 с.
2. Лукашевич М. Соціологія. Загальний курс: підруч. / М. Лукашевич, М. Туленков. – К.: Каравела, 2004. – 456 с.
3. Піча В. Соціологія: курс лекцій / В. Піча. – К.: Заповіт, 1996. – 344 с.
4. Піча В. Соціологія: Короткий навчальний словник: терміни і поняття / В. Піча, А. Хорунжий, Л. Кліманська, В. Савка / за ред. В. Пічі. – К.: „Каравела”; Львів: „Новий світ - 2000”; Львів „Магнолія 2006”, 2008 – 340 с.
5. Практикум з соціології: навч. посіб. для студентів вищих закладів освіти / за ред. В. Пічі. – Львів: „Магнолія 2006”, 2009. – 368 с.
6. Сірий Є. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку спеціальні та галузеві теорії: навч. посіб. / Є. Сірий. – К.: Атіка, 2004. – 480 с.
7. Соціологія: підруч. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. В. Г. Городяненка. – К.: ВЦ „Академія”, 2005. – 560 с.
8. Черниш Н. Соціологія: підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Черниш. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

Додаткова література

1. Нестуля О. Соціологія: практикум модульний варіант: навч. посіб. [для студ. Вищ. навч. закл.] / О. О. Нестуля, С. І. Нестуля, С. Ж. Везомська. – К.: Цент учбової літератури, 2009. – 272 с.

Термінологічний словник

Державна молодіжна політика – системна діяльність держави у відносинах з особистістю, молоддю, молодіжним рухом в законодавчій, виконавчій, судовій сферах, що ставить за мету створення соціально-економічних, політичних, організаційних, правових умов та гарантій для життєвого самовизначення, інтелектуального, морального, фізичного розвитку молоді, реалізації її творчого потенціалу як у власних інтересах, так і в інтересах держави.

Молодіжна субкультура – культура певного молодого покоління, яке володіє загальними стилем життя, поведінки, групових норм, цінностей та переконань.

Молодь – це соціально-диференційована група, якій притаманні специфічні психологічні, фізіологічні та культурні властивості.

Соціологія молоді – розділ соціології, в якому розглядаються проблеми молоді як специфічної соціально-демографічної групи, її інтеграції в суспільстві, а також виховання, освіти та самоствердження в різних соціальних умовах.

Субкультура – сукупності переконань, цінностей, норм, зразків поведінки, характерних для певної соціальної спільноти (національні, професійні субкультури, субкультура організацій тощо).

Трудова адаптація – соціальний процес освоєння особистістю нової трудової ситуації, в якому і особистість і трудове середовище здійснюють активний вплив один на одного

Ціннісні орієнтації – спрямованість особистості на ті чи інші цінності матеріальної або духовної культури суспільства.

Ювенологія – міждисциплінарна галузь знання, пов'язана з вивченням молоді як соціально-демографічної групи, що поєднує в собі соціологічний, психологічний, політологічний, культурологічний, сексологічний та інші підходи.

Контрольні запитання та завдання

1. Розкрийте зміст поняття «молодь».
2. Що властиво молоді як великій соціально-демографічній групі.
3. Якими, на Вашу думку, мають бути вікові межі молоді в Україні?

Відповідь обґрунтуйте.

4. Чим може допомогти соціологія молоді у вирішенні чи попередженні молодіжних проблем?
5. Які заходи слід застосовувати для допомоги у професійному самовизначенні молодих людей?
6. Чим зумовлений високий показник розлучень у молодих сім'ях?

Тема 8. Емпіричне дослідження в предметному полі соціології

План

1. Соціологічне дослідження: поняття, функції, види.
2. Програма соціологічного дослідження та її компоненти.
3. Вибірка в соціологічному дослідженні.
4. Методи збору первинної соціологічної інформації.

Основна література

1. Лукашевич М. Соціологія. Загальний курс: підруч. / М. Лукашевич, М. Туленков. – К.: Каравела, 2004. – 456 с.
2. Нестуля О. Соціологія: практикум модульний варіант: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. О. Нестуля, С. І. Нестуля, С. Ж. Верезомська. – К.: Цент учбової літератури, 2009. – 272 с.
3. Піча В. Як підготувати, провести й узагальнити результати соціологічних досліджень / В. Піча, С. Вовканич, В. Маковецький. – Львів, 1996. – 34 с.
4. Піча В. Соціологія: короткий навчальний словник: терміни і поняття / В. Піча, А. Хорунжий, Л. Климанська, В. Савка. / за ред. В. М. Пічі. – К.: „Каравела”; Львів: „Новий світ - 2000”; Львів „Магнолія 2006”, 2008 – 340 с.
5. Практикум з соціології: навч. посіб. для студентів вищих закладів освіти / за ред. В. М. Пічі. – Львів: „Магнолія 2006”, 2009. – 368 с.
6. Примуш М. Загальна соціологія: навч. посіб. / М. Примуш. – К.: ВД „Професіонал”, 2004. – 592 с.
7. Сірий Є. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку спеціальні та галузеві теорії: навч. посіб./ Є. Сірий – К.: Атіка, 2004. – 480 с.
8. Соціологія. Підруч. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. В. Г. Городяненка. – К.: ВЦ „Академія”, 2005. – 560 с.
9. Соціологія: навч. посіб. / за ред. С. О. Макеєва. – 2-е вид. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. – 455 с.
10. Соціологія: підруч. / за ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. – Київ – Харків, 1998. – 624 с.
11. Танчин І. Соціологія: навч. посіб./ І. Танчин. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
12. Черниш Н. Соціологія: підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Черниш. – К.: Знання, 2009. – 468 с.

Додаткова література

1. Гречихин В. Лекции по методике и технике социологических исследований: учебное пособие / В. Гречихин. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 456 с.
2. Девятко И. Методы социологического исследования / И. Девятко. – Екатеринбург: изд-во Уральского университета, 1998. – 208 с.
3. Добренъков В. И. Методы социологического исследования: учеб. / В. Добренъков, А. Кравченко. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 768 с.
4. Паніна Н. В. Технологія соціологічного дослідження: курс лекцій /

Н. Паніна. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2007. – 320 с.

5. Рабочая книга социолога / под ред. Г. В.Осипова. – М.: Наука, 1983. – 476 с.

Термінологічний словник

Аналіз документів – сукупність методологічних принципів, які застосовуються для одержання з документальних джерел соціологічної інформації, необхідної для вирішення дослідницьких завдань.

Аналітичне дослідження – дослідження, яке не лише описує елементи явища або процесу, що вивчається, але й дозволяє виявити причини, які лежать в його основі.

Анкета соціологічна – документ, в якому міститься впорядкований перелік питань, які дозволяють отримати нову інформацію.

Анкетер – особа, яка здійснює збір соціологічної інформації методом анкетного опитування респондентів.

Анкетне опитування – метод отримання соціологічної інформації, за яким спілкування між дослідником і респондентом здійснюється за допомогою анкети:

- **анкетування індивідуальне** – вид анкетування, який не передбачає спільності місця та часу під час заповнення анкети для всієї сукупності респондентів;
- **анкетування групове** – вид анкетування, який передбачає одночасне заповнення анкети групою людей, які зібрані в одному приміщенні;
- **пресове анкетування (у ЗМІ)** - вид анкетування, який адресується специфічному контингенту: читачам газети, слухачам радіо тощо;
- **поштове анкетування** – вид анкетування, який передбачає розповсюдження анкети поштою та очікування її повернення після заповнення респондентом;
- **експертне анкетування** – вид анкетування спеціалістів-фахівців з проблеми, яка є предметом вивчення.

Вибіркова сукупність – це певне число елементів генеральної сукупності, відібрані за суворо заданим правилом.

Генеральна сукупність – це об'єкт дослідження, на який розповсюджуються висновки соціологічного аналізу.

Гіпотеза – наукове припущення, що висувається для пояснення явищ, фактів, процесів, які необхідно підтвердити або спростувати.

Інтерв'ю – метод одержання необхідної інформації шляхом безпосередньої цілеспрямованої бесіди інтерв'юера з респондентом:

- **фіксоване (стандартизоване) інтерв'ю** – різновид інтерв'ю, який суворо регламентований питальником;
- **фокусоване інтерв'ю** – різновид інтерв'ю, у якому респондента заздалегідь знайомлять з проблематикою бесіди;

- **вільне інтерв'ю** – різновид інтерв'ю, у якому тема визначена заздалегідь, а інтерв'юер має відносну свободу у веденні бесіди;
- **квазі-інтерв'ю у фокус-групах** – ретельно спланована дискусія, націлена на збір думок респондентів у неформальних умовах.

Когортне дослідження – різновид повторювального дослідження, об'єктом якого є певна вікова група, яка залишається постійною в часі повторних досліджень.

Конкретне соціологічне дослідження – наукове дослідження, що складається з системи послідовних методологічних, методичних, організаційно-технічних процедур, пов'язаних між собою в одне ціле з метою отримання достовірного знання на основі фактичних даних.

Контент-аналіз – метод якісно-кількісного аналізу документів з метою одержання об'єктивної, систематизованої й узагальненої інформації про соціальну реальність.

Лонгітюдне дослідження – вид повторювального дослідження, при якому відбувається довготривале спостереження за об'єктом.

Метод – спосіб одержання теоретичної або емпіричної інформації в процесі соціологічного дослідження.

Метод опитування – один із способів отримання первинної соціологічної інформації шляхом постановки в усній чи письмовій формі питань до окремого індивіда або групи людей.

Описове дослідження – дослідження, яке має на меті отримати цілісне, якомога повне уявлення про соціальне явище, що вивчається.

Панельне дослідження – вид повторювального дослідження, при якому обстежуються одні й ті ж люди через однакові часові інтервали.

Підсумковий документ аналізу соціологічної інформації – вид звітності про хід і результати соціологічних досліджень, який передається замовнику дослідження.

Повторне дослідження – дослідження одного й того ж або різних контингентів, які проводяться декілька разів через певні проміжки часу з наступним порівнянням отриманих результатів.

Полеве дослідження – різновид соціологічного дослідження, мета якого – вивчення соціальних об'єктів методом безпосереднього спостереження за ними у реальних природних умовах.

Програма соціологічного дослідження – науковий документ, в якому викладаються основні завдання дослідження, методика й техніка збору та обробки соціологічної інформації.

Разове дослідження – дослідження, яке дає інформацію про стан об'єкта аналізу, про кількісні характеристики якогось явища або процесу в момент його вивчення.

Респондент – особа, що бере участь в соціологічному дослідженні і є джерелом інформації, відповідаючи на запитання, поставлені в соціологічній анкеті чи бланку інтерв'ю.

Робочий план дослідження – документ, в якому висвітлюються етапи роботи, терміни проведення дослідження, визначаються необхідні матеріальні та людські ресурси тощо.

Розвідувальне (пілотажне, зондувальне) дослідження – пробне соціологічне дослідження, мета якого – перевірка якості обраного інструментарію.

Соціальний експеримент – спосіб отримання інформації про кількісні та якісні зміни показників діяльності і поведінки соціального об'єкта під впливом на нього керованих та контрольованих факторів.

Соціологічний моніторинг – цілісна система визначення змін в суспільстві на основі аналізу масових уявлень про них.

Соціометричний метод – метод опитування, спрямований на виявлення міжособистісних відносин шляхом фіксації взаємних почуттів, симпатій і неприязні серед членів групи.

Спостереження – метод, який скерований на планомірне, цілеспрямоване сприйняття явищ, результати якого в тій або іншій формі фіксуються дослідником, а згодом перевіряються:

- **включене спостереження** – вид спостереження, який передбачає входження у соціальне середовище, адаптацію до нього дослідника;
- **невключене спостереження** – спостереження ззовні, коли дослідник не є рівноправним учасником спостережної групи.

Контрольні запитання та завдання

1. Назвіть етапи проведення соціологічного дослідження та проаналізуйте їх щодо послідовності, призначення, змісту, особливостей здійснення.

2. У чому полягає специфіка опитування як методу збору первинної соціологічної інформації?

3. Охарактеризуйте види соціологічного опитування.

4. У чому полягають переваги і недоліки роздаткового, поштового, друкованого у пресі анкетування?

5. Розкрийте особливості соціометричного опитування. Якими вимогами слід керуватися при складанні соціометричної анкети?

6. В яких випадках доцільне застосування контент-аналізу?

7. Охарактеризуйте види соціологічного спостереження, проаналізуйте відмінності та специфіку їх застосування.

8. Охарактеризуйте стратегічний план соціологічного дослідження та його варіанти.

9. Як співвідносяться між собою стратегічний і робочий плани соціологічного дослідження? Якими є основні блоки робочого плану соціологічного дослідження?

10. Яке значення мають соціологічні дослідження в житті сучасного українського соціуму?

5. ЗАВДАННЯ ДЛЯ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТІВ

4.1. **Індивідуальна робота** виступає як засіб індивідуалізації програмного курсу. Індивідуальне завдання – це форма організації навчального процесу, яка має на меті поглиблення, узагальнення та закріплення знань, які студенти отримують у процесі навчання, а також застосування цих знань на практиці. Індивідуальна робота студентів передбачає найрізноманітніші форми відповідно до інтелектуальних здібностей та вподобань слухачів. Типовою формою індивідуальної роботи студентів є підготовка доповіді чи реферату.

Реферат є самостійним науковим дослідженням студента, що засвідчує його вміння працювати з джерелами, науковою літературою, робити висновки й узагальнення, використовувати сучасні методи наукових досліджень.

Реферат повинен мати чітку структуру. Початок реферату – план, що складається з розділів і підрозділів, які відповідають заголовкам і підзаголовкам у тексті. За змістом (планом) йде вступ: постановка мети, завдань, визначення меж дослідження теми. Основна частина розкриває тему реферату. Наприкінці оформляються висновки, показуються напрями подальшого розвитку теми. Завершується реферат списком використаних джерел (оформленим за встановленим порядком).

Під час роботи над рефератом передбачається консультування викладача: обговорення напряму наукового пошуку, узгодження плану тощо. Реферат, прорецензований викладачем, виноситься до захисту і обговорення в аудиторії.

Обсяг реферату – 10-12 сторінок.

Тема реферату вибирається (за бажанням) із пропонованої тематики. За узгодженням з викладачем можливе самостійне формулювання теми.

Теми рефератів

1. Роль соціології у соціальному реформуванні сучасного суспільства.
2. Соціологія і реальність.
3. Основні погляди на структуру соціології.
4. Макро- і мікросоціологічні підходи в соціології.
5. Категоріально-понятійний апарат соціології.
6. О. Конт – родоначальник соціологічної науки.
7. Е. Дюркгейм про цінності та ідеали.
8. Основні напрями розвитку західної соціології ХХ ст.
9. Розвиток української соціологічної думки в еміграції.
10. М. Грушевський і українська соціологія.
11. Громадянське суспільство та шляхи його формування.
12. Концепція М. Вебера про сутність, джерела і тенденції розвитку соціальної нерівності.

13. Основні тенденції соціальної диференціації українського суспільства.

14. Маргінальність соціальних груп на етапі трансформації українського суспільства.

15. П. Сорокін про форми соціальної стратифікації.

16. Проблема ідентифікації особистості у сучасній соціології.

17. Соціальна адаптація: об'єктивні й суб'єктивні виміри.

18. Вплив цінностей особистості на її соціальну активність.

19. Соціальні регулятори поведінки людини.

20. Рольові теорії особистості.

21. Соціологічні дослідження сім'ї та шлюбу в Україні.

22. Альтернативні форми сім'ї та шлюбу.

23. Соціальні проблеми стосунків між поколіннями.

24. Соціальна дискримінація жінок: сутність та форми прояву.

25. Проблема насильства над жінками та шляхи її подолання.

26. Характеристика масової культури та форми її прояву.

27. Проблеми відродження національної культури в Україні.

28. Стан та перспективи розвитку культурної політики України на сучасному етапі.

29. Виміри соціокультурної трансформації в Україні.

30. Вільний час і всебічний розвиток особистості.

31. Суспільство і освіта: динаміка взаємодії.

32. Реформа вищої освіти України за оцінками студентів та викладачів.

33. Проблеми реформування освіти в умовах трансформації українського суспільства.

34. Нова парадигма освіти та її соціокультурні детермінанти.

35. Освіта як фактор соціальної диференціації в сучасному суспільстві.

36. Інноваційна діяльність в трудовому колективі: ставлення працівників до інновацій.

37. Трудова мотивація працівників у сучасних умовах.

38. Соціально-економічна ефективність праці робітників на підприємствах різної форми власності.

39. Запити сучасного працівника та можливості їх реалізації.

40. Проблеми стимулювання праці в нових умовах господарювання.

41. Місце і роль соціологічних досліджень у вивченні соціальної реальності.

42. Особливості програм у різних видах соціологічних досліджень.

43. Анкетне опитування: його переваги та недоліки.

44. Різновиди інтерв'ю та особливості їх застосування в соціологічному дослідженні.

45. Теоретико-методологічні проблеми дослідження малих соціальних груп.

6. ТЕСТИ ДЛЯ КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Варіант 1.

1. Соціологія – це:

- а) наука про соціальну поведінку;
- б) вчення про соціальні групи й спільності;
- в) наука про соціальні відносини;
- г) наука про суспільство.

2. Об'єктом соціологічної науки є:

- а) політична діяльність людей;
- б) виробнича діяльність людей;
- в) суспільство як цілісна соціальна реальність;
- г) психологія поведінки людей.

3. Академічний етап розвитку соціології охоплює період:

- а) V - XVIII ст.;
- б) XIX – перша чверть XX ст.
- в) 20 – 80-х рр. XX ст.
- г) XX-XXI ст.

4. Хто є автором роботи „Про поділ суспільної праці”?

- а) М. Вебер;
- б) О. Конт;
- в) Е. Дюркгейм;
- г) К. Маркс.

5. Суспільство – це

- а) стійка форма організації і регулювання спільної діяльності людей;
- б) сукупність соціальних, соціально-демографічних, професійно-кваліфікаційних, територіальних й етнічних спільнот, пов'язаних між собою відносно сталими стосунками;
- в) сукупність індивідів, зайнятих економічно і соціально рівноцінними видами праці, які отримують приблизно однакову матеріальну і моральну винагороду;
- г) стабільна, самовідтворювальна системна організація соціальних зв'язків і відносин, спрямована на задоволення потреб людини.

6. Консолідація соціальних зв'язків в межах суспільства здійснюється за допомогою такої основної ознаки суспільства, як:

- а) універсальність;
- б) автономність;
- в) інтегративність;
- г) територія.

7. Особистість – це:

- а) сукупність біологічних та соціальних рис, які відрізняють одну людину від іншої;
- б) окрема конкретна людина, представник людського роду;
- в) система соціально значущих рис, що характеризує людину як продукт суспільного розвитку;

г) усі відповіді правильні.

8. Соціальна ідентифікація – це:

а) процес входження в суспільство;

б) відхилення в системі морально-правових норм;

в) усвідомлення особистістю своєї приналежності до певної спільноти;

г) цілеспрямовані дії, засновані на врахуванні потреб, інтересів і дій інших людей.

9. Соціологія сім'ї – це:

а) спеціальна соціологічна теорія;

б) галузева соціологічна теорія;

в) одна із парадигм теоретичної соціології;

г) теорія середнього рівня.

10. Сім'я – це:

а) сукупність людей, пов'язаних спільністю життєвих умов, єдністю цінностей, усвідомленням соціальної ідентичності;

б) первинна форма соціальної організації, яка виникла на основі родинних зв'язків та характеризується безпосереднім типом соціальних відносин;

в) засноване на кровній спорідненості, шлюбі або усиновленні об'єднання людей, пов'язаних спільністю побуту, взаємними відповідальністю, піклуванням, допомогою;

г) соціально санкціонована і регульована історична форма відносин між партнерами, що установлює їхні права й обов'язки.

11. Культура – це:

а) система цінностей, життєвих уявлень, зразків поведінки, норм, сукупність способів та засобів людської життєдіяльності, об'єктивованих в предметних, матеріальних носіях та успадкованих наступними поколіннями;

б) сукупність символічних стереотипних колективних дій, що втілюють в собі ті чи інші соціальні ідеї, уявлення, норми і цінності і викликають певні колективні почуття.

в) система символів, переконань, цінностей, норм зразків поведінки, які відрізняють ту чи іншу соціальну групу від культури більшості суспільства;

г) схвалені суспільством масові взірці дій, які рекомендується виконувати.

12. Регулятивна функція культури зводиться до:

а) формування в межах культурної системи світогляду;

б) збереження відносної цілісності суспільства;

в) передачі соціальної спадщини за допомогою мови;

г) формування особистості.

13. Об'єктом соціології освіти є:

а) методи навчання;

б) сфера освіти в цілому;

в) форми освіти;

г) педагогічний колектив.

14. Освіта виступає в суспільстві:

- а) соціальним інститутом;
- б) соціальним законом;
- в) соціальною спільнотою.
- г) соціальним явищем.

15. Соціологія праці та зайнятості – це:

- а) галузева соціологічна теорія;
- б) прикладна частина соціології;
- в) наука про трудові колективи;
- г) частина економічної соціології.

16. Предмет соціології праці та зайнятості – це:

- а) економічний механізм підвищення ефективності праці;
- б) соціально-трудова відносина у сфері праці;
- в) розвиток особистості;
- г) стійка система соціальної поведінки груп в економічній сфері.

17. Хто є автором теорії „потреби досягнення результатів”?

- а) А. Маслоу;
- б) Ф. Герцберг;
- в) Д. Макгрегор;
- г) Д. Макклелланд.

18. До мотиваційних факторів згідно з теорією „подвійної мотивації” Ф. Герцберга відносяться:

- а) політика адміністрації;
- б) умови праці;
- в) кар’єра;
- г) визнання і схвалення результатів роботи.

19. Конкретне соціологічне дослідження – це:

а) збір інформації про сукупну думку певної групи людей з певної проблематики;

б) комплексна програма взаємопов’язаних заходів, спрямованих на розвиток соціальних процесів у трудових колективах, регіонах;

в) складний комплекс програмно-впорядкованих науково-теоретичних, методичних та організаційно-технічних засобів, спрямованих на досягнення дослідницьких цілей і завдань;

г) цілісна система визначення змін в суспільстві на основі аналізу масових уявлень про них.

20. Різновид соціологічного дослідження, яке має на меті отримати цілісне, якомога повне уявлення про соціальне явище, що вивчається, називається:

- а) польовим;
- б) пілотажним;
- в) аналітичним;
- г) описовим.

Варіант 2.

1. **Предметом наукового вивчення соціології виступає:**
 - а) політична свідомість та державний устрій;
 - б) людська індивідуальна свідомість та психологічні особливості суспільства;
 - в) реальна суспільна свідомість та форми життєдіяльності суспільства;
 - г) національна культура.
2. **До якого типу категорій належить поняття „суспільство”:**
 - а) до загальнонаукових категорій у соціологічному заломленні;
 - б) до безпосередніх соціологічних категорій;
 - в) до категорій дисциплін суміжних із соціологією;
 - г) усі відповіді правильні.
3. **В якій роботі Г. Спенсер здійснює порівняльний аналіз соціальних та біологічних організмів?**
 - а) „Основи соціології”;
 - б) „Принципи соціології”;
 - в) „Соціологія як предмет вивчення”;
 - г) „Вивчення соціології”.
4. **Згідно з М. Вебером соціальна дія, яка здійснюється на основі неусвідомлених психологічних імпульсів, почуттів – це:**
 - а) цілераціональна;
 - б) ціннісно-раціональна;
 - в) традиційна;
 - г) афективна.
5. **На думку якого вченого людство послідовно пройшло чотири формації: первісну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну?**
 - а) К. Маркса;
 - б) Д. Белла;
 - в) М. Вебера;
 - г) Т. Парсонса.
6. **Визначте два головних елементи соціальної структури:**
 - а) система класів, верств, професійних та інших груп;
 - б) система символів, норм, правил;
 - в) соціально-територіальні спільності;
 - г) соціальні інститути, безкласова система ролей і статусів.
7. **Ціннісні орієнтації – це:**
 - а) реальні причини дій, що формуються в індивідів у зв'язку з їх відмінностями за станом і роллю в суспільному житті;
 - б) спрямованість особистості на ті чи інші цінності матеріальної або духовної культури суспільства;
 - в) загальна орієнтація людини на певний соціальний об'єкт, що передусе дії і виражає схильність діяти певним чином щодо цього об'єкта;
 - г) об'єктивно зумовлена для людини необхідність у засобах існування і в діяльності з їх придбання.

8. На думку А. Платонова, темперамент, статеві та вікові властивості психіки характеризують таку підструктуру в структурі особистості як:

- а) біологічну;
- б) психологічну;
- в) соціального досвіду;
- г) спрямованості особистості.

9. Сім'я, яка складається з батьків і дітей, які перебувають на їхньому утриманні, називається:

- а) нуклеарною;
- б) розширеною;
- в) полігамною;
- в) полігінійною;

10. Категорія „нуклеарна сім'я” введена в соціологію:

- а) Ж. Мурдоком;
- б) М. Мід;
- в) П. Сорокіним;
- г) Ч. Ломброзо.

11. Що не відноситься до елементів культури?

- а) мова як знакова система;
- б) цінності та норми;
- в) система догматів;
- г) зразки поведінки (звичаї, обряди, традиції).

12. Культура, створена конкретним суспільством, яка передається з покоління в покоління – це:

- а) субкультура;
- б) контркультура;
- в) суперкультура;
- г) загальнолюдська культура.

13. До якого соціального процесу в більшій мірі включається процес освіти?

- а) урбанізації;
- б) культуризації;
- в) соціалізації;
- г) стигматизації.

14. Яка з перелічених функцій не властива соціології освіти?

- а) прогностична;
- б) ідеологічна;
- в) культурна;
- г) виховна.

15. Категорії: зміст праці, характер праці, суб'єкти праці – це:

- а) категорії визначеності;
- б) категорії обумовленості;
- в) категорії вибору;
- г) немає правильної відповіді.

16. Наука, що розглядає працю з позиції підвищення її продуктивності – це:

- а) наукова організація праці;
- б) ергологія;
- в) соціологія праці;
- г) економічна соціологія.

17. До процесуальних теорій мотивації належить:

- а) теорія ієрархії потреб;
- б) теорія справедливості;
- в) теорія досягнення результатів;
- г) теорія подвійної мотивації.

18. Яка мотиваційна модель ґрунтується на припущенні, що бажання бути корисним і визнаним групою для індивіда важливіше, аніж гроші?

- а) традиційна модель;
- б) модель людських відносин;
- в) модель людських ресурсів;
- г) немає правильної відповіді.

19. Панельне дослідження – це:

- а) дослідження, при якому обстежуються одні й ті ж люди через однакові часові інтервали;
- б) дослідження, при якому відбувається довготривале спостереження за об'єктом;
- в) дослідження, предметом якого виступає певна вікова група, постійна в часі;
- г) цілісна система визначення змін в суспільстві на основі аналізу масових уявлень про них.

20. Теоретико-методичний розділ програми конкретного соціологічного дослідження не включає в себе:

- а) формулювання проблеми, визначення об'єкта та предмета дослідження;
- б) уточнення та інтерпретацію основних понять;
- в) стратегічний план дослідження;
- г) розробку робочих гіпотез.

Варіант 3.

1. Відносно сталі і систематично відновлювані зв'язки та відносини між соціальними суб'єктами – це:

- а) соціальне явище;
- б) соціальний процес;
- в) соціальний закон;
- г) соціальна дія.

2. Термін „соціологічні теорії середнього рівня” в соціології ввів:

- а) П. Сорокін;
- б) Р. Мертон;
- в) Г. Спенсер;
- г) Т. Парсонс.

3. Засновником „розуміючої” соціології є:

- а) М. Вебер;
- б) Е. Дюркгейм;
- в) Г. Зіммель;
- г) Ф. Тьонніс.

4. До структурних парадигм теоретичної соціології належать:

- а) символічний інтераціоналізм;
- б) структурний функціоналізм;
- в) соціологія конфлікту;
- г) феноменологічна соціологія.

5. Автором тези, що клас – це група людей, які мають однакове відношення до засобів виробництва, є:

- а) Ф. Тейлор;
- б) К. Маркс;
- в) М. Вебер;
- г) Е. Дюркгейм.

6. Вкажіть два шляхи підвищення соціального статусу:

- а) аскрипція;
- б) адаптація;
- в) досягнення;
- г) реорганізація.

7. Аскриптивний соціальний статус – це:

а) позиція, придбана індивідом у суспільстві завдяки його власним зусиллям;

б) становище індивіда в суспільстві, пов'язане з певними правами та обов'язками;

в) соціальне становище в суспільстві, приписане індивіду на основі його віку;

г) становище індивіда в первинній групі, яке обумовлюється ставленням до нього оточення.

8. Соціалізація особистості – це:

- а) освоєння норм і традицій даного суспільства;
- б) вид аномії;

в) становище індивіда в суспільстві, пов'язане з певними правами та обов'язками;

г) втрата особистістю об'єктивної належності до певної соціальної групи.

9. Шлюб між однією жінкою і кількома чоловіками – це:

а) моногамний шлюб;

б) груповий шлюб;

в) кузенний шлюб;

г) поліандрійний шлюб.

10. Молода сім'я, яка проживає окремо від батьків, називається:

а) патрілокальною;

б) нелокальною;

в) матрілокальною;

г) егалітарною.

11. Норми – це:

а) установлені схеми поведінки;

б) правила і стандарти поведінки;

в) сукупність знаків і символів;

г) визнані суспільством цілі.

12. Сукупність правил поведінки – це:

а) етикет;

б) церемонія;

в) ритуал;

г) закон.

13. Освіта зумовлює місце особистості в такій підструктурі суспільства, як:

а) соціально-демографічній;

б) соціально-професійній;

в) соціально-територіальній;

г) соціально-етнічній.

8. Формування ціннісних установок щодо розвитку освіти є характерним для:

а) гуманістичної функції соціології освіти;

б) прогностичної функції соціології освіти;

в) світоглядної функції соціології освіти.

г) виховної функції освіти.

15. Соціально-трудова відносина – це:

а) відносина між окремими людьми, соціальними групами, які беруть неоднакову участь в економічному, політичному і духовному житті, мають різний соціальний статус, спосіб життя, джерела і рівні доходів, особистого споживання;

б) різноманіття соціальних відносин, що встановлюються в процесі і з приводу трудової діяльності між її учасниками;

в) відносина, зумовлені змістом виконуваних трудових функцій, які виявляються у встановленні пропорцій професійного і кваліфікаційного

складу робочої сили на основі визначення необхідних витрат часу на виробництво;

г) зв'язки, зумовлені власністю, бізнесом, ринком, підприємливістю, керівництвом та іншою діяльністю.

16. Праця – це:

а) прояв соціальної активності щодо навколишнього світу;

б) процес створення матеріальних і духовних цінностей;

в) відповідний рівень професійної підготовки;

г) соціальні відносини, що встановлюються в процесі трудової діяльності.

17. Цілеспрямований вплив на людину з метою підтримки певних характеристик її трудової поведінки – це:

а) мотивація;

б) соціальний контроль;

в) стимулювання;

г) адаптація.

18. Накази, розпорядження – це:

а) економічні методи стимулюванні праці;

б) адміністративні методи регулювання праці;

в) соціальна регуляція праці;

г) немає правильної відповіді.

19. Під час проведення пілотажного дослідження застосовується метод:

а) квантової вибірки;

б) стихійної вибірки;

в) кластерного відбору;

г) метод основного масиву.

20. Вид анкетування, який не передбачає спільності місця та часу під час заповнення анкети для всієї сукупності респондентів, називається:

а) анкетування індивідуальне;

б) анкетування групове;

в) поштове анкетування;

г) експертне анкетування.

Варіант 4.

1. До галузевих соціологічних теорій належать:
 - а) соціологія сім'ї;
 - б) соціологія особистості;
 - в) соціологія праці;
 - г) соціологія нації.
2. Встановлення подібності та відмінності, що ґрунтується на підставі співпадання чи не співпадання певних ознак об'єктів, є характерним для:
 - а) системно-структурного методу;
 - б) типологічного методу;
 - в) компаративного методу;
 - г) методу абстрагування.
3. Хто з наведених нижче дослідників не є представником теорії конфлікту:
 - а) Л. Козер;
 - б) Р. Дарендорф;
 - в) Д. Мід;
 - г) К. Боулдінг?
4. Якого українського мислителя протосоціологічного періоду сучасники називали українським (рутенським) Демосфеном?
 - а) Г. Сковороду;
 - б) С. Оріховського;
 - в) П. Могилу;
 - г) М. Костомарова.
5. Категорія „соціальна стратифікація” відображає:
 - а) ієрархічно організовану систему соціальної нерівності;
 - б) процес переміщення соціальних груп з однієї страти в іншу;
 - в) набір соціальних статусів особистості.
6. У якому із зазначених суспільств відсутня чітка стратифікаційна система?
 - а) кастовому;
 - б) становому;
 - в) первіснообщинному;
 - г) рабовласницькому.
7. Активна взаємодія індивіда з середовищем, у якому людина робить свідомий вибір – це:
 - а) адаптація;
 - б) інтеріоризація;
 - в) екстеріоризація;
 - г) десоціалізація.
8. Санкції – це:
 - а) засіб соціального контролю;
 - б) засіб стимулювання діяльності;
 - в) засіб узгодження соціальних інтересів;

г) засіб соціальної інтеграції.

9. У якому із творів українських письменників описано процес розпаду складної багатопокілінної сім'ї:

а) „Наталка Полтавка”;

б) „Кайдашева сім'я”;

в) „Захар Беркут”;

г) „Назар Стодоля”.

10. В європейській культурі статеve співжиття кровних родичів трактується як:

а) проміскуїтет;

б) марганатичний шлюб;

в) кузенний шлюб;

г) інцест;

11. Девіантна культура – це:

а) сукупності переконань, цінностей, норм, зразків поведінки, характерних для певної соціальної спільноти;

б) культура конкретного індивіда;

в) різновид субкультури, що притаманний групам з соціально відхиленою поведінкою;

г) сукупність культурних зразків, які вказують на стандарти правильної поведінки, дозволяють або забороняють певні дії.

12. Процес включення людини в культуру називається:

а) урбанізацією;

б) стигматизацією;

в) культуризацією;

г) соціалізацією.

13. Диференціація учнів за здібностями, предметними і професійними нахилами відображає зміст:

а) селективної функції інституту освіти;

б) комунікативної функції інституту освіти;

в) інструментальної функції інституту освіти;

г) виховної функції інституту освіти.

14. До допрофесійних підсистем соціального інституту освіти відносять:

а) загальну середню освіту;

б) позашкільну освіту і виховання;

в) професійно-технічну освіту.

г) аспірантуру та докторантуру.

15. Узагальнена характеристика процесу праці, яка враховує різноманітність функцій праці, види трудових операцій, технічне оснащення – це:

а) ставлення до праці;

б) зміст праці;

в) характер праці;

г) умови праці.

16. Характер праці – це:

- а) категорія, яка виражає соціальну сутність праці як важливого суспільного процесу;
- б) сукупність чинників, які впливають на працездатність, здоров'я працівника;
- в) узагальнена характеристика процесу праці, яка враховує різноманітність функцій праці, види трудових операцій, технічне оснащення;
- г) зовнішня чи внутрішня спонука до трудової діяльності задля досягнення певних цілей.

17. Путівка на відпочинок – це:

- а) грошовий стимул;
- б) не грошовий стимул;
- в) моральний стимул;
- г) статусний стимул.

18. Підвищення змістовності праці, покращення її умов характеризує таку стратегію стимулювання, як:

- а) товарно-продуктивну;
- б) патерналістську;
- в) стимулювання самою працею;
- г) стимулювання почуття господаря.

19. Фокусоване інтерв'ю – це:

- а) інтерв'ю, яке суворо регламентоване питальником;
- б) інтерв'ю, у якому респондента заздалегідь знайомлять з проблематикою бесіди;
- в) інтерв'ю, у якому тема визначена заздалегідь, а інтерв'юер має відносну свободу у веденні бесіди;
- г) ретельно спланована дискусія, націлена на збір думок респондентів у неформальних умовах.

20. Пошукове спостереження – це:

- а) спостереження, при якому дослідник тією чи іншою мірою безпосередньо включений у досліджуваний процес;
- б) спостереження, яке застосовується у реальній життєвій ситуації;
- в) спостереження, яке використовують з метою з метою пошуку фактів, коригуючи тему досліджень;
- г) усі відповіді правильні.

Варіант 5.

1. До гносеологічних функцій соціології належать:
 - а) теоретико-пізнавальна;
 - б) прогностична;
 - в) критична;
 - г) світоглядно-ідеологічна.
2. Соціологія відрізняється від інших гуманітарних дисциплін:
 - а) об'єктом дослідження;
 - б) предметом дослідження;
 - в) законами;
 - г) проблемами.
3. Український соціологічний інститут у Відні був заснований:
 - а) В. Липинським;
 - б) М. Туган-Барановським;
 - в) О. Гермайзе;
 - г) М. Грушевським.
4. Хто був автором першого українського підручника „Загальна соціологія”?
 - а) М. Грушевський;
 - б) М. Шаповал;
 - в) М. Драгоманов;
 - г) Б. Кістяківський.
5. Поняття „соціальна мобільність” було введено в науковий обіг:
 - а) Т. Парсонсом;
 - б) П. Сорокіним;
 - в) М. Мідом;
 - г) М. Вебером.
6. Термін „кар'єра” є синонімом:
 - а) міжгенераційної мобільності;
 - б) внутрішньогенераційної мобільності;
 - в) горизонтальної мобільності;
 - г) немає правильної відповіді.
7. Девіація – це:
 - а) різновид соціалізації особистості;
 - б) вид адаптації;
 - в) відхилення в системі морально-правових норм;
 - г) усвідомлення особистістю своєї приналежності до певної спільноти.
8. На думку Е. Фромма, люди, орієнтовані на цінності обов'язку, порядку й дисципліни, є представниками:
 - а) традиціоналістичного типу особистості;
 - б) ідеалістичного типу особистості;
 - в) фрустрованого типу особистості;
 - г) реалістичного типу особистості.
9. Соціалізація молодого покоління, підтримання культурної безперервності суспільства є характерним для:

- а) репродуктивної функції сім'ї;
- б) господарсько-побутової функції сім'ї;
- в) соціально-статусної функції сім'ї;
- г) виховної функції сім'ї.

10. Соціологія вивчає сім'ю як:

- а) соціальний інститут;
- б) сферу відносин між чоловіком і жінкою;
- в) соціологічну категорію;
- г) малу соціальну групу.

11. Культура за своїми формами може бути:

- а) високою, низькою, масовою;
- б) високою, народною, немасовою;
- в) елітарною, народною, масовою;
- г) елітарною, низькою, народною.

12. Судження про інші культури з позицій вищості своєї власної культури трактується як:

- а) культурний релятивізм;
- б) етноцентризм;
- в) культурна дифузія;
- г) „культурна революція”.

13. Соціологія освіти – це:

а) спеціальна соціологічна теорія, яка розглядає науку як соціальний інститут, своєрідну сферу діяльності;

б) галузь соціологічного знання, яка вивчає закономірності розвитку та функціонування освіти як соціального інституту та його взаємодії з суспільством;

в) самостійна галузь науки, що вивчає соціокультурну сферу як систему і функціональну цілісність.

г) галузь соціології, яка вивчає особистість як суб'єкта соціальних відносин в системі навчання і виховання.

14. Предметом соціології освіти є:

- а) освіта як соціальний інститут;
- б) якість педагогічної праці;
- в) зміст виховання;
- г) педагогічний колектив як соціальна організація.

15. Аналітико-узагальнююча інтелектуальна діяльність, продуктом якої є певним чином оформлена інформація (текст, розрахунок, креслення, повідомлення тощо) – це:

- а) творча праця;
- б) розумова праця;
- в) управлінська праця;
- г) складна праця.

16. Комплекс спонукальних причин, під впливом яких так чи інакше діє особа в конкретній ситуації – це:

- а) трудова ситуація;

- б) мотивація;
- в) ціннісні орієнтації;
- г) соціальні очікування.

17. До якого типу трудової мобільності можна віднести наступний соціальний процес: без відриву від виробництва бригадир ремонтників закінчив вищий навчальний заклад і став інженером?

- а) професійно-кваліфікаційної;
- б) територіальної;
- в) міжгалузевої;
- г) внутрішньо організаційної.

18. Набуті попереднім досвідом схильності людини, що фіксують звичні способи задоволення її потреб, – це:

- а) цінності;
- б) норми;
- в) мотиви;
- г) диспозиції.

19. Метод якісно-кількісного аналізу документів з метою одержання об'єктивної, систематизованої й узагальненої інформації про соціальну реальність – це:

- а) контент-аналіз;
- б) анкетне опитування;
- в) інтерв'ю;
- г) соціометрія.

20. Особа, що бере участь в соціологічному дослідженні і є джерелом інформації, відповідаючи на запитання, поставлені в соціологічній анкеті чи бланку інтерв'ю – це:

- а) анкетер;
- б) інтерв'юер;
- в) респондент;
- г) доповідач.

7. ПРОГРАМОВІ ВИМОГИ З КУРСУ «СОЦІОЛОГІЯ»

1. Соціологія як наука. Предмет і об'єкт соціології.
2. Структура соціологічного знання.
3. Методи соціології.
4. Система категорій соціології.
5. Закони соціології.
6. Функції соціології.
7. Місце соціології в системі суспільних наук.
8. Значення соціології для розв'язання соціально-економічних і політичних проблем модернізації українського суспільства.
9. О. Конт – засновники соціології як самостійної науки.
10. Соціологічна теорія Г. Спенсера.
11. Течії соціологічного позитивізму: соціальний дарвінізм, расово-антропологічна та географічна школи.
12. Соціологічна концепція марксизму та її критичний аналіз.
13. Е. Дюркгейм про предмет та метод соціології.
14. «Розуміюча» соціологія М.Вебера.
15. Німецька формальна соціологія: Г. Зіммель та основні категорії його соціологічного вчення.
16. Німецька формальна соціологія: Ф. Тьонніс та предмет його дослідження.
17. Зміст структурно-функціонального підходу до аналізу суспільства.
18. Інтерпретативні парадигми сучасної соціології.
19. Інтегральна соціологія П.Сорокіна та її зміст.
20. Розвиток української соціології ХІХ – початку ХХ ст.
21. Суспільствознавчі дослідження І. Франка.
22. М. Грушевський як історик-соціолог.
23. Соціологічні ідеї Б. Кістяківського.
24. Соціологічна концепція М. Шаповала.
25. Соціологія в Радянській Україні.
26. Основні напрямки розвитку соціології в сучасній Україні.
27. Суспільство, основні ознаки і типи суспільства.
28. Соціальна структура суспільства, її основні елементи.
29. Соціально-класова структура суспільства.
30. Соціальна стратифікація суспільства.
31. Соціальна мобільність та проблеми її вивчення.
32. Особливості стратифікації сучасного українського суспільства.
33. Особливості соціологічного аналізу особистості.
34. Соціальна структура особистості.
35. Соціалізації особистості як процес.
36. Соціальний статус і система соціальних ролей особистості. Рольовий конфлікт.
37. Поняття «соціальний тип особистості». Типології особистості.
38. Соціологія сім'ї: об'єкт, предмет, основні категорії.

39. Сім'я як соціальний інститут і мала соціальна група. Структура сім'ї.
40. Типологія сім'ї та шлюбу.
41. Соціальні функції сім'ї.
42. Тенденції розвитку сучасної сім'ї.
43. Поняття культури. Соціологія культури.
44. Основні категорії соціології культури.
45. Форми культури.
46. Соціокультурна ситуація в сучасній Україні.
47. Соціологія освіти як наука. Структура соціології освіти.
48. Освіта як соціальний інститут. Функції освіти.
49. Структурні характеристики системи освіти в Україні.
50. Соціологія релігії як спеціальна соціологічна теорія: предмет, об'єкт, методи.
51. Історія становлення та розвитку соціології релігії.
52. Класифікації світових релігій Р. Беллаха.
53. Релігійні групи та організації. Типології релігійних організацій.
54. Процеси в релігійній сфері.
55. Місце соціології молоді у системі соціологічного знання та у державній молодіжній політиці.
56. Молодь як соціально-демографічна група.
57. Стан дослідження молодіжних проблем та необхідність розвитку соціології молоді.
58. Соціологічне дослідження, його етапи і функції.
59. Програма соціологічного дослідження.
60. Характеристика основних методів збору соціологічної інформації: аналіз документів, спостереження, опитування, експеримент.

8. КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ І ВМІНЬ СТУДЕНТІВ

Оцінювання всіх видів поточного і підсумкового контролю диференційоване і проводиться за 100 бальною шкалою ECTS.

<i>Оцінка ECTS.</i>	<i>Національна шкала</i>		<i>Університетська шкала</i>
A	5 «відмінно»	зараховано	90-100
B	4 «добре»		80-89
C			70-79
D			60-69
E	50-59		
FX	2 «незадовільно»	не зараховано	26-49 (з можливістю повторного складання)
F		1-25 (з обов'язковим повторним курсом)	

Оцінка А «Відмінно» виставляється студенту, який володіє глибокими знаннями теоретичного матеріалу, виконав усі передбачені програмою навчання завдання, якість виконання яких оцінена кількістю балів, близькою до максимального. Суттєвим моментом у відповідях студента повинні бути зв'язок теорії з практикою, вміння застосовувати теоретичні знання при розв'язанні практичних завдань.

Оцінка В «Дуже добре» – теоретичний курс студентом засвоєний в значній мірі, проте допущені незначні неточності та пропущені окремі пояснення, в основному сформовані необхідні практичні навички роботи з засвоєним матеріалом; передбачені програмою навчання завдання виконані, якість виконання більшості з них оцінена кількістю балів, наближеною до максимального.

Оцінка С «Добре» – теоретичний курс студентом засвоєним по суті, але допускаються незначні неточності, неповне викладення матеріалу, деякі навички роботи з засвоєним матеріалом сформовані недостатньо, всі передбачені програмою навчання завдання виконані, якість виконання більшості з них не оцінена максимальною кількістю балів, деякі види завдань виконані з помилками.

Оцінка D «Задовільно» – теоретичний зміст курсу засвоєний частково, дані відповіді на частину питань, але не менше 75% від повної відповіді, причому у відповідях не було принципових помилок, наявні прогалини не мають суттєвого характеру, необхідні практичні навички роботи з засвоєним матеріалом в основному сформовані, більшість передбачених програмою навчання завдань виконані, але наявні певні неточності та недоречності, деякі з виконаних завдань містять помилки.

Оцінка E «Достатньо» – теоретичний зміст курсу засвоєний частково, дана відповідь на частину питань, але не менше 60% від повної відповіді, є суттєві неточності та недоречності, порушена послідовність у викладенні

програмного матеріалу, є помилки в формулюванні основних теоретичних положень, відчуваються складнощі у вирішенні практичних питань, практичні навички роботи несформовані, багато з передбачених програмою навчання завдань не виконано або якість виконання деяких з них оцінені кількістю балів, близькою до мінімальної.

Оцінка FX «Умовно незадовільно» – теоретичний зміст курсу засвоєний частково, дано правильну відповідь тільки на частину питань (в обсязі менше, ніж 60%), необхідні практичні навички роботи несформовані, більшість передбачених програмою навчання завдань невиконані, або їх якість виконання оцінені кількістю балів, близькою до мінімального. При додатковій самостійній роботі над матеріалом курсу можливе підвищення якості виконання навчальних завдань.

Оцінка F «Безумовно незадовільно» – теоретичний зміст курсу незасвоєний, необхідні практичні навички роботи несформовані, усі виконані завдання містять грубі принципові помилки, додаткова самостійна робота над матеріалом курсу не приведе до будь-якого значимого підвищення якості виконання навчальних завдань.

Згідно з видами контролю знань і умінь, набутих студентом, 100-бальна шкала передбачає врахування оцінок поточної успішності, балів за контрольну роботу та балів за індивідуальну роботу.

**Розподіл максимальної кількості балів під час оцінювання знань
студентів із дисципліни
«Соціологія»**

(форма підсумкового контролю – залік)

Максимальну кількість балів у процесі оцінювання знань студентів за підсумками дисципліни розподіляють за вимогами підсумкового контролю у формі заліку. Підсумковий бал визначається на останньому семінарському занятті. Він складається із суми підсумкового бала за семінарські заняття (максимально 70 балів), бала за контрольну роботу (у формі тестів) (максимально 20 балів) і бала за індивідуальну роботу (максимально 10 балів) та в сукупності становить 100 балів. Незадовільні оцінки (за винятком відпрацьованих) не беруть до уваги при додаванні оцінок, але вони входять до переліку загальної кількості оцінок.

9. ОРГАНІЗАЦІЯ, ПОРЯДОК ПРОВЕДЕННЯ І ЗАСОБИ ЗДІЙСНЕННЯ ПОТОЧНОГО І ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

Система оцінювання знань студентів із навчальної дисципліни «Соціологія» розроблена згідно з діючими вимогами, охоплює поточний та підсумковий контроль знань.

Поточний контроль

Поточний контроль рівня знань студентів здійснюється під час лекційних, семінарських, індивідуальних консультаційних занять. Його мета – перевірка знань студентів з окремих тем навчальної дисципліни та з'ясування рівня їхньої підготовленості до виконання конкретних завдань.

Завдання поточного контролю рівня знань студентів - виявити обсяг, глибину та якість засвоєння матеріалу; а також виявити прогалини у знаннях студентів і реалізувати можливості їх усунення; стимулювати інтерес студентів до предмета.

Форми поточного контролю рівня знань студентів – усне опитування, письмове опитування, тести, дискусійне обговорення, індивідуальне розв'язання практичних завдань, творчих проблемних запитань. За підсумками поточного контролю знань, результати якого відображені в оцінках за семінарські заняття, наприкінці семестру виводять підсумкову оцінку поточного рівня успішності студентів – середнє арифметичне всіх отриманих оцінок.

Пропущені заняття студенти відпрацьовують обов'язково. Студент зобов'язаний відпрацювати пропущене заняття впродовж двох тижнів з часу його пропуску. Невідпрацьовані вчасно пропущені заняття є підставою для не допуску студента до складання заліку.

Семестровий контроль

Семестровий контроль є формою оцінювання результатів навчання на завершальному етапі вивчення дисципліни. Семестровий контроль здійснюється у формі диференційованого заліку.

Залік – форма підсумкового контролю, зміст якого полягає в оцінюванні засвоєного студентом навчального матеріалу з дисципліни і містить складені змістові модулі, виконані індивідуальні завдання та завдання для самостійної роботи студентів.

Семестровий контроль студентами, які одержали незадовільну підсумкову оцінку (менше 50 балів) або були недопущені до складання семестрового контролю, перескладається згідно з графіком навчального процесу та розпорядженнями навчального підрозділу.

10. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андреева Г. Социальная психология / Г. Андреева. – М.: Аспект Пресс, 1998. – 376 с.
2. Антонов И. А. Микросоциология семьи (Методология исследования структур и процессов) / И. А. Антонов. – М.: Note Rene, 1998.
3. Арон Р. Етапи розвитку соціальної думки / Р. Арон. – К.: Юніверс, 2004. – 688 с.
4. Асп Э. Введение в социологию / Пер. с фин. под общ. ред. А. О. Борноева / Э. Асп. – СПб.: Алетейя, 1998. – 245 с.
5. Болотіна Є. Соціологія: навчальний посібник / Є. Болотіна, В. Мішура. – К.: Центр навчальної літератури, 2007. – 128 с.
6. Вакуленко С. Соціологія праці: навч.-метод. посіб. / С. Вакуленко. – К.: Знання, 2008. – 262 с.
7. Вебер М. Избранные произведения: Пер с нем. / М. Вебер. – М.: Прогресс, 1990. – 808 с.
8. Гайналь Т. О. Критерії амбівалентності кризи сучасної сім'ї / Т. Гайналь // Вісник Прикарпатського університету. Філософські і психологічні науки. Вип. XII. – Івано-Франківськ: Плай, 2009. – С. 77-81.
9. Гидденс Э. Стратификация и классовая структура / Э. Гидденс // Социологические исследования. – 1992. - №11. – С. 107-121.
10. Гіденс Е. Соціологія / Пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник; Наук. ред. О. Іваненко / Е. Гіденс. – К.: Основи, 1999. – 726 с.
11. Головаха Є. Україна та Європа: Результати міжнародного порівняльного соціологічного дослідження / Є. Головаха, А. Горбачик, Н. Панина. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2006. – 142 с.
12. Гречихин В. Лекции по методике и технике социологических исследований: учебное пособие / В. Гречихин. – М.: Изд-во МГУ, 1988. – 456 с.
13. Громов И. А. Западная социология: учебное пособие / И. А. Громов, А. Ю. Мацкевич, В. А. Семенов. – СПб: Ольга, 1994. – 329 с.
14. Дворецька Г. Соціологія праці: навч. посіб. / Г. Дворецька. – К.: КНЕУ, 2001. – 243 с.
15. Девятко И. Методы социологического исследования / И. Девятко. – Екатеринбург: изд-во Уральского университета, 1998. – 208 с.
16. Добренков В. И. Методы социологического исследования: учеб. / В. Добренков, А. Кравченко. – М: ИНФРА-М, 2004. – 768 с.
17. Дряхлов Н. Эффективность деятельности сотрудников и их вознаграждение на Западе / Н. Дряхлов, Е. Куприянов // Социологические исследования. – 2002. – №12. – С. 87-92.
18. Захарченко М. В. Історія соціології (від античності до початку ХХ ст.) / М. В. Захарченко, О. І. Погорілий. – К.: Либідь, 1993. – 336 с.
19. Здравомыслов А. Г. Потребности, интересы, ценности / А. Здравомыслов. – М.: Мисль, 1986. - 156 с.

20. Злобіна О. Категорія „особистість” у системі понять соціологічної теорії / О. Злобіна // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №2. – С. 121-134.
21. Злобіна О. Суспільна криза: життєві стратегії особистості / О. Злобіна, В. Тихонович. – К.: Стилос, 2001. – 238 с.
22. Ионин Л. Г. Социология культуры / Л. Ионин. – М.: Логос, 1996. – 362 с.
23. История социологии в Западной Европе и США: учеб. для вузов / отв. ред. Г. В. Осипов. – М.: Изд. группа Норма – ИНФРА, 1999. – 576 с.
24. История теоретической социологии. Т. 1,2 / сост. и ред. Ю. Давыдов. – М.: Канон, 1997. – Т. 1. – 496 с. – Т. 2. – 560 с.
25. Іващенко О. Про анатомію економічної нерівності в сучасній Україні: соціологічні дослідження / О. Іваненко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. – №4. – С. 29-55.
26. Історія української культури / за ред. В. П. Шкварця. – Миколаїв, 1996. – 210 с.
27. Капитонов З. А. Социология XX века: история и технологии: учебное пособие / З. А. Капитонов. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1996. – 408 с.
28. Карлін М. Стимулювання праці в перехідній економіці / М. Карлін. – Луцьк, 1997. – 168 с.
29. Катаєв С. Сучасне українське суспільство: навч. посіб. / С. Катаєв. – К.: Цент навчальної літератури, 2006. – 200 с.
30. Кравченко А. И. История зарубежной социологии: учеб. пособ. для ВУЗов / А. И. Кравченко. – М.: Культура, Академический проект, 2005. – 704 с.
31. Лукашевич М. Соціологія праці: підручник / М. Лукашевич. – К.: Либідь, 2004. – 440 с.
32. Лукашевич М. Соціологія. Загальний курс: підруч. / М. Лукашевич, М. Туленков. – К.: Каравела, 2004. – 456 с.
33. Молевич Е. Труд как объект и предмет исследований общей социологии / Е. Молевич // Социологические исследования. – 2001. – №7. – С. 7-22.
34. Нестуля О. Соціологія: практикум модульний варіант: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / О. О. Нестуля, С. І. Нестуля, С. Ж. Верезомська. – К.: Цент учбової літератури, 2009. – 272 с.
35. Огаренко В. Соціологія праці: навч. посіб. / В. Огаренко, Ж. Малахова. – Запоріжжя: ГУ „ЗІДМУ”, 2001. – 303 с.
36. Павліченко П. П. Соціологія. Навчальний посібник / П. П. Павліченко, Д. А. Литвиненко. – К.: Лібра, 2002. – 256 с.
37. Паніна Н. В. Технологія соціологічного дослідження: курс лекцій / Н. Паніна. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2007. – 320 с.
38. Піча В. Соціологія: Короткий навчальний словник: терміни і поняття / В. Піча, А. Хорунжий, Л. Климанська, В. Савка / за ред. В. Пічі. – К.: „Каравела”; Львів: „Новий світ - 2000”; Львів „Магнолія 2006”, 2008 – 340 с.

39. Піча В. Соціологія: курс лекцій / В. Піча. – К.: Заповіт, 1996. – 344 с.
40. Піча В. Як підготувати, провести й узагальнити результати соціологічних досліджень / В. Піча, С. Вовканич, В. Маковецький. – Львів, 1996. – 34 с.
41. Победа Н. А. Социология культуры / Н. Победа. – Одесса: Астропринт, 1997. – 224 с.
42. Погорілий О. І. Соціологічна думка ХХ століття: посіб. / І. О. Погорілий. – К.: Либідь, 1996. – 224 с.
43. Попова І. Соціологія. Пропедевтичний курс: підручник для студентів вищих навч. закл. / І. Попова. – 2-ге вид. – К.: Тандем, 1998. – 272 с.
44. Практикум з соціології: навч. посіб. для студентів вищих закладів освіти / за ред. В. Пічі. – Львів: „Магнолія 2006”, 2009. – 368 с.
45. Примуш М. Загальна соціологія: навч. посіб. / М. Примуш. – К.: ВД „Професіонал”, 2004. – 592 с.
46. Пшеничнюк О. В. Соціологія: посібник для підготовки до іспитів / О. В. Пшеничнюк, О. В. Романовська. – К.: Вид. ПАЛИВОДА А.В., 2002. – 152 с.
47. Рабочая книга социолога / под ред. Г. В.Осипова. – М.: Наука, 1983. – 476 с.
48. Радугин А. А. Социология: курс лекций / А. А. Радугин, К. А. Радугин. – М.: Центр, 2001. – 224 с.
49. Руткевич М. О предмете социологической науки: три методологических вопроса / М. Руткевич // Социологические исследования. – 1991. – №7. – С. 25-37.
50. Ручка А. А. Курс історії теоретичної соціології: навч. посіб. / А. А. Ручка, В. В. Танчер. – К.: Наукова думка, 1995. – 327 с.
51. Сарно А. Типы трудовой мотивации и их динамика / А. Сарно // Социологические исследования. – 1999. – №5. – С. 44-53.
52. Синельников О. В. Социально одобряемые причины разводов в прошлом и настоящем / О. В. Синельников // Социологические исследования. – 1992. – №2. – С. 27-38.
53. Сірій Є. Соціологія: загальна теорія, історія розвитку спеціальні та галузеві теорії: навч. посіб./ Є. Сірій. – К.: Атака, 2004. – 480 с.
54. Смелзер Н. Социология / Н. Смелзер. – М.: Феникс, 1994. – 688 с.
55. Современная западная социология. Словарь / сост. Ю. Давыдов, М. Ковальова, А. Фоменков. – М.: Политиздат, 1990. – 432 с.
56. Соціологічна думка України: навч. посіб. / М. В. Захарченко, В. Ф. Бурлачук, М. О. Молчанов та ін. – К.: Заповіт, 1996. – 424 с.
57. Соціологія культури: навч. посібник / О. М. Семашко, В. М. Піча, О. І. Погорілий та ін. - К.: „Каравела”, Львів: „Новий світ-2000”, 2002. – 334 с.
58. Соціологія: навч. посіб. / за ред. С. О. Макеєва. – 2-е вид. – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2003. – 455 с.

59. Соціологія: підруч. / за ред. В. П. Андрущенко, М. І. Горлача. – Київ – Харків, 1998. – 624 с.
60. Соціологія: підруч. для студентів вищ. навч. закл. / за ред. В. Г. Городяненка. – К.: ВЦ „Академія”, 2005. – 560 с.
61. Танчин І. Соціологія: навч. посіб. / І. Танчин. – К.: Знання, 2007. – 351 с.
62. Тимченко Н.С. Культура в современном социогуманитарном знании / Н. Тимченко // Социологические исследования. – 1998. – № 8. – С. 109-112.
63. Тощенко Ж. Предмет и структура социологии труда /Ж. Тощенко // Социологические исследования. – 2003. – №3 – С. 48-58.
64. Черниш Н. Соціологія: підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Черниш. – К.: Знання, 2009. – 468 с.
65. Чухно В. П. Общество и семья: вчера, сегодня, завтра / В. П. Чухно. – Донецк, 1990. – 248 с.
66. Шевчук В. О. Відродження і реформація в українській культурі XV-XVII ст. / В. Шевчук // Філософська і соціологічна думка. – 1989. – №4.
67. Шульга М. Соціальний ареал життя особистості / М. Шульга // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №2. – С. 20-23.
68. Ядов В. Размышления о предмете социологии / В. Ядов // Социологические исследования. – 1990. – №2. – С. 3-17.